

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

УДК 316.7: 316.35

Щиголь Ірина Василівна

**УКРАЇНСЬКЕ ПИСЬМЕНСТВО ЯК СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНА ГРУПА:
ІСТОРИКО-СОЦІАЛЬНА ДИНАМІКА СТАНОВЛЕННЯ
(кінець XVIII – початок XX століття)**

22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук.
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і
текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Науковий керівник:

Жлудько Едуард Михайлович

кандидат педагогічних наук, доцент,

Малес Людмила Володимирівна

доктор соціологічних наук, доцент

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Щиголь І.В. Українське письменство як соціально-професійна група: історико-соціальна динаміка становлення (кінець XVIII – початок XX століття). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України, Київ, 2021.

Дисертація присвячена концептуалізації соціальних чинників, які допомогли українському письменству перейти зі стану аматорського до професійного та закріпити свій соціально-професійний статус в українському суспільстві.

В будь-який історичний час група людей, об'єднана певною спільною (спорідненою) працею, метою, інтересами тощо, намагається отримати визнання серед людей як професіонали і водночас як соціальна група. З точки зору соціальної групи письменники як соціальна група почали формуватися на території України ще з часів розповсюдження письменства (тобто, з часів Київської Русі – Нестор Літописець, невідомий автор «Слова о полку Ігоревім»).

До кінця XVIII століття переважна більшість літератури, яка була написана на території України, була іншомовна – від церковнослов'янської до польської. Тим не менше, українська мова (народні говірки, переважно центрального регіону – києво-полтавські) вже почали своє закріплення в українській літературі: так звана поезія мандрівних дяків та менш відомі неспеціалістам інтермедії до драм, написаних викладачами Києво-Могилянської Академії.

Знаковим переходом до перетворення українського письменства в соціальну групу є творчість І.Котляревського, коли україномовні твори (написані народною говіркою) стали популярними в Російській імперії і викликали інтерес до творів з української тематики (незалежно від мови написання).

Тим не менше, до 1920-х років (встановлення радянської влади в Україні) написання творів українською мовою було більше як виклик суспільству, аніж норма. Особливо, зважаючи на постійні заборони використання української мови в будь-яких суспільних сферах як в Російській імперії, так і на території Австро-угорської. Навіть в часи українських національних визвольних змагань (1917 – 1921) питання розвитку української культури хоча й були на порядку денному чинних урядів – таких як Українська Народна Республіка та Українська Держава – все одно залишали українське письменство на межі виживання як за браком коштів, так і за швидкоплинністю діяльності тогочасних урядів.

Остаточо закріплення в суспільній думці україномовного письменства як соціальної групи відбулося у 1920 – 1930-х роках, коли з індивідуальних письменників утворювалися письменницькі об'єднання, а вони, в свою чергу, почали підтримуватися на рівні держави, яка перебрала на себе більшість контролюючих функцій. Окрім того, курс на коренізацію (та українізацію), який розпочався у 1923 році, закріпив за україномовною літературою право на юридично легальне існування, а її творці – на право бути окремою соціальною групою. В цей час написання творів іншими мовами (навіть російською) вже почало втрачати елемент ризику та соціального виклику, оскільки українська мова функціонувала на рівні офіційної в радянській Україні.

Не зважаючи на існування в Україні (на території сучасної України) письменства різними мовами протягом багатьох століть, воно так і не набуло статус професійного до початку XIX століття. Найвірогіднішими причинами цього є відсутність суспільного запиту на цю професію, оскільки більшість простого населення було не/малописемним, а також традиція написання текстів церковнослов'янською, яка веде свій відлік ще з часів Київської Русі, і була малозрозумілою для пересічної людини. Як відомо з класичних творів з соціології та соціальної філософії, професія виникає не лише там, де зустрічаються покликання (альтруїзм) та суспільна потреба в результаті цієї праці, а й отримання матеріальної винагороди за цю працю, тобто можливість забезпечувати нею своє існування. У випадку з творами красного письменства – це гонорар. Саме тому цьому питанню,

як одному з аспектів становлення українського письменства як соціально-професійної групи, присвячена увага в дисертації. Підтвердження отримання гонорарів за літературну та перекладацьку творчість українських митців проілюстровано витягами з переписки авторів між собою, з рідними чи редакторами (видавцями).

Як і у випадку зі становленням українського письменства як соціальної групи, у встановленні українського письменства як професійної групи відлік ведеться від І.Котляревського, про отримання гонорарів яким за свої твори є документальні свідчення, а також про його намагання захистити свої авторські права. Не виключено, що і раніше письменники писали твори за гонорари, але це було переважно на замовлення якоїсь особи чи організації, носило поодинокий характер і не розглядалося автором твору як основний заробіток (чи принаймні значущий). Остаточне закріплення за українським письменством звання професійної групи відбулося у 1920-х роках, коли радянські видавництва встановили розцінки за рядок вірша чи за прозовий твір. Тобто, письменники були визнані не лише суспільством (а визнання набувало все ширших форм у ХІХ столітті), а й державою як професіонали. Яскравим прикладом цього є самовизначення деяких пролетарських письменників себе як «працівників літературної праці (фронту)», «ударниками соцзмагання», тобто відбулося розширення професійних визначень (переважно з професій, пов'язаних з важкою фізичною працею) на літературну творчість, яка переважно вважалася інтелектуальним заняттям, ніяк не пов'язаним із професійною працею.

В дисертації також викладено результати авторського дослідження українських письменників 1920 – 1930-х років. Було проведено дослідження взаємодії (взаємовпливу) соціальних чинників (походження, освіта, місце роботи та ін.) і літературного доробку (тематика творів) для визначення основних тенденцій взаємодії соціальних та індивідуальних характеристик письменників 1920 – 1930-х років, коли українське красне письменство вже сформувалося в соціально-професійну групу. Результати, отримані авторкою, знайшли своє підтвердження з інших джерел.

Окремо приділено увагу становленню українських літераторок як соціально-професійної групи, оскільки їхнє становлення йшло хоч і паралельним шляхом з чоловіками, але все ж таки мало свої визначальні риси, накладені тогочасними суспільними нормами та стереотипами.

Ключові слова: біографічний метод; українське письменство; соціально-професійна група; гонорар; соціологія професій.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

- 1) Щиголь І.В. Особливості відображення соціальної реальності в літературних творах. *Вісник Київського університету: Соціологія. Психологія. Педагогіка*. 2003. Вип. 18. С. 87-90.
- 2) Щиголь І.В. Реконструкція соціальної реальності методом вивчення біографій авторів літературних творів. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2005. Вип. 3. С. 57-63.
- 3) Щиголь І.В. Застосування біографічного методу для реконструкції життєвого та творчого шляху письменника (за матеріалами біографічно-літературознавчих розвідок). *Вісник Київського університету: Соціологія. Психологія. Педагогіка*. 2006. Вип. 25. С. 73 – 76.
- 4) Щиголь І.В. Парадигмальні зміни в механізмах соціокультурних детермінацій процесу літературної творчості. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2009. Вип. 9. С. 176 – 183.
- 5) Щиголь І.В. Художня література та реконструкція історико-соціальної реальності: соціологічна перспектива. *Габітус*. 2019. Вип. 8. С. 90 – 94.
- 6) Щиголь І.В., Полтораков О.Ю. Історико-соціальна специфіка становлення українського письменства як соціально-професійної групи (кінець XIX – початок XX ст.). *Intercultural Communication*. 2019. Vol. 1(6). С. 161 – 186. DOI:10.13166/inco/103770.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

- 7) Щиголь І.В. Соціальна реальність та її відображення в творах художньої літератури (за матеріалами літературних дискусій 20 – 80-х рр. ХХ ст., які відбувалися в Радянському Союзі). *Соціологія: минуле, сьогодення, майбутнє* : Тези Всеукр. студент.-аспірант. конф., м. Львів, 17–18 жовт. 2003 р. Львів, 2003. С. 164-165.
- 8) Щиголь І.В. Соціальне та індивідуальне в творчості митця. *Перспективи розвитку соціогуманітарних наук у класичних університетах*: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (соціологія, психологія, педагогіка) : 36 наук. пр. м. Київ, 14–15 трав. 2004 р. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. С. 252-257.
- 9) Щиголь І.В. Реконструкція життєвого та творчого шляху письменника методом дослідження біографічно-літературознавчих розвідок. *Творчість та освіта у вимірах ХХІ століття*: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. м. Київ, 12 – 13 трав. 2005 р. Київ: ІВЦ «Видавництво «Екмо», 2005. С. 139–141.
- 10) Щиголь І.В. Принципи використання художньої літератури в соціальній політиці держави. *Проблеми розвитку соціологічної теорії: соціальна інтеграція та соціальні нерівності в контексті сучасних суспільних трансформацій*: матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. м. Київ, 16 – 17 трав. 2008 р. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. С. 584 – 592.
- 11) Щиголь І.В. Становлення українських літераторок як соціально-професійної групи (біографічно-текстовий аналіз). *Людське співтовариство: актуальні питання наукових досліджень*: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. м. Дніпро, 15 – 16 лют. 2019 р. Дніпро: НО «Відкрите суспільство», 2019. С. 60 – 64.

- 12) Щиголь І. Журнал "Червоний шлях" як джерело історико-соціологічної реконструкції соціальних відносин. *Проблеми розвитку соціологічної теорії: суспільна уява і практики конструювання* : Матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. конф. м. Київ, 18-19 квіт. 2019р. Київ: Логос. 2019. С. 76 – 78.
- 13) Щиголь І.В. Українські літераторки як соціально-професійна група (біографічний аналіз миткинь др. пол. XIX- поч. XX ст.). *Соціологія у (пост)сучасності* : XVII Міжнар. наук. конф. студ., аспір., доктор. і мол. вчен. м. Харків 14 – 19 березня 2019 р. Харків, 2019. С. 91 – 92.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

- 14) Щиголь І.В., Жулькевська О.В. Текст у знаковому спілкуванні. *Соціологія. Короткий енциклопедичний словник.* / ред. Волович В.І. Київ: Український центр духовної культури, 1998. С. 624 – 626.
- 15) Щиголь І.В. Соціальне в художньому: соціально-сміслова реконструкція. *Studia Methodologica* : наук. зб. 2009. Тернопіль. Вип. 29. С. 41-45.
- 16) Щиголь І. Становление украинских писательниц как социально-профессиональной группы (конец XIX-начало XX вв.): биографически-текстовый анализ. *Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры.* 2020. № 1-2. с. 237 – 251.

ANNOTATION

Shchygol I.V. Ukrainian writers as socio-professional group: historic-social dynamic of incipience (end of XVIII – beginning of XX centuries). - Manuscript.

Dissertation for obtaining the scientific degree of the Candidate of Sociological Sciences on specialty 22.00.04 – Special and Branch Sociology. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2021.

The dissertation is devoted to the conceptualization of social factors that helped Ukrainian writers to turn from the state of amateur to professional one and to consolidate the socio-professional status in Ukrainian society.

At any historical time, a group of people united by a certain joint (related) work, goal, interests, etc., tries to gain recognition among people as professionals and at the same time as a social group. From the point of view of the social group, writers as a social group began to form on the territory of Ukraine since the spread of writing (that is, since the times of Kievan Rus - Nestor Litopysets (Nestor the Chronicler), unknown author of ‘Slovo o Polku Ihorevim’ (‘The Tale of Igor's Campaign’).

By the end of the 18th century, the vast majority of literature written in Ukraine was in a foreign language, from Church Slavonic to Polish. Nevertheless, the Ukrainian language (folk dialects, mainly in the central region – Kyiv-Poltava) have already begun to gain a foothold in Ukrainian literature: the so-called poetry of Mandrivni Djaky (itinerant deacons) and lesser-known interludes to dramas written by teachers of the Kyiv-Mohyla Academy.

A significant event of transformation of Ukrainian literature into a social group are the literary works of I. Kotlyarevsky, when Ukrainian-language works (written in the Poltava vernacular) became popular in the Russian Empire and gave rise to a whole gallery of followers.

However, until the 1920s (the establishment of Soviet regime in Ukraine), writing in Ukrainian was more as a challenge to society than the norm. Especially bearing in mind

the constant bans on the usage of the Ukrainian language in any public sphere, both in the Russian Empire and in the Austro-Hungarian Empire. The final consolidation of Ukrainian (Ukrainian-language) literature in public opinion as a social group took place in the 1920s and 1930s, when writers' associations began to be supported at the state level by individual writers, and the authority took over most of the controlling functions. In addition, the course of indigenization, which began in 1923, enshrined in Ukrainian-language literature the right to legally legal existence, and its creators were allocated in a separate social group.

Despite the fact that many centuries in Ukraine exists literary works (on the territory of Ukraine), it did not acquire the status of a profession until the beginning of the XIX century. As we know from the classic works of sociology and social philosophy, the profession arises not only where there is a vocation (altruism) and social need as a result of this work, but also the ability to receive material assistance for this work, i.e. the ability to buy livelihood for the work done . In the case of literary works, it is an honorarium. That is why this issue, as one of the aspects of the formation of Ukrainian literature as a socio-professional group, is addressed in the dissertation. Confirmation of the getting of honorarium for literary and translation works of Ukrainian writers is illustrated by excerpts from the correspondence of authors among themselves, with relatives or editors (publishers).

As in the case of the formation of Ukrainian literature as a social group, the beginning of Ukrainian writers as a professional group account from I. Kotlyarevsky. There is documentary evidence about his honorarium, as well as his attempts to protect his copyrights. It is not excluded that writers used to write works for a honorarium, but this was mostly ordered by a person or organization, was on non-regular base and was not considered by the author of the literary work as the main income (or at least significant). The final consolidation of the title of professional group in Ukrainian literature took place in the 1920s, when Soviet publishing houses set prices for a line of poetry or a prose work. That is, writers were recognized not only by society (and recognition became more widespread in the XIXth century), but also by the state as professionals. A clear example of this is the self-identification of some proletarian writers as "workers of literary work

(front)", "drummers of social competition", actually there was an expansion of professional definitions (from physical worker' professions) to literary work, which was always considered an intellectual occupation not related to professional work.

The dissertation also includes the results of the author 's research of Ukrainian writers of the 1920s and 1930s. An unrepresentative statistical study of the interaction (interaction) of social factors (origin, education, place of work, etc.) and literary works (themes of works) was conducted to determine the main trends in the interaction of social and individual characteristics of writers of 1920-1930s, when Ukrainian literature has already formed into a socio-professional group. The results obtained by the author have been confirmed by other sources.

Particular attention is paid to gender difference of the formation of Ukrainian writers as a socio-professional group, as their formations was a parallel path, but still had its defining features, imposed by the then social norms and stereotypes.

Key words: biographical method; Ukrainian literature; socio-professional group; honorarium; sociology of profession.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	13
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПИСЬМЕНСТВА	23
1.1. Письменство в проблемному полі соціологічних досліджень	25
1.1.1. Дослідження письменства в парадигмальних контекстах класичної соціології соціальних та професійних груп.....	35
1.1.2. Письменство та художня література в «полі літератури» та теорії капіталів П.Бурд'є.....	44
1.1.3. Письменництво в контексті сучасних соціологічних досліджень соціально-професійних груп	49
1.2. Біографічний метод у соціогуманістиці.....	53
1.2.1. Біографічний метод в соціології	56
1.2.2. «Колективна біографія» письменства як соціально-професійної групи	65
Висновки до розділу 1.....	67
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА ЯК СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ГРУПИ	69
2.1. Соціально-історичні передумови становлення українського письменства як соціально-професійної групи	69
2.2. Соціально-економічна проблематика літературно-видавничих відносин	79
2.3. Динаміка соціально-професійного становлення українського письменства	88
2.3.1. Загальна характеристика соціально-професійного становлення українського письменства ХІХ ст.	88
2.3.2. Українське письменство ХІХ ст.: особливості становлення письменниць як соціально-професійної групи	101
Висновки до розділу 2.....	112

РОЗДІЛ 3. УКРАЇНСЬКЕ РАДЯНСЬКЕ ПИСЬМЕНСТВО ЯК СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНА ГРУПА: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ (1920-30-ТІ РР.).....	115
3.1. Політико-соціальна ситуація на теренах радянської України в 1920-1930-х роках	115
3.2. Літературно-біографічний портрет українського письменства як соціально-професійної спільноти (1920-30-ті рр.)	126
3.3. «Суспільний запит» та художньо-літературна творчість українських письменників 1920-1930-х рр.....	137
1.3.1. Письменство Радянської України: соціо-літературний аналіз	137
3.3.1. Українські радянські авторки 1920-30-х років в контексті соціально-професійної спільноти	159
Висновки до розділу 3.....	165
ВИСНОВКИ.....	169
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	174
ДОДАТКИ.....	207
Додаток А. Відомості про життєвий і творчий шлях українських письменників, котрі творили у 20-30-х рр. ХХ ст., і чий біографії використані у дослідженні.	208
Додаток В. Список українських літературних організацій 20-30-х років ХХ ст., членами яких були досліджувані письменники:	229
Додаток С. Список опублікованих наукових праць за темою дисертації.....	230

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дисертації. У дисертації наведено вирішення наукової задачі дослідження творчих соціальних та професійних груп не в статиці, а в їхній динаміці. По-перше, в світовій соціології відроджується інтерес до вивчення творчих професій, дослідження яких вимагає не лише суто соціологічних знань у певній сфері (наприклад, соціології професій чи соціології культури), а й ґрунтовні знання з інших наукових дисциплін, зокрема культурології, історії тощо. Не зважаючи на те, що соціологія культури та соціологія професій існують майже з зародження соціологічної науки як такої, більшість дослідників зосереджували увагу на статичних моментах (Г.Зіммель, Т.Парсонс, К.Мангайм, Дж.Александр та інші). Питання становлення, генези (їх різних контекстів та способів виявлення) тих суспільних та внутрішньогрупових чинників, які впливають на особливості буття творчої професії (або інституту письменства - В.Земкін) в сучасному суспільстві, залишалися переважно за рамками дослідницьких інтересів.

Окрім того, необхідно зазначити, що об'єктом досліджень в соціології культури були переважно представники західноєвропейських або домінантних культур (таких, як російська в СРСР; творчість Г.Флобера, Ш.Бодлера у П.Бурдьє; французька класична література в дослідженнях структуралістів та постструктуралістів), які, в свою чергу, були домінуючими (національними, державними) в своїх країнах. Більше того, хоча використання матеріальної винагороди (гонорара) в якості індикатора професійної групи можна зустріти у дослідженнях творчих професій, він не виступає критерієм становлення та розвитку, а є одним зі показників запиту суспільства на даний вид символічної продукції.

Праці, присвячені творчим професіям, базуються переважно на матеріалах домінантних культур (іншими словами колонізуючих культур) (П.Бурдьє, М.Фуко, Р.Барт). Саме тому викликає інтерес до вивчення становлення та утвердження представників творчої професії (письменників) в умовах колоніальної культури, якою свого часу була й українська.

З іншого боку, *актуальність даного дослідження* зумовило те, що існує певна відсутність в українській соціології досліджень в галузі вивчення розвитку та становлення професійних і соціальних груп. Примітно, що дослідники не звертали увагу на те, що основним інформаційним джерелом можуть виступати біографічні та особисті документи. Ці джерела є тими документами, які, використовуючи термінологію Б.Докторова, є важливими для ролі людини в суспільстві (історія індивіда в соціології) та ролі суспільства в долі людини (соціологія в історії індивіда).

Відсутність теоретичних та емпіричних праць (на основі біографічного матеріалу) з питань генези творчих груп та їхніх становлень як соціальних та професійних груп звужує можливості для вироблення механізмів вивчення становлення як творчих, так і професійних груп в певні історичні моменти. Також, з розвитком міждисциплінарності перед соціологічною спільнотою відкриваються нові горизонти для дослідження соціальної історії, розвитку суспільства та його структурних складових. І якщо антропологічні, психологічні, економічні, інші суспільні дисципліни вже звичні у таких міждисциплінарних дослідженнях, то гуманітарні, зокрема історія літератури, - значно менше залучені, що не давало змоги розкрити їх евристичний потенціал у соціологічних пошуках.

Одним із ключових векторів пізнавального розвитку сучасного наукового знання є поступовий перехід від домінування "дисциплінарності" до пріоритетності "проблемності" у науково-аналітичному пошуці. Останнє, в своєму першому наближенні, є тенденцією до того, щоб дослідницька проблематика, традиційна для певної наукової дисципліни, ставала предметним полем для відносно суміжного спектру дисциплін. Особливе місце така тенденція займає в царині соціогуманітарного знання, зокрема у сфері соціології та суміжних/дотичних дисциплін (від історії до літературознавства).

Таким чином, особливість дисертаційної роботи вбачається у відновленні наукового інтересу до біографічних матеріалів письменників (бібліографічно-літературних довідок та особистих документів) як джерела для реконструкції (побудови моделей) становлення соціальних і професійних груп в історичній

перспективі. На відміну від згаданих актуальних соціологічних пошуків дане дисертаційне дослідження вибудоване у міждисциплінарному полі (соціології, літературознавства та історії), в соціологічну науку вводиться новий дискурс в рамках соціології культури (соціології художньої літератури), в якому зосереджено увагу на взаємодії полів літератури та влади як на основі символічного капіталу, так і на основі матеріального чинника – гонорара.

Таким чином, **наукова проблема дослідження** полягає в тому, що воно присвячене постановці та вирішенню наукової проблеми адаптації та апробації теоретичних наробок в галузі соціології культури в цілому і соціології літератури зокрема в колоніальному суспільстві у двох соціальних площинах – відносної соціально-політичної стабільності (к. XVIII – 1900-ті роки) та в період соціальних змін і встановлення нового політичного ладу (1910-ті – 1930-ті роки), а також взаємодії агентів літературної творчості з іншими соціальними структурами, зокрема владними.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана самостійно і з науковими програмами, планами та темами організації, де виконувалася робота, не пов'язана.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є визначення евристичного потенціалу реконструкції шляху становлення та визнання українського письменства як соціально-професійної групи соціологічними методами із залученням наукових надбань з інших галузей (таких як історія та літературознавство).

Для досягнення поставленої мети були сформовані наступні завдання:

1. Визначити теоретичні соціологічні підходи для дослідження письменства як соціальної та професійної групи та становлення професій.
2. Виявити релевантні індикатори виокремлення українського письменства із загальної когорти інтелектуалів та реконструкції генези до окремої соціально-професійної групи
3. Уточнити впливи соціальних та творчих чинників в умовах розбудови нової держави (світогляду) на формування та легітимацію/легітимізацію

письменників як соціально-професійної групи в ключовий проміжок часу (1920-30 рр.).

4. З'ясувати евристику застосування різних методичних підходів та методів до вивчення письменства як соціально-професійної групи.

5. З'ясувати роль гендерного порядку у специфіці становлення та утвердження українських письменниць у їх долученні до письменницької соціально-професійної групи.

Об'єкт дослідження: українське письменство кінця XVIII – початку XX століття (в корпусі свідчень та даних).

Предмет дослідження: ідентифікація становлення та визнання українського письменства кінця XVIII – початку XX століття як соціально-професійної групи.

Методи дослідження: для вирішення поставлених у дисертаційному дослідженні задач використовувалися як загальнонаукові, так і спеціальні методи наукового пізнання. Серед загальнонаукових, зокрема, використовувався системний аналіз (для встановлення взаємодії між елементами суспільства, такими як, наприклад, письменники і влада); методи дедукції та узагальнення (для ідентифікації українських письменників як соціально-професійної групи); методи синтезу та узагальнення (в рамках перспектив міждисциплінарних соціогуманітарних досліджень).

До використаних в дисертації спеціальних методів можна віднести науковий біографічний аналіз (контент-аналіз літературознавчих біографічних довідок); аналіз особистісних документів (листування представників досліджуваної суспільної когорти); компаративістський аналіз.

Теоретичну основу дисертації складають постструктуралістська інтерпретація становлення та розвитку соціальних та професійних груп.

В рамках теоретичного огляду робіт особлива увага була приділена працям постструктуралістів, - зокрема П.Бурдьє, М.Фуко, а також франкфуртської школи - Т.Адорно, К.Мангайма та інших - в яких розглянуті дотичні до даної дисертаційної роботи проблеми, такі як: етапи функціонування творчих соціальних груп в період Нового часу; використання масової символічної продукції (в широкому сенсі) в

інтересах влади; взаємодія безпосередніх учасників творчого (літературного) процесу і дотичних з ними, тощо.

В рамках підсилення теоретичного обґрунтування використання біографій для соціологічної реконструкції становлення професійних і соціальних груп розглянуті праці представників «Міжнародної Біографічної Ініціативи» (Б.Докторов, Т.Шанін, А.Алексєєв та ін.), а також наробки розробників перспективного напрямку для подальших досліджень тяглості розвитку соціально-професійних груп (особливо творчих чи, взагалі, інтелектуальних) - так званої “колективної біографії” (Л.Стоун).

Емпіричною базою дослідження є листування українських письменників заявленого в рамках дисертації періоду, а також літературно-біографічні довідки (навч.пос. «Історії української літератури ХХ століття» під ред. В.Дончика, 1998). Вибір саме цього видання як джерельної бази для статистичного аналізу зумовлений наявністю в ньому як біографічних даних, так і оглядових літературно-критичних розвідок творчості митця.

За основу дослідження беруться біографічні (літературно-критичні) та особисті (листи) документи українських письменників кінця XVIII – початку ХХ століття. Обрання такого часового періоду пояснюється низкою обставин:

По-перше, з кінця XVIII ст. веде свій відлік «нова українська література», котра передусім характеризується всебічним використання української розмовної мови, яка витісняє церковнослов'янську і утверджується як літературна, нарівні з іншими (російською, німецькою, польською та ін.) мовами (М.Мозер). По-друге, наявні та доступні соціологічно значущі/валідні письмові джерела щодо виплат гонорарів за друк творів українською мовою. По-третє, художньо-літературні твори українськими автор(к)ами пишуться вже не лише для задоволення, але також на замовлення редакцій – з метою отримання за публікацію матеріальної винагороди (гонорару). По-четверте, протягом ХІХ століття в Україні починають з'являтися україномовні (чи двомовні) періодичні видання, в яких на постійній основі публікуються українські автори (альманах “Основа”, “Київська старина”, “Літературно-науковий вісник”). Завершується період нової української літератури з появою творчості М. Коцюбинського, Лесі Українки, І. Франка та ін.

Зі встановленням в Україні радянської влади та до 1934 р. художні твори, написані у цей час, ще не підкорені єдиному можливому (в подальшому) художньому напрямку – «соцреалізму», програму якого проголосив М. Горький на I Всесоюзному з'їзді радянських письменників (1934 р.). Тобто вони ще несуть в собі відгомін тих культурно-мистецьких віянь, якими був захоплений весь світ, намагаються продовжувати та розвивати ті напрямки мистецтва, які виникли на початку століття – неоромантизм, неореалізм, символізм тощо. Тісний зв'язок української літератури та її митців був жорстко обірваний протягом 1930-х років (т.зв. «розстріляне відродження»).

Не зважаючи на ті втрати, які понесла українська література з приходом до влади ВКП(б) та встановленням радянської влади на більшій території України, тут був і певний позитивний момент – остаточне утвердження за українськими письменниками статусу соціальної та професійної груп.

За джерельну основу були взяті архівні та медійні матеріали щодо українського письменства, листування письменників між собою та з людьми, дотичними до їхньої літературної праці (редактори), а також історичні довідки про період, заявлений в дисертації. Для емпіричного дослідження взаємодії влади та письменників в часи змін (1920 - 1930-ті роки) взято перший та найповніший в незалежній Україні навчальний пос. «Історія української літератури ХХ століття» за редакцією В.Дончика, оскільки радянські джерела часто подавали більш ідейно-правильний, аніж реальний фактаж. Примітно, що цей навчальний посібник свого часу за виважений та неупереджений підхід був нагороджений Державною премією України ім.Т.Шевченка (1996). Інша джерельна база для 1920 - 1930-х років не долучалася ані в якості основної, ані як допоміжна для збереження цілісності аналізу поданого матеріалу без (можливих) авторських відхилень (уподобань) і підходів до періоду та авторів, які потрапили у фокус дослідження.

В рамках ретроспективного авторського дослідження соціального портрету письменників 1920-30-х років засобами літературно-біографічних довідок було проаналізовані 153 літературознавчі довідки про літературний та життєвий шлях українських письменників. До вибіркової сукупності увійшло 110 наукових

бібліографічних довідок (з них всього 9 про жінок) про життєвий та творчий шлях письменників, які творили у 1920-30-х рр. та відповідали вимогам дослідження. Це – наявність як біографічної довідки про письменника (його життєвого шляху), так і змістовного аналізу його творчості (виділення основних тематичних напрямків).

Обмеженість кількості митців, які потрапили до вибірки, зумовлена більшим чином наступними факторами: 1) дотеперішні «білі плями» щодо літераторів/ок з науково виваженим оглядом їхньої творчості періоду 1920-1930-х; 2) зосередженням на загальних тенденціях взаємодії тогочасного літературного середовища та соціуму; 3) доступності як біографічних, так і літературних довідок (творів) для аналізу.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у виявленні евристичного потенціалу історико-теоретичної реконструкції шляху становлення та утвердження українського письменства як соціально-професійної групи для розвитку соціологічного знання. Найбільш важливі такі результати, що характеризують наукову новизну дисертаційного дослідження:

вперше: показано генезу виокремлення соціально-професійної групи, а саме українського письменства, як творчої професії в колоніальних соціально-політичних умовах Російської імперії та СРСР. Обґрунтовано застосування індикатора професійної діяльності – отримання грошової винагороди - в якості маркера становлення, а не лише як засіб визнання (потреби) даної праці суспільством в певний історичний проміжок, як це застосовувалося в постструктуралістському викладі процесу автономізації творчих професій у працях П.Бурдьє;

- застосовано різні наукові теорії (зокрема постструктуралістські) на український літературний процес в історичній перспективі, який належить до іншого колоніального дискурсу. Доведено, що культурологічні теорії домінуючих культур неповною мірою можуть бути застосовані для дослідження колоніальних культурних практик у зв'язку з різними соціально-політичними устроями та культурними політиками держав-метрополій та їхніх колоній;

- введено в соціологічний дискурс використання особистих документів для реконструкції шляху легітимації/легітимізації українського письменництва як

професійної групи. Використання такого гатунку документів до цього часу застосовувалося епізодично і переважно для розкриття поточних (точкових, статичних) станів окремої особистості чи соціальної спільноти (прошарку); застосовано аналіз біографічно-літературних наукових наробок для підтвердження статусу сформованої соціально-професійної групи. Використання такого гатунку документів дає можливість створити не лише колективну біографію, а й прослідкувати взаємовплив літературної діяльності письменників та соціуму (переважно офіційних структур);

вдосконалено: методику реконструкції початкових етапів становлення соціальних груп в історичній перспективі завдяки залученню до джерельної бази особистих документів, а також наробок з суміжних галузей, що відкриває шлях до ширшого вжитку міждисциплінарних підходів в дослідженнях минулого українського суспільства в цілому і соціально-професійних груп зокрема;

отримало подальший розвиток: застосування методу аналізу особистих документів для реконструкції утвердження соціальних фактів в суспільній свідомості та їхня легітимізація; використання біографічного методу як важливого джерела соціологічної інформації в рамках галузевої теорії; методика використання біографічного методу для реконструкції шляху становлення соціальної групи та взаємодії соціально-професійної групи з іншими соціальними організаціями.

Практичне значення отриманих результатів. Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути застосовані як теоретичне підґрунтя для вдосконалення методології соціологічних досліджень становлення та розвитку соціальних груп, зокрема специфічних (основний рід занять яких традиційно вважається інтелектуальним заняттям, а не професією). Також отримані результати варто застосовувати в рамках навчальних дисциплін з історії соціології, соціології літератури, якісних та змішаних соціологічних методів. Результати можуть стати підґрунтям для проведення подальших міждисциплінарних досліджень в галузі соціогуманітарних наук.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаним науковим дослідженням. Наукові результати і висновки, що містяться в дисертації, отримані

автором особисто. Переважна більшість публікацій, що в них висвітлено результати дослідження, є одноосібними.

В публікації зі співавтором Жулькевською О.В. [Щиголь, Жулькевська, 1998: 624 - 626] авторці дисертаційного дослідження належить ідея написання, опис сучасних соціолінгвістичних концепцій використання категорії «текст».

В публікації у співавторстві з Полтораковим О.Ю. [Щиголь, Полтораков, 2019: 161 - 186] авторці дисертаційного дослідження належить ідея написання, збір та аналіз фактичного матеріалу, презентація результатів власного одноосібного дослідження колективного портрету українських письменників 1920-30-х рр.

Апробація результатів дисертаційного дослідження відбувалась на наукових конференціях на базі Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Львівського національного університету імені І.Франка, Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Харківського національного університету ім.В.Н.Каразіна, а саме: доповідь на науковій конференції студентів і аспірантів факультету соціології та психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, присвяченій Дням науки (Київ, 2002 р.); доповідь на Всеукраїнській студентсько-аспірантській конференції «Соціологія: минуле, сьогодення, майбутнє» (Львів, 2003 р.); доповідь на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Перспективи розвитку соціогуманітарних наук у класичних університетах (соціологія, психологія, педагогіка)» (Київ, 2004 р.); доповідь на VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Творчість та освіта у вимірах XXI століття» (Київ, 2005 р.); доповідь на V Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: соціальна інтеграція та соціальні нерівності в контексті сучасних суспільних трансформацій» (Київ, 2008 р.); доповідь на міжнародній науково-практичній конференції «Людське співтовариство: актуальні питання наукових досліджень» (Дніпро, 2019 р.); доповідь на XVII Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів, докторантів і молодих вчених «Соціологія у (пост)сучасності» (Харків, 2019 р.); доповідь на XVII Міжнародній науково-

практичній конференції «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Концептуальні стратегії дослідження соціальних наслідків пандемії COVID-19» (Київ, 2020 р.).

Основні положення і висновки дисертації обговорено на науковому семінарі факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а також на засіданнях кафедри теорії та історії соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладено у 16 публікаціях, з яких 6 наукових статей у фахових виданнях з соціології, у тому числі 1 – у закордонному виданні з соціології, та 2 – у виданнях, внесених до міжнародної науково-метричної бази Index Copernicus; 7 публікацій засвідчують апробацію результатів дисертаційного дослідження, 3 – додатково засвідчують результати розробок, з них 1 – у закордонному виданні з питань новітньої культури та історії.

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та 3 додатків. Повний обсяг дисертації налічує 229 сторінок, обсяг основного тексту – 172 сторінки. Список використаних джерел займає 31 сторінки й нараховує 371 джерело, із яких 30 іноземними мовами, з них 25 англійською мовою.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПИСЬМЕНСТВА

Тренди сучасного розвитку соціогуманітарного знання, зокрема соціологічних дисциплін, характеризуються, з одного боку – тенденціями посилення міждисциплінарності [Кравченко, 2020], [Малес, 2011], а з іншого – тенденціями посилення «антропологічності» дослідницької уваги [Alexander, 2019]. В цих умовах саме дослідження «простору (художньої) літератури» опиняються на своєрідному перехресті соціології, історії та літературознавства, що відкриває значущі дослідницькі перспективи.

Структурно перший розділ можна поділити на огляд класичних та сучасних теорій соціологічних дослідження культури та професії. Окрім того, окремо винесено розгляд вчення П.Бурд'є як однієї з основних методологічних підвалин пропонованого дослідження становлення та утвердження українського письменства як соціально-професійної групи.

Відповідні історико-біографічні дослідження формуються та розвиваються на стику ряду галузевих соціологічних теорій, а також теорії середнього рівня. Оскільки дисертаційне дослідження будується на перетині різних соціологічних теорій, варто зауважити, що авторкою умовно виділено два умовних контури, які є своєрідною системою координат для даної роботи:

- «зовнішнім» соціологічним контуром даного соціологічного дослідження виступають історична соціологія та соціологія культури/літератури;
- «внутрішнім» контуром даного соціологічного дослідження виступають соціологія соціальних груп та соціологія професій.

Дослідження, фокус уваги якого знаходиться на перетині зазначених соціологічних дисциплін, відповідно, вимагає залучення і теоретичного аналізу відповідної науково-соціологічної літератури, що відбиває різні наукові концепції і школи.

Історико-соціологічні дослідження [Мартинов, 2005] як значущі складові міждисциплінарних досліджень соціогуманітарного характеру в Україні, та і в світі, є відносно молодю галуззю. Адже, традиційно, соціологія займається проблемами сьогодення та ймовірнісним прогнозуванням на найближче минуле. Світове визнання історична соціологія отримала в другій половині ХХ століття, зокрема у 1960-1970-х рр. в працях І. Валлерстайна [Wallerstein, 1983], Е. Гідденса [Гіденс, 1999], Б. Мура [Мур, 2016], Ч. Тіллі [Тилли, 2019] та інших. В Україні історико-соціологічними дослідженнями займалися В. Тарасенко [Тарасенко, 2009], М. Захарченко [Захарченко, 1993], наразі продовжують займатися В. Бурлачук [Бурлачук, 2010], В. Пержун [Пержун, 2010], М. Соболевська [Соболевська, 2012], Н. Черниш [Chernysh, 1999] та інші.

1.1. Письменство в проблемному полі соціологічних досліджень

Художньо-літературну діяльність в її соціально-фокусованих вимірах слід розуміти не лише у «внутрішніх» термінах соціально-орієнтованих рефлексій творчої особистості (вербалізованих форм реалізації внутрішніх потреб виразити свої думки та донести їх до інших), але також як певну «соціальну дію» (М.Вебер), передусім в термінах своєрідної відповіді на «зовнішні» запити суспільства (відгук на злобу дня, поширення ідеї тощо).

Переважання в різні епохи одних видів та жанрів літератури і занепад інших, в такому випадку, вбачаються соціально закономірним. Соціальна роль художнього твору в суспільстві полягає у тому, що вона активізує пізнавальні, ціннісні, емоційні та ін. властивості людини, іншими словами – спонукає людину до виконання соціальних дій. Особливо яскраво проявляється соціальність художньої літератури в передкризові та кризові моменти історії розвитку даного суспільства (людства). Більше того, завдяки художній літературі суспільство звертає увагу на ті соціальні явища, котрі вважаються повсякденними і такими, які не заслуговують на окрему увагу: життя, побут, умови праці робітників [DeGier, 2018].

Культура в цілому постійно перебуває в полі зору соціологів як імманентна складова суспільства. Представники будь-якої наукової парадигми приділяють увагу питанням культури: від позитивістів до постмодерністів і метамодерністів. Детальний огляд всіх підходів до питання культури не входить в задачі дослідження, адже це питання багатогранне і дискусійне навіть в рамках однієї наукової парадигми. Попри те, що аналіз парадигм взаємодії суспільства і культури виходять за межі формату даної роботи, варто зупинитися на основних, які, на думку авторки, є дотичними до теми дослідження.

До позитивістських шкіл соціології художньої літератури можна віднести ті школи, котрі розділяли в художньому творі естетичне і неестетичне, зокрема структуралістів та радянську школу соціології літератури.

Метою дослідника, котрий дотримується позитивістської парадигми, є створення законів, які описують людську поведінку. В рамках цієї методології взаємодія між суспільством і мистецтвом розглядається як безпосередня, а витвір мистецтва є прямим відображенням або формуючим елементом суспільства. З точки зору структуралізму культура (і її різновид, художня література) є соціальним інститутом і є системою засобів трансляції та трансформації соціального досвіду як “відтворення унікальної картини світу, котра сприяє інтеграції суспільної організації, її узгодженості” [Социология культуры, 1991:54].

Важливим для даного дослідження є те, що структуралізм та почасти представники радянської школи соціології літератури десакралізували міф про літературу та літературну творчість як про суто інтелектуальне заняття, опанувати яке можуть лише обрані. Оскільки художній твір, як і будь-який інший витвір мови, є конструкт, то його механізми піддаються класифікації та аналізу як об’єкти будь-якої науки. Для соціальних наук свого часу це був прорив у пізнанні суспільства та його продуктів, оскільки структуралісти «зняли» статус недоторканості з літературної творчості, відкривши її для дослідження не лише з точки зору літературознавства.

Примітно, що хоча радянська соціологічна школа розвивалася паралельно з західноєвропейськими, вона мала свої особливості. Передусім, що вона звертала увагу на естетичний бік творів, без врахування форми та змісту, а також особливостей написання. Більше того, соціологія художньої літератури концентрувалася на тому, чи відповідають твори соцканонам чи ні, а також на відповідності реальності, змальованої в творі, об’єктивній реальності. Найяскравішими представниками цього напрямку є В.Канторович [Канторович, 1970], [Канторович, 1984] Л.Гудков, Б.Дубов [Гудков, 1994], [Гудков, 1998] та інші.

В моїй роботі художні твори, як такі, не аналізуються (хоча є публікації з соціологічного аналізу художніх творів: [Щиголь, 2009b; Щиголь, 2019b], розробка цього напрямку соціології літератури є перспективною для подальшої розбудови наукового міждисциплінарного дискурсу), я використовую вторинні дані –

класифікацію основних тематик творів в літературознавчо-біографічних довідках [Історія української літератури, 1993].

Почасти дискусійною з сучасної точки зору є думку представників радянської школи соціології літератури, що соціологія художньої літератури повинна зосереджуватися на відображенні реальності в художніх творах, на характері абстрагування від повноти і взаємодії суб'єкта й об'єкта пізнання (відмінності та подібності в науковому і художньому), характері засобів подачі інформації та суб'єктивного моменту процесу відображення. “Одна справа строга, чітка мова наукових формулювань (вона необхідна, але недостатня, не всім доступна), інша справа художня апеляція до почуттів та думок читача, активне його співпереживання, а по суті, й співучасть в описуваних подіях” [Анашенков, 1977:238]. Слушним в цій теорії є те, що об'єктом дослідження виступають і автор, і читач, і твір як такий, але за рамками теорії залишаються інші, не менш важливі чинники, такі як: соціально-політичне становище на момент написання/видання/прочитання твору; інших учасників літературного дискурсу (видавців, редакторів і т.д.), а також інші чинники, які опосередковано впливають на життєвий цикл літературного дискурсу як такого.

Представники Франкфуртської школи – Т.Адорно, М.Хоркхаймер [Адорно, 1998], Г.Маркузе – досліджували роль і місце в суспільстві індустрії культури, зокрема засобів масової інформації/комунікації в суспільстві. На їхню думку, засоби масової комунікації формують аудиторію споживання культурної продукції, перетворюючи публіку в пасивного учасника літературного дискурсу. Оскільки художня література є одним з елементів індустрії культури, засобів масової комунікації, розробки Франкфуртської школи є цікавими з точки зору споживання художніх літературних творів. Можна погодитися, що завдяки засобам масової інформації формуються літературний смак і попит на масову продукцію з боку всіх учасників літературного дискурсу. Вагомим внеском в соціальне дослідження художньої літератури представників цієї наукової школи є висвітлення ролі влади як замовника формування споживацьких симпатій, а також як одного з контролерів культури споживання і продукування культурних продуктів.

Вагомий внесок в розвиток соціології культури внесли постструктуралісти, а саме Р.Барт, М.Фуко та П.Бурд'є. Для постструктуралістів особистість автора як такого нецікава (згадаймо програмну працю Р.Барта «Смерть автора» [Барт, 1994]). Адже написавши текст, він (як жива людина) втрачає на нього право, передаючи його, скриптору з таким же ім'ям чи псевдонімом. І після публікації твору автор-людина і автор-скриптор живуть своїми окремими життями.

М.Фуко розглядає культуру, зокрема художню літературу, як спосіб висловлення вголос витісненого безумства [в широкому сенсі] з суспільної свідомості [Фуко, 1997]. Проте література, на відміну від культури в цілому, окрім озвучування безумства ще є «вбивцею» автора, перетворенням його на своєрідний вимір дискурса. Так, виходячи з концепції мовленнєвого характеру мислення та зводячи діяльність людей до “дискурсивних практик” Фуко постулює для кожної історичної епохи існування специфічної “епістеми” [Фуко, 1977].

Постструктуралістські теорії отримують своє часткове підтвердження в українській літературі ХІХ століття (наприклад, коли автора знали більше під псевдонімом як Панаса Мирного, аніж як фінансового чиновника – тобто «життя» скриптора не співпадало з життям реальної людини-автора, хоча опосередковано впливало на нього). Тим не менше, в СРСР постать автора і постать скриптора була переважно об'єднана і не завжди можна було відрізнити де говорить автор, а де скриптор чи, навпаки, хто саме – скриптор чи автор – живе в реальному житті.

В умовах сьогодення ця теорія стає менш актуальною, те, що скриптор і автор знову стали (майже) єдиним цілим, може спостерігати на прикладах відмови від видання/купівлі творів авторів (навіть якщо вони пишуть під псевдонімом) за їхні політичні/соціальні/гендерні уподобання чи висловлювання (відмова в Україні від купівлі книжок низки російськомовних авторів, які підтримують невизнані республіки ОРДЛО та політику РФ; скандал навколо Дж.Роулінг після її висловлювання про трансгендерів тощо).

Не зважаючи на те, що ця теорія поступово відходить в минуле, вона може виступати однією з методологічних засад написання колективної біографії, де автор і скриптор виступають як окремі одиниці дослідження.

Вивчення біографій письменників дає соціологам в т.ч. додатково «збагачене» знання про ту соціальну реальність, яка спонукала до написання творів, та знайшла своє відображення в його творчості [Bakashova, 2020]. Окрім того, біографічно-літературний аналіз (не соціологічний напрямок в літературознавстві і не вульгарний соціологічний підхід, які ґрунтуються на дещо інших засадах, аніж запропонований в дисертаційній роботі в Розділі 3) є ще одним з джерел, з якого можна отримати інформацію про історичний розвиток суспільства та (в нашій роботі – становлення та інституціалізацію) письменства як соціальної та професійної групи. Так, не знаючи нічого про письменника(ів) як члена(ів) соціуму, неможливо з творчого доробку виділити наступні чинники (взаємо)впливу: 1) на письменника навколишнього соціального середовища; 2) творчості письменника на його життя в суспільстві; 3) особистого та опосередкованого досвіду письменника на його творчість; 4) творчого доробку письменника на суспільство (читацьку аудиторію).

В контексті «соціально-інституційного» (першого) підходу до реконструкції соціальних відносин за біографічно-літературознавчими джерелами необхідно вивчити: 1) об'єктивні дані (історичні та соціальні реалії, котрі не залежать від митця і мають пряме або опосередковане відношення до нього, напр., соціальний устрій країни, в якій живе письменник, його походження); 2) об'єктивно-суб'єктивні дані (аспекти біографії, в котрих соціальне переплітається з особистісними даними, напр., рівень освіти, місце роботи письменника) та 3) суб'єктивні дані (психологічна характеристика, стан, настрій письменника).

В контексті «соціально-праксеологічного» (теорія соціальної дії М.Вебера) (другого) підходу необхідне знання: 1) творчої спрямованості автора (тематику переважної частини його творів); 2) вплив тематики творчості на його: а) приналежність/неприналежність до літературної організації; б) взаємовідносини з владними структурами; 3) місце постійного проживання протягом більшої частини життя.

В контексті «рефлексійно-інтерпретаційного» (третього) підходу яскраво вираженим є суб'єктивно-психологічний характер, адже, застосовуючи якісні

методи досліджень в соціології, ми не маємо права екстраполювати отримані в результаті дослідження дані про одного письменника на всіх інших колег.

Четвертий підхід – «соціально-аксіологічний» (ціннісно-оціночний) – передбачає застосування компілятивного методу: вивчення відгуків (рецензій) на твір професіоналів (критиків) та читачів.

В рамках дисертаційного дослідження будуть частково використані перший та другий підходи аналізу взаємодії двох безпосередньо (трьох в більш широкому сенсі) акторів поля літератури – письменника і суспільства (у вигляді представників влади) та творчість письменника як один з опосередкованих каналів соціального зв'язку. Тому вважається доцільним більш детально наразі розкрити третій та четвертий підходи.

Рефлексійно-інтерпретаційний підхід передбачає синтез власної та колективної пам'яті, де дійсні події переплітаються з псевдореальними так тісно, що майже неможливо відділити їх одне від одного. Не зважаючи на те, що цей підхід час від часу піддається критиці, варто його навести як один з прикладів роботи з людською пам'яттю в соціальних науках. Тим більше, що біографічний метод частково ґрунтується саме на ньому (виокремлення об'єктивних фактів з (само)рефлексії та індивідуального сприйняття (відчуття) події). Так, Д.Слобін, ґрунтуючись на теорії Дж.Міллера, виділяє декілька етапів запам'ятовування людиною історій та подій: зрівнювання, уточнення та асиміляція. *Зрівнювання* – усі події в пам'яті набувають однакового статусу, відкладаючись у пам'яті. Але в цей же час відбувається і *уточнення*, в процесі якого деякі аспекти події набувають більш яскравого забарвлення, отримують виразніші форми, котрі згадуються й через тривалий час. А от інші аспекти події, котрі відклалися одночасно з цими у пам'яті, втрачають свою індивідуальність і залишаються у свідомості людини як тло для виразніших аспектів. Врешті-решт відбувається явище *асиміляції* – усі аспекти подій вкладаються у пам'яті в якісь схеми, стереотипи, засвоєні (нав'язані) протягом усього життя[Слобін, 1976].

Коли ми одночасно виступаємо і як свідки, і як учасники, тоді вже інакше трактуємо події: розповідь стає більш емоційною, в голосі та в інтонації бринять

нотки (сумні чи радісні в залежності від того, на боці переможених чи переможців ми виступали), в такому випадку ми даємо оцінку цих подій на основі власних вражень, своїх та чужих вчинків. В залежності від багатьох об'єктивних (напр., місцезнаходження) та суб'єктивних (напр., особистого досвіду) причин, людина по-різному сприймає і відображає дійсність.

Перше відображення дійсності відбувається у свідомості автора твору, який ще тільки збирається писати твір про ці події. Процес відображення дійсності у свідомості автора твору відбувається і в сфері підсвідомості, і в сфері свідомості. Тобто, в пам'ять письменника закладається вся інформація, яка була зібрана всіма органами відчуття автора. При дослідженні цього феномену варто вивчати щоденникові записи письменників, їхні листи, нотатки.

Коли автор починає викладати свої враження чи думки на папері, інакше, писати твір, він класифікує свої враження (думки) за такими критеріями, як: наскільки важлива ця подія, на його погляд, для відображення у творі, а саме, на якому з маси сплетінь відображень зробити наголос автору як професіоналу; що в ній головне з точки зору чи самого автора чи його героя; на що варто звернути увагу, а про що промовчати (іншими словами, в даному випадку ми бачимо явище вибіркового відтворення подій, ситуацій) і т.д. В цьому випадку ми маємо справу з *другим* відображенням дійсності – у творі. Тут звертається увага дослідника на не лише остаточний варіант твору, а й на чернетки, спогади письменника і його знайомих та близьких про творчі задуми, щоденникові записи. Особлива увага приділяється й історичним та офіційним джерелам, за якими (якщо дослідник відділений десятиліттями або століттями від митця) реконструюється тогочасна дійсність і можуть робитися гіпотетичні висновки щодо того, чому письменник зупинився саме на цьому, а не іншому варіанті твору.

Твір потрапляє до рук читача, який був свідком (учасником) цих подій або, хоча б знайомий з ними з книжок, розповідей чи уроків історії, які слухав у навчальних закладах. Сприйняття твору і викладених у ньому подій призводить до ще одного, *третього* відображення дійсності, яке відбувається у свідомості читача. Але кожний читач має свої власні погляди на реальні події, які описані у творі, і

може погоджуватися або не погоджуватися з автором твору. Адже, за так званим „законом Геннекена”, взаємопорозуміння між автором і читачем відбувається лише тоді, коли душевна організація читача є аналогічною до організації автора твору [Комаров, 2009]. Тому лише в ідеалі художній твір може в усіх читачів викликати захоплення. Тим більше, що існують різні категорії читачів: 1) ті, які читають твір для проведення дозвілля; 2) ті, які завдяки художньому твору прагнуть пізнати нові сторони людського і суспільного буття; 3) ті, які читають твір з професійної необхідності – критики, рецензенти, цензори.

Соціально-аксіологічний підхід найширше використовується в літературознавстві та історії літератури. В рамках історії соціології він має обмежене застосування, оскільки в класично побудованих критичних виступах йде аналіз художніх та інших складових твору, а не взаємодія автора (чи твору) з суспільством. Певним виключенням можуть бути критичні дописи радянських авторів, особливо періоду ленінізму-сталінізму (наприклад, [Иоффе, 1932; Фриче, 2011; Якубовський, 1926; Айзешток, 1928]), коли критик згадував про політичну та соціальну ситуацію в країні, світі, звертався до родоводу автора, його життєвого шляху і потім все це співвідносив з твором (інколи професійний розбір тексту твору займав меншу частину в критичному дописі чи виступі).

Соціологія художньої літератури як складова соціології культури та соціологічне прочитання біографій літературних авторів за часів незалежності України залишилися майже на узбіччі наукового соціологічного інтересу, адже з розвитком інформаційних та інших технологій з'явилися нові виклики та інтереси, які змінюють суспільство в цілому і уявлення про мистецтво зокрема – інтернет; 3D-візуалізації; мобільні пристрої/додатки тощо. І тому суто соціологія художньої літератури з елементами дослідження біографій митців як самостійна і самодостатня галузь соціології в Україні виявилася на межі маргінесу¹. Тим не менше, соціологія

---

¹ Хоча ще у ХІХ та на початку ХХ столітті українські вчені, такі як М.Драгоманов [Драгоманов, 1873], М.Грушевський [Грушевський, 1993], О.Полторацький та інші намагалися вивчати літературу з точки зору соціології. У зв'язку з сумнозвісними подіями у 1930-х розвиток української соціологічної школи художньої літератури був примусово припинений як і на теренах тодішнього СРСР. На жаль, з відродженням соціології як науки в СРСР основними центрами вивчення соціології літератури стали російські соціологічні наукові центри, розташовані в

літератури поступово відроджується (К.Тягло [Тягло, 2007], О.Шевелєва [Шевелєва, 2013]). Частково питання соціології художньої літератури з елементами біографічного аналізу в українській соціології підіймають В.Бурлачук [Бурлачук, 2010], Б. Нагорний [Нагорний, 2012] та інші. Водночас необхідно відмітити, що для представників інших наук – філософії, літературознавства, історії, фольклористики – художня література є одним з потужних джерел наукового осмислення дійсності як сучасної, так і історичної [Бикова, 2018; Лабур, 2010; Лотман, 1992; Маркова, 2009; Матеріали з історії національної журналістики, 2001; Меринов, 2004; Хархун, 2009; Ходюк, 2010].

В світовій практиці приділяється значно більша увага художнім творам [Heinritz, 2017] та story telling (оповідам про життя), аніж вивченню феномена письменства/письменників в суспільстві як джерельній базі для дослідження серед культурологів, лінгвістів, соціологів [Romero, 2020]. Так, художні твори та усні розповіді з історії єврейського народу, зокрема Голокосту [Giantsidis, 2018], є актуальними протягом останніх років в світовій соціо-гуманітарній науці. Також серед дотичних до художніх творів тем мейнстримом є соцреалізм як суспільно-політично-культурне явище [Добренко, 2007], [Куренная, 2004], [Ruder, 1990]. Проте вивчення письменства як соціального класу та професійної групи й досі є малодослідженою темою.

Вивчаючи взаємовплив між суспільством та агентами художньої творчості, не можна оминати одного з ключових понять даного процесу – постаті автора. Адже в процесі написання художнього твору митець прагне відобразити свій світогляд, ідейні та естетичні позиції, прагнення та сподівання. Іншими словами, через них ми можемо прослідкувати вплив соціуму на автора як одного з акторів даного суспільства. Водночас, завдяки авторському вибору тематики своїх творів ми можемо прослідкувати вплив його творчості на його подальше життя в суспільстві.

Не зважаючи на всі критичні зауваження з приводу використання цих методів в соціології, вони були одними з тих наріжних каменів, які лягли в основу більш

Санкт-Петербурзі (тодішній Ленінград) та у Новосибірську. В Україні соціологія літератури рідко виокремлювалася з соціології культури як окремий предмет дослідження.

сучасних нам підходів вивчення ролі, місця та значення художньої літератури в суспільстві – феноменології, герменевтики та ін., розбір яких не входить до завдань даного дослідження.

1.1.1. Дослідження письменства в парадигмальних контекстах класичної соціології соціальних та професійних груп

Класичне соціологічне розуміння та сучасне тлумачення категорії «професія» [Бойченко, 2002] в сучасному суспільствознавстві [Montgomery, 1989], [Оссовський, 1986] є багато в чому наслідком історико-соціальних та історико-економічних реалій формування цього явища в ранні Середні віки. (Показовим вбачається, зокрема, те, що у середні віки «фрілансерами» (букв. «вільний копейщик/пікінер») називали вояків-найманців. Тоді як зараз «фрілансерство» закріплюється в соціально-економічному полі вже в якості економіко-правової категорії (Пор.: [Державне управління фрілансовою діяльністю, 2016].) Зокрема, найдавніший із відомих статутів належить гільдії Вормських рибалок (1106 р.). Відносно повноцінний інститут професій почав складатися вже у XII-XIII ст., чому сприяли розвиток міських корпорацій та, принаймні опосередковано, поява університетів (які поставали на базі ремісничих чи міщанських (для дітей багатих міщан) шкіл) як перспективних закладів професійної підготовки. Уже в пізньому Середньовіччі професіонали стали особливою групою, позиції якої були забезпечені одержаною формальною освітою. Крім тривалого навчання, завдяки якому професіонали ставали причетні до конкретної галузі знання, в цей же час назріла необхідність посвячення і учнівства у майстрів, які вже є членами професії. Так склалася система «вертикальних» соціально-рольових відносин «учень – наставник/учитель».

Генеza та розвиток соціологічної парадигми про виникнення та становлення професій веде свій початок з того часу, відколи зародилося соціологічне вчення. Кожна з нижченаведених теорій є породженням свого часу та тих наукових парадигм, які були актуальними на той час і відіграли не останню роль в становленні сучасних (пост)модерністських і метамодерністських теорій в соціології професій. Більше того, оскільки науковий розвиток, як і суспільний, не є послідовно-еволюційним, вони є своєрідними віхами соціології професій з перспектив історичної соціології. Не зважаючи на те, що частина з цих вчень на

сьогодні вже неактуальні і багато разів переосмислена (з усіма можливими префіксами нео-, пост- і т.д.), знання про них є одним з компонентів формування сучасних нам теорій. Об'єднуючим для всіх класичних теорій є виведення професій більше з суспільного запиту на них, аніж з переважання власних інтересів та потреб. Окрім того, професія для класичних теорій – це не стільки фізична праця, скільки інтелектуальна (згадаймо й до сьогодні існуючий поділ в англійській літературі на *occupation*² і *profession*³ відповідно), яка служить суспільству за певну (матеріальну і нематеріальну) винагороду. Тим не менше, економічна складова є однією з визначальних в становленні і розвитку професій. В роботі розглянуті вчення, які стали визначальними для сучасників і базисом для новітніших теорій, які розглядають письменство як інтелектуальне заняття з ознаками професіоналізму.

Один із засновників сучасної соціології, Г. Спенсер, вважав, що витoki зародження професій лежать в політично-церковній первісній діяльності. Саме тому жреці першими виокремилися в професійну спільноту, яка була звільнена від безпосередньої фізичної праці для отримання засобів існування. Згідно зі Г. Спенсером, розвиток професій відбувається еволюційним чином: спочатку диференціюється від інших, потім концентрується, збирається в єдине ядро, яке потім ділиться на підвиди. Г. Спенсер вважає, що професії виникають не на запит суспільних (перш за все політичних) сил, а як прояв індивідуальної волі, прагнення як бути корисним суспільству, так і до отримання власної вигоди [Спенсер, 1997: 375-377].

К. Маркс аргументував, що виникненню професій сприяли розвиток ринкових відносин та суспільний розподіл праці. Вироблення надлишку товарів (спочатку для обміну, а потім продажу) стало однією з передумов поділу праці та подальшої спеціалізації. Окрім того, з поділом праці на фізичну та розумову, суспільство все далі розколювалося, перетворювалося з колективного на індивідуалістичне. Вибір професії, за К. Марксом, є не результатом власної потреби і зацікавленості, а результатом соціального впливу на людину. В разі співпадіння призначення та обраної

---

² Фізична праця

³ Розумова праця

професії (в термінах Г.Сковороди «сродна праця») людина може досягти того соціального статусу та капіталу, які дозволять їй підвищити себе та працювати на благо суспільства. Розуміючи, що професія повинна приносити засоби для існування, К.Маркс вважає серед одних з визначних чинників – економічний. Якщо професійне заняття приносить задоволення, але не надає достатніх економічних ресурсів (грошових) для підтримки належного існування згідно зі статусом та іншими соціальними чинниками й ознаками, то врешті-решт воно буде витіснено іншою зайнятістю, яка буде приносити матеріальний дохід. У такому разі улюблене заняття переходить з розряду основного професійного заняття в джерело додаткових доходів, більше для задоволення своїх власних інтелектуальних чи інших потреб. Тим не менше, якщо улюблена справа може приносити достатній дохід, то людина відмовляється від невласливої їй праці (професії) і зосереджується на саморозвитку в рамках обраного фаху.

Е.Дюркгейм (або в іншій транскрипції Дюркгайм) розробив вчення про соціальний факт, яке можна і потрібно застосовувати в т.ч. при дослідженні становлення професії. Адже теорія соціального факту передбачає, що соціальним фактом можуть виступати не лише і стільки матеріальні об'єкти, а й розумові конструкції, спостереження, наслідки експерименту – тобто це будь-який об'єкт пізнання, а до цих об'єктів можна віднести і утвердження в суспільній свідомості будь-якої професії, зокрема – «письменник». Таким чином, суспільно визнані результати діяльності групи людей можуть стати соціальними фактами, які є притаманними саме для даної спільноти (групи): «щоб зрозуміти, яким чином суспільство уявляє саме себе й навколишній світ, необхідно розглядати сутність не окремих індивідів, а суспільства» [Дюркгейм, 1995: 3].

Е.Дюркгейм виділяв два види соціальних фактів: морфологічні та колективної свідомості. До перших вчений відносить результати соціальної діяльності людей, структурно-речовий компонент соціального життя: демографічні параметри, міграційні процеси, вироблення та розподіл людських та матеріальних (речових) ресурсів тощо.

До других належать ті соціальні факти, які є всередині нас, – ідеї, поколінні традиції, казки, релігія. Тобто те, що існує незалежно від нас як індивідів, але сприймається нами як щось рідне, те, що об'єднує нас в сім'ю, рід, народ, націю. До цих соціальних фактів можна віднести і культурні продукти – літературні твори, які стали загальним надбанням.

Утвердження письменства в суспільній свідомості як соціального факту призводить до того, що воно виокремлюється в окрему професійну групу, отже переходить з категорії «інтелектуальне заняття» в «професійне заняття». Більше того, утвердження письменників як професіоналів дає їм можливість вимагати оплати за свою працю (творчість), розглядати її як одне зі значущих (чи основне) джерело отримання грошових коштів.

Е.Дюркгейм вважає, що професії є соціальними феноменами, фактами, які виникають в результаті розподілу праці в суспільстві та виступають факторами змін в соціальних структурах. Вчений вважає, що кожна людина має свої потреби у задоволенні і визнанні від інших людей (суспільства). Професійні спільноти, на думку суспільствознавця, є тими соціальними інститутами, які об'єднують розколене суспільство, поділене за економічними чинниками та все вужчою професіоналізацією. «Поділ праці передбачає, що працівник не лише не зайнятий виключно своїм заняттям, але він не втрачає з виду своїх безпосередніх колег, впливає на них і отримує вплив від них» [Дюркгейм, 1990: 346]. До ознак, які вирізняють професійні спільноти, відносяться звички, які з плином часу перетворюються на правила поведінки, звичаї, установки, котрі складають унікальну основу професійної культури.

Е.Дюркгейм також розглядає становлення професійних груп як історію розвитку антагонізму між різними соціальними прошарками. Так, коли в Середньовіччі господар і його працівники ділили одну їжу між собою та жили в одній хаті (яка часто складалася з однієї великої кімнати), то між ними майже не було ніяких сварок і зіткнень як між представниками різних соціальних класів. З розвитком промисловості (ремісництва, вдосконаленням засобів праці) господарі почали віддалятися від робітників, між ними починають виникати зіткнення на

ґрунті приватизації прав на засоби виробництва. З подальшим розвитком промисловості та виникненням великих промислових центрів боротьба загострюється, бо «робітничі класи не задоволені своїм поточним становищем, й доволі часто приймають його вимушено, не маючи засобів влаштуватися інакше». [Дюркгейм, 1990: 330]. Вихід з ситуації Е.Дюркгейм бачить у розвитку договірної системи, особливо, якщо суспільство (влада) буде контролювати виконання договорів, більшість з яких були б укладені на добровільній основі.

М.Вебер розглядав як професію будь-яке заняття, котре дає матеріальну винагороду, а не лише ті, які зумовлені наявністю певних характеристик на кшталт освіти, професійної етики, професійної мови. У своїх програмних працях – «Покликання до політики» [Вебер, 1998а: 173 - 191] та «Про внутрішнє покликання до науки» [Вебер, 1998b: 310 -337]– він зосереджує увагу на двох чинниках, які дозволяють індивіду увійти в професійне середовище, стати професіоналом. Перший чинник – покликання – несе в собі ознаки нематеріальної вигоди займатися якоюсь професійною справою, не зважати на економічний чи інший матеріальний чинник. Інший чинник – економічний – це ті матеріальні вигоди заняття справою, які дають можливість існування за рахунок цієї діяльності.

На думку М.Вебера, людство перейшло від традиційного суспільства до суспільства раціонального, де індивід приймає раціональне рішення щодо вибору професії, в якій він зможе досягти поставленої мети, обрати ті способи та методи, які приведуть його до успіху. Залучення в коло професіоналів, посвячення в його таємниці спонукає індивіда до дотримання певних традицій, ритуалів, переосмислення цінностей та норм, які були до і яких він мусить дотримуватися після вступу в ранг професіоналів. Тим не менше, М.Вебер залишає за людиною право залишатися звичайною, пересічною особою в інших, непрофесійних сферах. Індивід стає успішним в разі досягнення гармонії між своїм індивідуальним покликанням (результатами власної роботи в рамках обраної професії) та інституційним покликанням (тією роллю, яку виконує дана професія в соціумі).

П.Сорокін вважав, що професія накладає на людину свій відбиток і тому представники однієї професії в чомусь схожі між собою, набувають спільних рис (як

фізичних, так і психологічних), поділяють однакові погляди, мають спільні інтереси, прагнення та власну професійну мову. Ці схожості притягують представників однієї професії один до одного, дозволяють їм створювати свої професійні групи не лише для обміну досвідом та покращання умов праці, а й для інших цілей. Ці характеристики є як успадкованими (наприклад, в трудових династіях), так і набуті в процесі трудової діяльності: «професія деформує й психічний склад професіонала як в деталях, так і в цілому. Ряд професій вимагає для задовільного виконання деяких конкретних психічних властивостей від своїх членів. Людина, яка не володіє цим набором якостей, не може потрапити в таку професію чи, потрапивши, «за непридатністю» виключається з неї». [Сорокин, 1994: 334].

Згідно з П.Сорокіним, є професії, які можуть передаватися з покоління в покоління, бути спадковими – тут зміна професії є швидше винятком, аніж правилом. Інші ж професії, які з'явилися нещодавно чи вимагають спеціальних знань, навичок, фізичної форми – більш відкриті до змін, тут спадковість відіграє меншу роль, аніж особистісні якості індивіда. Не зважаючи на те, яку професію обирає індивід, «професія прямо чи опосередковано визначає всю поведінку індивіда: 1) бюджет часу людини, години підняття з ліжка, години професійної діяльності, години харчування, години відпочинку і сну; 2) його житло та оздоблення всередині; 3) одяг; 4) його харчування; 5) його потреби та засоби їхнього задоволення; 6) характер його розваг (кабак, ресторан, театр, кіно, читання книг і т.д.; 7) сімейний стан; 8) способи «підтримки знайомств» (візити, виїзди, відвідування «ділового товариства») й саме коло знайомств (вчений обертається в колі вчених, поет – серед поетів, робітник – серед робітників, студент – серед студентів, лікар – серед лікарів і т.д.); 9) способи відповідно до професії дотримання конвенційних правил та професійної етики (ряд професій вимагає, щоб у його члена була прислуга, своя ложа в театрі, щоб зберігалася професійна таємниця й т.д.)» [Сорокин, 1994: 347].

Значущими для осмислення письменства як соціально-професійної групи вбачаються такі виділені Р.Мертонем риси соціальної групи як взаємодія, членство і єдність [Мертон, 2006]. Дані риси достатньою мірою притаманні письменникам.

Адже члени цієї групи взаємодіють один з одним, здійснюючи свою діяльність у відносно єдиному «літературно-художньому просторі» («полі (художньої) літератури» в термінах П.Бурд'є⁴), передусім за допомогою профільних «майданчиків» (від «літературних салонів/клубів» до професійних об'єднань), спеціально створених для профільного спілкування і обміну наробками (у формі «читацьких конференцій», «літературних ярмарок» та ін.). Членство в групі підтверджується передусім неформально (суспільним визнанням, більшою мірою з боку профільної читацької аудиторії), а також формально (членством у профільних організаціях та/або об'єднаннях як «союзи письменників»). Єдність, яка проявляється в наявності певних обов'язків, що розуміються та розділяються усіма, також дозволяє ідентифікувати письменників/літераторів як представників відповідної соціально-професійної групи.

А.Шюц вважав, що професіонали ідентифікують себе за допомогою конструктивів самотипізації та типізації, а саме: чим більше стандартних, чітко прописаних правил, ритуалів, звичаїв, норм і т.д., тим більша вірогідність досягнення цілей та адекватної інтерпретації мети. Дослідник вважає, що професійна група є сукупністю індивідів, які об'єднані однаковою (ідентичною) професійною діяльністю та використовують однакові (подібні) соціальні механізми для досягнення мети, а також конструювання власної професійної мережі та реальності [Шюц, 1988: 136 – 137].

Згідно з Е.Х'юзом (Г'юзом – в іншому перекладі), кар'єра людини будується за допомогою інституту професії та її ролі в ньому. Завдяки професії як соціальному інститутові людина ідентифікує себе як члена соціальної (професійної) групи, отримує соціальний статус, який відповідає обраній професії. Більше того, входження в соціальну професійну групу вимагає дотримання певних правил, деяких ритуалів, інакше можна залишитися поза професійною спільнотою, бути вигнанцем. Інститут професії, як і інші соціальні інститути, не існує ізольовано від інших і не може самоізолюватися, бути річчю в собі. Він вписаний в так звану

---

⁴ Розгляд концепції полів та капіталів П.Бурд'є винесено в окремий підрозділ.

«соціальну матрицю», де зміна одного компонента призводить до зміни інших соціальних інститутів, незалежно від їхнього бажання чи статусу в суспільстві.

Включеність в соціальну професійну групу дає можливість реалізуватися особистості, розширяти свої горизонти, створювати свою мобільність в рамках професії, а також поза нею – освоєння (не)суміжних професій. А це може призвести зрештою до зміни соціального порядку – як економіку Європи, так само як і розвиток культури, змінило свого часу застосування наборних шрифтів при друці І.Гутенбергом.

Е.Х'юз виділяє три стратегії, які притаманні будь-якій професії: мистецтво, ритуал та культ. Різниця між професіоналом та аматором полягає в тому, що професіонал підносить своє заняття, професію до рівня мистецтва, підтримує чи створює його культ за допомогою якихось ритуалів. Зазвичай компоненти цієї тріади, процедури та послідовності дій гарно знайомі членам даної соціальної професійної спільноти, є її звичним та звичайним способом дій, в той час як для непосвяченого (аматора чи просто випадкової людини) це все виглядає чимось незвичним, інколи недосяжним.

Т.Парсонс є одним із перших сучасних соціологів, хто звернув увагу на професію як на суто соціальну групу, одну зі структур сучасного суспільства, яка взаємодіє з бізнесом⁵ та іншими соціальними групами. Т.Парсонс розглядає професію не як суто соціальний інститут, а як конструкт, де індивід інтегрований в соціальну систему через мережу соціальних інститутів. Одним з аспектів, на якому зупиняє свою увагу Т.Парсонс, є корисливість індивіда, яка переважає над іншими аспектами – раціональністю, альтруїзмом (егоїзмом). Окрім того, наявність чи відсутність допоміжних факторів, які можуть вплинути на професійне становлення особистості, таких як: спорідненість, дружба, знайомство з кимось з явних членів цієї професійної спільноти, може мати вирішальну роль у виборі професії. Різні ролі індивіда (як домінантні, так і латентні, підлеглі) в різних соціальних інститутах є однією із запорок стабільності суспільства, яке є результатом взаємодії індивідів.

---

⁵ Під терміном «бізнес» розуміється будь-яка підприємницька діяльність, спрямована на отримання матеріальних (передусім грошових) благ.

Окрім того, Т.Парсонс не протиставляє бізнес і професію, а доводить, що мотиви, якими керуються люди в бізнесі і в професійних спрямуваннях, є однаковими – прагнення до успіху:

1. Інституційна раціональність, яка забезпечується в професійних та бізнесових спільнотах науковими розробками.

2. Функціональна спеціалізація, яка в бізнесі виражена в договірних стосунках, а в професійних спільнотах – визнанням як компетентного спеціаліста.

3. Універсалізм на протиположності партикуляризму.

Т.Парсонс вважає, що для професійних спільнот небезпечним є взаємодія з партикулярними інституційними установами. Водночас, розвиток бізнесу і торгівлі є також небезпечним для професійних спільнот внаслідок руйнації нормативної інтеграції. [Юдин,2013]

На думку Т.Парсонса, вибір професії залежить від багатьох чинників, зокрема рівня освіти. Адже деякі професії вимагають високого рівня освіти, зокрема професії лікаря, науковця. А рівень освіти, як відомо, залежить більше від соціальних чинників, аніж персональних даних. Отже, на думку вченого, вибір професії залежить більше від зовнішніх, соціальних чинників, аніж внутрішніх чинників.

Спільною рисою для класичних теорій є також майже повне виведення за рамки вчень письменників як професіоналів, водночас не відмовляючи в статусі професії заняттям на кшталт юриспуденції, викладання і виховання, а також священникам, художникам. Можливість отримання формальної освіти – також наскрізно проходить через всі розглянуті вчення. Письменство ж не вкладається в це прокрустове ложе і тому більшістю суспільствознавців розглядалося як «інтелектуальне заняття», а не професією.

Таким чином, не зважаючи на підвищення інтересу до професій (profession – робота, частина якої є креативом) та професіоналізацій (occupation – робота, яка не вимагає креативу), їхнє місце в системі суспільних відносин, внутрішні та зовнішні процеси формування – становлення – розвитку – певного занепаду чи зникнення тощо [див., наприклад Evetts, 2006] письменство і досі не «знайшло себе» у фокусі інтересів соціологів як повноцінно виокремлений об'єкт соціології професій.

1.1.2. Письменство та художня література в «полі літератури» та теорії капіталів П.Бурд'є

Концепція «поля літератури», висунута знаним сучасним французьким суспільствознавцем П'єром Бурд'є на початку 1980-х рр. [Bourdieu, 1992], задає загальну «систему координат» для соціологічного аналізу суспільних просторів (полів), в яких діють і конкурують за визначення літератури і розуміння ролі письменника різні агенти літературного виробництва. При цьому «поле сил, які здійснюють вплив на всіх, хто вступає в поле, по-різному впливає, ... є ще й знаряддям конкурентної боротьби, спрямованої на консервацію або трансформацію цього поля сил» [Бурд'є, 1982].

В системі тексту⁶ та його дискурсу моделюються різні поля взаємодії (в термінах П. Бурд'є), такі як: суспільні відносини, політичні режими, соціальні та приватні стосунки між людьми, їхня поведінка в суспільстві тощо. «Текст "розв'язує" накопичений досвід, знання, володіння елементами дійсності й законами їхніх відносин і дозволяє реконструювати зображення в сприймаючій свідомості... В цій моделі необхідно враховувати ще один комплекс, який містить у собі зібрані й упорядковані в процесі засвоєння знання про загальні форми людського бачення, чуттєвості та мислення – реконструюється прямо чи опосередковано й зображена суб'єктивність» [Шленштудт, 1978: 171].

П. Бурд'є у своїй праці «Поле літератури» [Bourdieu, 1991] аргументував, що однойменне "поле літератури" завжди займає підпорядковану позицію щодо "поля влади", всередині якого воно перебуває; якими б вільними від зовнішніх обмежень і вимог не були "культурні поля", вони так чи інакше просякнуті прагненням до прибутків (чи, принаймні, преференцій) економічних чи політичних. Соціальні поля, – такі як політичні, літературні та інші – на думку П.Бурд'є, є складними

---

⁶ Під терміном «текст» мається на увазі не лише письмово зафіксовані слова, а у більш ширшому розумінні – як будь-яка організація знаків. Згідно з теорією соціо-культурного аналізу соціальна реальність не зводиться до тексту, але все, що існує навколо, отримало своє відображення в тексті. Таким чином культура має безперервну тяглість і трансляцію ідей в історичному і соціальному сенсах.

багатовимірними структурами, в яких не можна окремо виділити суб'єктивне та об'єктивне, оскільки вони (взаємо)проникають один в одного і є (взаємо)частинами один одного.

Агенти та групи агентів визначаються за їхніми розташуваннями та відносними позиціями у соціальному просторі. Ці позиції не є статичними, вони динамічні і зміщуються в соціальному просторі: від новаторських позицій до консервативних. Спочатку назріває якась кризова ситуація, яка розділяє соціальних акторів на антагоністів, сприяє формуванню внутрішньої ієрархії структури поля. В цей момент відбувається легітимізація домінуючих агентів поля та виокремлення тих, хто претендує на статус лідерства, закріплений за домінантними акторами. Домінуючі актори розробляють та закріплюють нові правила та стандарти, намагаються легітимізувати їх та закріпити межі, в рамках яких їхня влада є легітимною, домінантною і достатньою для розподілу всіх видів капіталу – від економічного до символічного. Через деякий час в полі назріває нова криза і домінантна група втрачає свою владу, віддаючи її новій, протестній.

Проілюструвати цю думку можна розміщенням та взаємодією у внутрішньому полі літератури агента та групи агентів. Агентом змін стає автор, який відходить від усталеної на даний час літературної традиції, пише новаторський твір (для класичної української літератури одним з таких авторів можна вважати І. Котляревського [Пор.: Шевельов, 1998а: 79]). Це викликає спротив частини літераторів (групи агентів), які намагаються мінімізувати цей вплив на інших агентів. Тим не менше, твір знаходить свого читача (наступну групу агентів), отримує визнання, і агент змін переходить в статус популярного автора, а потім (не)переходить в статус класика в залежності від подальшої взаємодії агентів внутрішнього поля – авторів, критиків, читачів, видавництв тощо. При переході з одного статусу в інший на позицію новатора змін приходить новий агент і, в залежності від свого (не)успіху продовжує свій шлях всередині поля чи випадає з нього. Чисто внутрішніми переміщеннями символічного та культурного капіталів в полі літератури займається літературознавство та літературна критика (наприклад,

від зародження до занепаду літературних течій, напрямів; творча еволюція письменника).

На принципову увагу заслуговує проблематика взаємодії двох полів: «поля літератури» та «поля суспільства» (в термінах П. Бурдьє), яка принципово відрізняється від визначення структуралістської парадигми взаємовпливу соціуму та письменників [Щиголь, 2006], – як цей загальний взаємовплив, в свою чергу, впливав на літературну творчість та професійну діяльність [Щиголь, 2004; Щиголь, 2009].

Згідно з П.Бурдьє, твори мистецтва є таким самим продуктом праці, як і інші [Бурдьє, 1993]. Найістотніші відмінності виробництва творів мистецтва від інших товарів: введення в систему координат «митець – суспільство» третьої компоненти – посередника та поділ творів мистецтва на «мистецтво в собі» (або мистецтво для мистецтва, де переважає символічний капітал) і масове мистецтво (де економічний капітал грає підчас визначальну роль). Цей поділ не є статичним, він рухливий і інколи умовний. Твори одного гатунку можуть переходити в інший і навпаки. Не зважаючи на те, що ці процеси відбуваються в рамках поля літератури і, здавалося б, не мають достатніх впливів з інших полів (влади, соціального), тим не менше вони відбуваються через систему капіталів.

Отже, процеси, визначені П.Бурдьє як поняття «соціальний капітал», «культурний капітал», «економічний капітал», «символічний капітал» циркулюють як всередині полів, так і між ними. Більше того, кожен агент (група агентів) володіють ними більшою чи меншою мірою і зміна обсягу цих капіталів залежить від взаємодії як всередині, та і ззовні полів. Ці взаємодії та набуті внаслідок виховання та власного досвіду знання П.Бурдьє називає габітусом. Саме він дозволяє індивіду орієнтуватися в різноманітних полях соціальних, вести себе в них згідно з усталеними правилами, встановлювати свої чи вставати в опозицію до існуючих.

Ще одним важливим надбанням французького мислителя є те, що не варто розглядати поля в суспільстві ізольовано, а лише у їхній взаємодії: адже будь-який «габітус» чи «капітал» в соціальних полях (наприклад, літературному полі) при

взаємодії з іншими (наприклад, полем влади та полем суспільства) може бути насильно зменшеним, рідше збільшеним. Так, суспільна думка та владні органи могли як піднести на вершини суспільного визнання письменника (наприклад, П.Тичину або М.Бажана та ін.), так і зруйнувати вщент його кар'єру, впритул до незворотного (літератори «розстріляного Відродження», М. Хвильовий, В. Стус та ін.).

П.Бурдьє виходить також із того, що в процесі комунікації не просто відбувається процес вербальної передачі інформації, але існує паралельне явище – неявні, невисловлені конструкти, які мають інколи більший вплив, аніж вербальний канал інформації. Будь-яка комунікація (незалежно від мети) ґрунтується на системі основоположних принципів, які негласно прийняті в даному конкретному суспільстві.

Теорію капіталів (соціального, економічного та культурного) П.Бурдьє розвиває в спільній праці з Ж.-К.Пассероном «*La Reproduction. Éléments pour une théorie du système d'enseignement*» («Відтворення. Елементи теорії освіти»), де зазначає, що починають формуватися вони в сім'ї, потім в процесі соціалізації та боротьбі (не завжди символічній) за всі види капіталів (усвідомлено чи ні). Так, соціологи вважають, що набуті в сім'ї капітали, передусім культурні⁷, впливають на рівень освіти та подальшу долю. З одного боку, важко не погодитися з їхніми доказами на прикладі сімей середнього класу західноєвропейського зразка. З іншого ж, маємо яскраві приклади в нашій українській історії – коли після зруйнування усталених соціальних класів та станів більший стартовий освітній капітал отримували ті, хто в класичній теорії не має для цього достатніх ресурсів – нижчі верстви населення. Згадаймо хоча б заборону (наскільки сувору – залежало від рішення місцевої влади, часто низового рівня) навчання в старших класах, професійних та вищих навчальних закладах дітям непролетарського походження у 1920-1930-х роках.

---

⁷ Термін «культурний капітал сім'ї» в широкому значенні, зокрема взаємостосунки і спосіб життя окремо взятої сім'ї.

Слід звернути окрему увагу на соціально-біографічний вимір дослідницької методології [Щиголь, 2005], що також вбачається ключовим значущим аспектом для повнішого розуміння проблематики [Щиголь, 2003]. П.Бурдьє, зокрема, в своїй праці «Біографічна ілюзія» [Bourdieu, 1986: 69 - 72], підтримуючи позицію Е.Дюркгейма щодо визначального впливу суспільства на долю індивіда, застерігав як автобіографів, так і дослідників біографій щодо надання надмірної ваги пошукам причин тих чи тих життєвих подій, адже неможливо «стати ідеологом власного життя шляхом витягнення з неї декількох подій, що ніби відбуваються за одним планом та пов'язані причинно-наслідковим зв'язком» [Bourdieu, 2000:298]. П.Бурдьє вважає, що індивідуальні (авто)біографії не повинні цікавити соціологів, а їхня сукупність може слугувати для виведення з них інституційних форм (само)буття. Аналіз біографій якраз може показати патерни «габітуса» не окремого індивіда, а соціального прошарку в конкретній суспільно-історичній ситуації.

1.1.3. Письменництво в контексті сучасних соціологічних досліджень соціально-професійних груп

Сучасні дослідження поступово відходять від макросоціологічного підходу [Оксамитна, 2012] до мікросоціологічного в соціології професії [Борисова, 2016], що дозволяє прослідковувати процеси інституціоналізації професії, її розвиток та деінституціоналізацію на прикладі взаємодії суспільства з представниками як пересічних представників даної професії, так і видатних фахівців. Більше того, на думку О.Сімонової, «коли професії трактуються переважно як статусні категорії та інструмент конкуренції на ринку праці, соціологи здатні фіксувати лише безпосередні та вузькі економічні наслідки професійного управління, регулювання та діяльності. Проте, якщо трактувати професії як переважно посередницькі асоціації громадянського суспільства, то стають помітними більш суттєві інституційні наслідки цих явищ» [Сімонова, 2014:8].

В сучасній світовій та, зокрема, українській соціологічній думці зростає актуальність досліджень соціально-професійних груп. Ключовою причиною вбачається те, що сучасне суспільство – це світ, де розмиваються межі між домівкою та офісом, роботою та відпочинком, професією та хобі тощо. Показовим є бурхливий розвиток в «галактиці Інтернет» (М. Кастельс [Кастельс, 2007]) феномену «блогерства» (в його широкому розумінні – від ведення т.зв. тематичних «живих журналів» та/або систематичних «онлайн-щоденників» до несистематичних/епізодичних дописів у глобальних соціально-комунікаційних мережах, передусім «Facebook», а також фото/відео-«дописів» «Youtube» чи «Instagram» і т.п.). Останнє спочатку виступало як суто соціально-комунікаційного явища, але невдовзі почало збагачуватися своїми соціально-економічними (через поступовий розвиток можливостей його «монетизації»), соціально-політичними [Кульминская, 2011:143-148] вимірами та введенням кібертекстів [Radchenko,

2020:246-259], зокрема блогерства в царину літератури як повноцінного учасника процесу [Karwacka, 2020:232-243].

Це неминуче призводить до зовнішніх трансформацій та внутрішніх змін в площинах соціальних груп та професій, зокрема в професійній ідентичності та базованій на ній етиці.

Також бурхливий розвиток інформаційних-комунікаційних технологій суттєво позначився на розширенні та збагаченні відповідного дослідницького інструментарію соціогуманітарних досліджень – починаючи із розвитку доступу до дедалі більшої кількості «сировинних» джерел соціально значущої інформації (передусім архівних джерел та корпусів літературних, наукових та ін. текстів) і закінчуючи апаратно-технологічними ресурсами обробки величезних масивів інформації – артикульованих в проблематику «великих даних» [Полтораков, 2017].

Проголиною в сучасних українських (почасти і російських) дослідженнях з соціології професій є те, що увага зосереджена переважно або на узагальненому терміні «професія» [Кравцов, 2013:141-156] чи на класичних професіях, де для отримання легітимного статусу професіонала (переходу з «учня» («підмастер'я») до «майстра») необхідно мати стандартний набір навичок/умінь та необхідних документів (перерахованих в «Класифікаторі професій»), а також (як не обов'язковий критерій) визнання колег, соціуму. Більшість майстрів залишаються анонімними не лише для наступних поколінь, а й для (не)професіоналів-сучасників.

Зовсім інакша ситуація з творчими професіями, яким в сучасній українській (та й почасти світовій) соціології приділяється мало уваги, а представникам (мало)некваліфікованих (напів)екзотичних професій (на кшалт ковалів [Антропология профессий, 2011] чи працівників кладовищ [Антропология профессий, 2012]) навіть присвячені цілі дослідження. Примітно, що на представників творчих професій як об'єкт соціологічних досліджень – їхні процеси інституціоналізації, набуття легітимного статусу й державних гарантів європейські соціологи звернули увагу не так давно [Florida, 2002]. Більше того, лише в останній третині ХХ століття творче заняття було визнано як професійне і увійшло до

системи соціальних гарантій [Симонова, 2014:18]. В Україні письменники (та й інші творчі люди) користувалися соціальними благами й гарантіями з 1920-х років.

Не зважаючи на те, що ці професії (художники, архітектори, композитори, письменники) наявні в Класифікаторі професій України, однієї наявності відповідної освіти і стандартного набору навичок/умінь (як для типових професій) вже недостатньо. На перший план тут виходить визнання колег і/або соціуму, а також внутрішня «родзинка», яка дозволить виділитися з натовпу інших. Окремо необхідно зауважити, що й творчі люди, зокрема письменники, можуть бути доволі популярними серед сучасників, але для історії – статистами, авторами творів «середньої руки» - епігонами. Доволі показовим в історії української літератури є наслідування перелицювання класичних творів народною мовою після тріумфального успіху «Енеїди» П.Котляревського (найбільш відомий епігонський твір – «Жабомишодрапівка» К.Думитрашка). Хоча, навіть маючи популярність серед сучасників, для нащадків творча людина може бути «одним з...», в так званому «потоці історії» й цікавити лише істориків цієї галузі. Тим не менше, твори літературного потоку сприяють утвердженню стереотипів, утвердженню якихось цінностей, стають виразниками літературного смаку [Шюккинг, 1928]. “Середні” письменники, хоча їм судилося доходити до нащадків частіше за все в анонімній формі, в свою епоху, для своїх сучасників, для найближчих поколінь зіграли немалу роль” [Канторович, 1984:16]. Вони (вірніше їхні твори) ставали підґрунтям для нового витка взаємодії соціуму і художньої літератури.

Ці та інші обставини стали певним викликом тому сегменту сучасних суспільствознавчих досліджень, які присвячені значущим питанням соціально-професійної стратифікації суспільства, ролі та місця «автора» та його «твору» (передусім «тексту») – аж до метафоричної «смерті автора» (Р.Барт) [Барт, 1994:384-391] і т.п.

При цьому в світовій соціології співіснують дедалі різноманітніші підходи до тлумачення явищ культури в цілому і художньої літератури зокрема, соціальних груп та професій, покликання та професіоналізму, статусу та ідентичності.

Тому перспективними векторами для подальших спеціалізованих та міждисциплінарних досліджень письменства та літературної творчості вбачаються:

- Постколоніальний метод для компаративістських досліджень становлення та розвитку (інституалізації) в метрополіях та їхніх колоніях;
- Гендерний аналіз для виявлення явного та прихованого впливу гендерних стереотипів, уявлень тощо і навпаки;
- Метамодерністський підхід до ролі та місця письменства і його продукту.

Підсумовуючи вищезазначене, можна стверджувати, що традиційні підходи до розуміння та дослідження соціально-професійних груп, як і раніше, залишаються актуальним та перспективними. Тим не менше, з розвитком новітніх культурних та суспільних парадигм вивчення професій переходить на новий рівень, який допомагає більш глибоко і повніше розглянути феномен становлення, розвитку та (де)інституалізації.

1.2. Біографічний метод у соціогуманістиці

Біографічний метод як один із засобів дослідження біографій (зокрема, автобіографій) в суспільствознавчих [Znaniecki, 1918-1920], зокрема історичних – передусім просопографічних) [Див.: Петрова, 2004], – дослідженнях по суті своїй не є чимось новим. «Біографічні дослідження, – розмірковує доктор філософії Університету Рутгерса (США) Брайан Робертс, – це сфера, що швидко розвивається, є захоплюючою та стимулюючою, яка прагне зрозуміти мінливий досвід та погляди людей на власне щоденне життя, на те, що вони вважають важливим (цінним), і те як вони оцінюють (інтерпретують) своє сучасне, минуле й майбутнє» [Roberts, 2002:1].

Проте в соціології біографічний метод і досі є одним з тих, який викликає багато професійних дискусій – передусім щодо методології, інтерпретації та валідності результатів. На думку одних, біографічний дискурс є свідченням про соціальність буття і майже цілковиту незалежність його від індивідуальних рис та особливостей окремих індивідів, а направленням актуальних на час події соціальних траєкторій на внутрішнє людини (П.Бурдьє [Bourdieu, 1986]). Інші ж дослідники розглядають біографічний дискурс як взаємодію індивіда та соціуму [Rogacheva, 2020], де один невіддільний від іншого (Б.Докторов). Тим не менше, жоден з підходів не дає відповідь на те, де проходить межа між реальністю життя і реальністю опису життя (життєвого досвіду, вражень).

Якщо розглядати розвиток біографічного методу в загальнонауковому аспекті, то його джерельно-аналітичні витоки та формування як наукового підходу можна знайти ще в античні часи, зокрема у Діогена Лаертського та Плутарха. Так, Плутарх вважав, що потрібно описувати історичні події через призму індивідуальних біографій, адже це дасть більше аніж просто перелік хронологічних подій чи сухі статистичні дані. Більше того, навіть знамениту «Одіссею» Гомера можна назвати біографічним документом – адже там описується життя ймовірно реальної людини. «Енеїда» Вергілія також є прикладом художньої біографії. В Давньому Китаї велися

життєписи як значимих для історії персоналій (можновладців, чиновників, лідерів думок), так і пересічних (в суспільно-історичному значенні) громадян (монахів, відлюдників).

Середньовічні біографії були менш спрямовані на мирські особистості, адже в християнських країнах переважали життєписи святих та їхні тлумачення. Одним з перших автобіографічних творів вважається «Сповідь Блаженного Августина, єпископа Гіппонського» (394-401 рр.), де «всі види цього різновиду рефлексії життя представлені найбільш повно та концентровано» [Фирсов, 2011:15].

А ось вже епоха Ренесансу дала новий поштовх до переосмислення ролі людини в суспільстві та не лише продовжила традицію біографічного опису, а розглядала біографічний метод вже як науковий. Саме тоді вперше з'явилося, зокрема, поняття «просопографія» – у назві праці Антуана дю Верде «Просопографія або опис знаменитих особистостей від створення світу з їхніми портретами» (1573 р.), яка поклала початок сучасному соціогуманітарному вивченню соціальних груп, а передусім еліт, біографічним методом.

XVIII-XIX століття не стали виключенням з правил і збагатили історичну думку передусім життєписами різних відомих особистостей тих часів, трансформували біографістику у відносно повноцінну наукову дисципліну історичного характеру [Див. Чишко, 1997].

В Україні біографічний метод наразі застосовується в культурології (М.Попович [Попович, 1998]), в педагогіці, переважно для вивчення життєпису окремих персоналій як педагогів, так і інших дотичних до процесів навчання індивідів [Пор.: Лещенко, 2011]: Л.Смолінчук [Смолінчук, 2002:144-149], І.Розман [Розман, 2017:156-165] та інші. Адже, на переконання знаного польського дослідника проблем виховання, професора Люблінського Католицького Університету М.Новака, «особистість – носій цінностей (є персональним символом цінностей), що допомагає іншій особі (учню, студенту) в набутті та привласненні собі таких самих цінностей. Це відбувається не тільки через пізнавальний процес, а й через представлення цінностей (системи цінностей), вказування на них і на спосіб (стиль) життя відповідно до них» [Nowak, 2008:380].

Серед істориків, які займаються вивченням (авто)біографій (усних історій) як соціо-історичного феномену та нарративного напрямку в історичній науці, можна назвати передусім Г.Грінченко [Грінченко, 2008], В.Чишко [Чишко, 1997], О.Кісь [Кісь, 2010] та ін. На сьогодні біографічний метод історики використовують для збирання інформації щодо голодоморів в Україні за часів СРСР (найбільше уваги приділено голодомору 1932-1933 років, який ще називають Голокостом українців); свідчення політичних в'язнів СРСР; учасників та свідків більш ближчих до нас подій – від аварії на ЧАЕС і до поточних подій (включаючи російсько-українську війну).

Найбільшого поширення та застосування біографічний метод отримав у психології, особливо в психоаналізі та психології життєвого шляху й автобіографічної пам'яті. До класичних творів можна віднести твори З. Фрейда (інший переклад – Фройд [Фройд, 2019], К.-Г. Юнга [Юнг, 2012], Ж. Лакана [Kfrfy? 1995]. (В цьому контексті значущою вбачається думка професора соціології Університету штату Іллінойс (США) Н. Дензіна про те, що «переосмислення життєвої долі інших людей, її інтерпретація може викликати процес інтерпретації власного досвіду в дослідника» [Denzin, 2008:27].)

В літературознавстві біографічний метод широко застосовується для досліджень життя письменників, а також пропагування знань з історії літератури серед школярів та інших зацікавлених осіб. На відміну від інших наукових розвідок в літературознавчих є два види біографічних розвідок: суто наукова з викладенням біографічних даних і літературного шляху/творчості (наприклад, в підручниках), інша - де допускається частка вимислу від автора біографії, намагання вкласти у вуста головного героя та інших персонажів ті слова та прагнення, які були б правильними на думку дослідника (так званий біографічний роман) [Марінеско, 2012]. Серед біографістів в українському літературознавстві можна назвати В. Петрова [Петров, 1946], С. Павличко [Павличко, 1989], О. Данилюк-Кульчицьку [Данилюк-Кульчицька, 2014:189-209] та інших.

1.2.1. Біографічний метод в соціології

Не зважаючи на те, що біографічний метод використовується в науковій спільноті ще з початку Нового часу, соціологи зацікавилися ним як науковим методом і емпіричним джерелом на початку ХХ століття. Так, після триумфального входу на терени соціології у 1920-х роках завдяки Чиказькій школі, «наріжним каменем» якої стала праця Ф. Знанецького і В. Томаса «Польський селянин у Європі й Америці» [Znaniecki, 1918-1920], почався бум біографічних досліджень в США та частково в Європі. Вчені (Ф. Знанецький та В. Томас) записали та опрацювали понад 8 тисяч документів (опубліковані у 5-ти томах протягом 1918-1921 рр.) і обґрунтували свою теорію соціальних характеристик емпіричними даними. Про великий обсяг емпіричної та аналітичної роботи, а також роботу з автобіографічним матеріалом, свідчить не лише обсяг праці, а й впровадження в соціологію передусім норм емпірики, а не спекулятивних форматів. Також значним досягненням було використання якісного (некількісного) матеріалу в якості емпіричного матеріалу і виведення на основі його ґрунтовних висновків та побудова теорії (хоча це не ставилося за мету дослідниками). Ще одним з досягнень авторів цієї праці було підвищення рівня інтересу до мезо- та мікросоціології.

А ось структуралізм та постструктуралізм переглянули традиційний біографічний дискурс і вказали нові напрямки та «джерела натхнення» для нього: відбулося зміщення з інституційних та суспільних (соціальних) інтересів в біографічних наративах до аналізу їхнього культурного, соціального та історичного коріння [Див.: Голубович, 2008]. Термін «наратив» став розумітися «як певна соціокультурна конструкція, як механізм самоідентифікації людини, організації і осмислення соціального досвіду» [Голубович, 2009:3].

В історичній ретроспективі розвитку біографічного методу цікавим є підхід М. Гершензона до вивчення біографій, що передбачає зведення одне на одне (накладення) біографій неординарних особистостей – задля створення узагальнених

профайлів, в яких з неповторних неординарних особистостей складається усереднений типаж, так звані колективні образи [Див.: Флорофский, 1998].

У 1920 р. М. Рибніковим було опубліковано працю «Біографії та їхнє вивчення» [Рыбников, 1920], в якій він продовжував свої дослідження біографій представників різних соціальних станів (як дорослих так і дітей). Роком раніше він організував Біографічний інститут і навіть зміг опублікувати деякі наробки. Проте ідея збирання та зберігання біографій з подальшою їхньою науковою інтерпретацією не знайшла підтримки у владних органах і інститут, офіційно не оформлений, самоліквідувався. Вчений протягом всього життя досліджував біографії, але його праці не отримали широкого розповсюдження і були відомі лише вузьким фахівцям з біографічного методу в психології [Рыбников, 1930]. Станом на сьогодні праці М.Рибнікова з біографічного методу лише починають привертати увагу дослідників.

До класичних творів з біографічного методу можна також віднести не лише дослідження життя емігрантів, а й представників різних соціальних груп – від представників соціальних груп з домінантною девіантною поведінкою до еволюції пересічних буржуа (у значенні міщан). На початку 1920-х Е.Берджес, К.Шоу та інші представники Чиказької соціологічної школи просили записувати для них біографії та розповіді злочинців (зокрема малолітніх), які потім порівнювали з офіційними документами – судовими протоколами, медичними довідками тощо. Метою даного дослідження було встановлення впливу навколишнього соціального оточення на розвиток девіантної поведінки та моделі запобігання ситуацій кримінального характеру. Цікавим є той факт, що висновки вчених щодо районування міст, розселення в них корінного населення і мігрантів і виведення з цього рівня криміногенності, які були виведені для Чикаго, не спрацювали в Балтиморі. Тим не менше, ці дослідження знайшли своїх послідовників в сфері юриспруденції і понині використовуються ці набутки в деяких європейських країнах та в США – так звана екологія злочинності.

Французький вчений Д.Берто досліджував реконструкцію соціальної мобільності за сімейними історіями (французьких та після розпаду СРСР – російських сімей). На основі зібраного матеріалу дослідник прийшов до висновку,

що соціальний статус не передається від батьків до дітей. Батьки можуть лише дати так званий стартовий капітал для отримання дітьми власного соціального статусу. Ще одне з досягнень дослідника, що він розглядає сім'ю як основу для соціальної мобільності та соціальних траєкторій, які формуються не лише під впливом зовнішніх факторів, а й всередині сім'ї, коли діти приймають чи, навпаки, заперечують отриманий у спадок від батьків соціальний (економічний, культурний, символічний і т.д.) капітал і як це впливає на їхню подальшу долю. Також своїм досягненням Д.Берто вважає розвиток соціології страт і соціальної мобільності, «в якій жінки, нарешті, зайняли своє місце, так само як і сімейні зв'язки, а також багато інших феноменів (наприклад, зростаюча диференціація освітніх, професійних та соціальних траєкторій дітей з однієї сім'ї)» [Берто, 1992:132-140].

В.Шутце запропонував підходити до вивчення автобіографій з точки зору спонтанності їхнього викладення. Іншими словами, оповідач не повинен знати про дослідження, і завдання дослідника полягає не обмежувати часові рамки для побудови розповіді (під часовими рамками мається на увазі якийсь період життя, а не час для написання автобіографії). Одиницями для автобіографічних наративів у В.Шутце виступають когнітивні принципи порядку, до яких можна віднести: 1) автора біографії та інших осіб, які включені в його біографічний дискурс; 2) послідовний зв'язок подій, досвіду в описі оповідача; 3) зовнішні, соціальні втілення описаного досвіду та подій; 4) життєпис людини як такої (узагальнений образ) [Грінченко, 2008:59-76].

В.Фішер-Розенталь і Г.Розенталь доповнили методика В.Шутце п'ятим елементом: дослідженням текстуального досвіду – тобто вивчення того досвіду і значення, які теперішня людина (респондент) вкладає в ті події, про які розповідає, і в якій послідовності вона про це розповідає. На відміну від інших дослідників, В.Фішер-Розенталь і Г.Розенталь досліджували біографії людей, які мали в своєму житті травматичний досвід (переважно це були німці, дитинство чи більша частина життя яких була за часів нацистської Німеччини). Одним з цікавих висновків, до яких прийшли дослідники, що, перебуваючи в лавах нацистських організацій (молодіжних чи більш дорослих), оповідачі перекладають вину за скоєння масових

вбивств на «інших» (можливо, хтось так і робив, але не я особисто), коли явно, коли приховано відшукують причини перебування в цих організаціях і дуже рідко коли відчують провину за перебування в цих організаціях. Одним з найбільш вживаних виправдовувань було на кшталт: «я маленька людина, гвинтик, від якої мало що залежить», «якби я(батько) не вступив до партії, то у нас були б проблеми» і тому подібне.

У 1970-80-х біографічний метод в соціології переживає свій черговий ренесанс – у вигляді становлення «соціології особистості» [Кон, 1967], соціології життєвого шляху. Основний акцент, на який звертали увагу дослідники, був суб'єктність в соціалізованих процесах. Біографічні дослідження цього періоду можна поділити на чотири умовні напрямки: 1. Дослідження професійних біографій з поділом за гендерною ознакою, соціодемографічні когортні дослідження соціальної обумовленості життєвих шляхів (В.Деппе). 2. Реконструкція соціального досвіду та його смислових структур (Л.Ністхаммер). 3. Шляхи соціалізації та інтерналізації культурних зразків (Ф.Шютце). 4. Емпіричні дослідження про природу соціальної та психічної поведінки [Рождественская, 2012:14-15].

На сьогодні біографічний метод набуває все більшого значення не лише в соціальних науках [Chamberlayne, 2000], [Josselson, 1995], [Parsons, 2020], [У пошуках власного голосу, 2010], [Судьбы людей, 1996] а й в міждисциплінарних дослідженнях, присвячених (авто)біографіям і усним історіям [Brockmeier, 2001].

Серед міжнародних проєктів необхідно окремо виділити дослідницький проєкт «Міжнародна Біографічна Ініціатива»⁽⁸⁾, де зусиллями соціологів, як російських так і тих, котрі емігрували з Росії, збираються та опрацьовуються біографії соціологів, розробляються методологічні та методичні нароби з дослідження (авто)біографій, обмінюються досвідом. Засновниками і основними репрезентерами цього напрямку є Б.Докторов, Т.Шанін, А.Алексєєв, Н.Цветаєва, І.Девятко та інші.

В. Голофаст розробляє теорію модальних стосунків (моделі життя), в яких зосереджені найбільш типові соціальні взаємостосунки: батьки – діти, підлеглі –

---

⁸ IBI International Biography Initiative - <http://cdclv.unlv.edu/programs/bios.html>

керівники, стосунки в подружжі, дружні стосунки і т.д. На думку вченого, ці стосунки є показником положення індивіда в соціокультурному середовищі (кожен індивід виступає в різних ролях у різних конкретних ситуаціях). Засвоєння основних правил, інтеграція в модальні відносини є однією з передумов становлення особистості.

Певною мірою ці «модальні стосунки» (В.Голофаст) перегукуються з «габітусом» (П.Бурдьє), адже вони теж починають засвоюватися з раннього дитинства і продовжують імплементацію в особисте та соціальне життя індивіда до його смерті. Ці моделі життя (стосунків) дають можливість розглядати життєпис індивіда не лише як його індивідуальне життя, а як частину соціокультурної парадигми даного суспільства. Саме завдяки вивченню біографій можна отримати ті знання про події (вчинки), які не зафіксовані в офіційних документах, але мали значний вплив як на подальшу історію індивіда, його найближчого оточення, так і на тогочасне суспільство в цілому [Голофаст, 1995: 71-88]. Також слушним і актуальним є зауваження вченого, що «біографії, написані іншими, як правило, мають інституційний характер. Історик зазвичай організує пошук усіх можливих документів, публікацій та свідчень, щоб отримати в результаті всі складові для написання своєї версії біографії персонажа, який його цікавить. Інституційні біографії доволі рідко науково аналізуються як біографії, оскільки інституційний контекст вочевидь переважає над життєвим змістом» [Голофаст, електронний ресурс].

Ю.Беспалова [Беспалова, 2002] вважає, що для науковців мають інтерес біографії будь-якого виду – від задокументованих від початку до кінця життя з підтвердженнями фактів незалежними джерелами (наприклад, офіційними документами, свідченнями очевидців) до тих, в яких життєвий шлях особистості переданий частково через вимисел чи спроби показати себе з кращого боку. В будь-якій біографії для дослідника цінною є не лише вербальна інформація (т.зв. «біографічний наратив» [Олещук, 2010:27-36]), так само як і її конструювання, наголошення чи замовчування подій. Саме це може дати інколи більше, ніж вербальна інформація. Окрім того, Ю.Беспалова наголошує на тому, що біографія

людини тісно переплетена з її творчістю. Так, отримані в дитинстві сімейні цінності, настрої та думки оточення знаходять відповідне відображення в її творчості, ведеться так званий діалог творчості з особистістю автора.

І.Дев'ятко вважає, що соціолог якоюсь мірою є соціальним істориком, коли застосовує біографічний метод: «Історія соціальних інститутів та соціальних змін тут розкриває себе через розповіді людей про їхні власні життя. Це відкриває додаткові можливості для перегляду «офіційних» версій історій, написаних з позицій панівних класів та груп, й співставлення із заснованим на повсякденному досвіді знанням соціального життя, який мають непривілейовані та «безголосі» соціальні групи» [Девятко, 1998:41]. Дослідниця також звертає увагу на те, що особисті документи – такі як щоденники, листи та нотатки – можуть бути важливим джерелом інформації. Адже «лист може розказати досить важливі речі не лише про його автора, а й про отримувача й взаємостосунки між першим та другим. І стиль, і спосіб викладення, й частота листування можуть бути настільки ж інформативними, як і власне зміст листа. На жаль, сучасна соціологія мало уваги приділяє цьому типу особистої документації, хоча літературознавство й історія надають чимало прикладів використання особистого листування як корисного джерела даних» [Девятко, 1998:47].

З сучасних російських дослідників та розробників біографічного методу необхідно також викоремити А.Алексєєва та Б.Докторова. За основу вони взяли біографічні розповіді професійних соціологів (Б.Докторов) і саморефлексію як метод дослідження соціальної реальності (А.Алексєєв).

Б.Докторов заснував і продовжує розробляти проєкт «Історія російської соціології». В основу свого дослідження він поклав глибинні інтерв'ю з російськими соціологами (спочатку тих, хто стояв у джерел відновлення соціології у 1960-х, а вже потім рамки проєкту розширилися до сучасних дослідників. Наразі в базі даних проєкту інтерв'ю та спогади трьох поколінь російських соціологів). Методологічною знахідкою в даному проєкті є не лише проведення його засобами електронної комунікації (через емейли), а й те, що він просить респондентів – які, як і він, є соціологами, отже мають достатньо знань і навичок – (само)рефлексувати на

задану тему (переважно стосується їхнього наукового життя та наукового життя їхніх колег-соціологів). Час на відповідь необмежений, добровільність участі/неучасті залежить від респондента. Як видно з його переписки з респондентами (викладена на сайті ІВІ, а також частково опублікована в журналі «Телескоп. Журнал соціологічних та маркетингових досліджень» чи окремим виданням), ті питання, які соціологи постійно задають іншим людям, самих можуть загнати в глухий кут і примусити переосмислити як минуле, так і сьогодення. Цінним джерелом реконструкції історії соціології в Росії є особисті спогади її учасників. Унікальністю будь-якої (авто)біографії, на думку дослідника, є те, як автор сьогодні бачить і оцінює ті процеси та події, які відбувалися тоді, в минулому. Тим не менше, вивчення біографії є не просто рефлексією про минуле, а безпосередньо стосується як сьогодення, так і майбутнього: «Біографія особистості, яка залишила яскравий слід в тій чи іншій галузі людської діяльності, значима лише у тому випадку, якщо минуле, яке наявне в ній, сприймається сучасністю як значиме, і в цьому сенсі біографія, навіть людини, яка жила багато століть тому, - це і розповідь про теперішнє. Мета вивчення біографії завжди сучасна й обов'язково явно чи латентно стосується майбутнього» [Докторов, електронний ресурс].

Російський соціолог А. Алексеев розробляв концепцію ауторефлексії, яку він назвав «драматична соціологія». В основі його методу лежить аналіз ауторефлексії, офіційних та особистих документів, а також суб'єкт – суб'єктні відносини. В центрі уваги дослідника життя особистості в усіх його проявах (біографія) з елементами як соціального (суспільного впливу на нього), так і навпаки – коли індивід впливає своїми рішеннями на своє життя. Більше того, дослідник пропонує відійти від класичного розуміння біографічного наративу як послідовного опису подій. Він вважає, що не можна зрозуміти й проаналізувати подію без аналізу тих інших компонент, які спричинили її, або відбувалися паралельно. Для дослідника «щоденникові записи, особисті листи, звернення до офіційних органів, документи різноманітних соціальних інститутів і т.д. виконують тут функцію *соціологічних свідчень* [усі курсиви авторські – І.Щ.], причому що власне науковий результат може бути як експліційований, так й імпліцитно відображений, «зашифрований» в

авторській організації матеріалу й монтажі «сирих» спостережень. Це, так би мовити, історичний, документальний пласт опису та аналізу. Інший же пласт – сучасні коментарі до цих «висхідних», першопочаткових матеріалів, які позначаються зазвичай як *ремарки* (а у випадку об'ємного коментаря – «Від автора – сьогодні»)» [Алексеев, 2010:142].

Л. Козлова пропонує два підходи до вивчення біографій: індивідуально-біографічний та соціально-біографічний. Перший підхід передбачає зосередження на особистості як такій – цим займаються соціологія повсякденності та соціологія особистості – тут відбувається задання біографічних зразків та науковий інтерес зосереджено на дослідження *case study*, а саме: життя та соціальна діяльність індивіда. Інший тип соціологічного аналізу біографій – соціально-біографічний – передбачає зосередження на тих соціальних групах, які репрезентує індивід, їхніх відносинах з іншими групами, а особистість виступає лише як частина цілого, не зважаючи на те, що використовуються її біографічні матеріали. Це вже можна віднести до царини соціології професій, в якій професійні групи розглядаються з різних аспектів: культурного, соціального, інституційного і т.д. [Козлова, 2007:59-87].

В українській академічній соціології біографічний метод набув поширення з розвитком дослідницької уваги до антропологоцентричних досліджень. Серед українських соціологів, які використовують біографічний дискурс (включно з усними історіями), можна назвати Н.Черниш [Chernysh, 1999], Т.Лапан [Лапан, 2009:73-86], О.Химович [Химович, 2015], Л.Скокову [Скокова, 2003], Т.Кривошею, Г.Ятвецьку [Yatvetska, Kryvosheia, 2015:79-82], С.Крижного [Крижний, 2007:177-188], В.Борщенко [Борщенко, 2009] та ін.

Окремо необхідно виділити Л.Скокову, котра є однією з провідних соціологінь, яка займається біографічним методом в соціології в Україні: як автобіографіями [Скокова, 2003], наративними інтерв'ю [Скокова Л., 1997], так і біографічними документами [Скокова, 1998]. Так, у своїй монографії «Біографічні дослідження в соціології: традиція і сучасний досвід» авторка пише, що «біографія може використовуватися не лише як тема, а й як засіб у дослідженні певних соціологічних

проблем» [Скокова, 2004:5]. Ця теза є принципово важливою в тій дискусії, яку ведуть прихильники і супротивники використання біографічного методу як джерела емпіричної інформації та валідності результатів. Адже, не претендуючи на всеосяжність і екстраполяцію на все населення (чи його страту) біографії та біографічні документи дають уявлення як про місце та роль особистості в соціумі, життєвий шлях якої вивчається, так і про прямий і опосередкований вплив суспільства на особистість.

Звісно, що в рамках вивчення індивідуальної біографії висновки можуть бути спекулятивними, але в разі вивчення декількох життєвих шляхів, відібраних за певними соціальними чи іншими чинниками, можна говорити вже про події (ситуації), які повторюються в більшості з них, як про соціальний факт (в термінах Е.Дюркгейма).

1.2.2. «Колективна біографія» письменства як соціально-професійної групи

Термін «колективна біографія» введений в соціологічну термінологію у 1970-х роках американським соціологом Л.Стоуном [Огурцов, 2013:13]. З того часу цей термін активно використовується в наукових дослідженнях, втративши своє метафоричне значення (див. про деметафоризацію [Полтораков, 2020:52-61]). Колективна біографія стала одним з напрямків дослідження соціального та минулого в цілому і його окремих суспільних верств зокрема [Барінов, 2013:42-49], [Евдокимова, 2012:87-92].

Для того, щоб заняття людини перейшло з розряду хобі, захоплення, зацікавленості в професію, тобто отримало офіційно закріпленій статус в суспільстві [Симончук, 2009:48-59], необхідно дотримання певних умов, які більшість дослідників визначають як необхідні. Серед останніх виокремлюють [Профессиональные группы, 2009]:

- наявність специфічних знань, отриманих у відповідних навчальних закладах;
- професійна етика та культура;
- отримання доходів за свою діяльність;
- юридичне закріплення статусу професії;
- професійна ідентичність;
- «закритість» професійних груп для непрофесіоналів.

Побудова «колективної біографії» де в чому перегукується з теорією Е.Дюркгейма про соціальний факт (з його зауваженням, що не можна сукупність біографій геніїв редукувати до біографії пересічної людини). Звісно, кожен письменник (та й людина як соціальний актор) неповторний. Проте, аналізуючи поокремі біографії письменників можна побачити й прослідкувати ті соціальні явища та умови, які призвели до вивільнення таланту і написання творів.

Колективну біографію краще створювати тоді, коли вже соціально-професійна група сформована і отримала всі (не)легальні статуси і визнання. Іншими словами,

коли в суспільній свідомості ця група є доконаним фактом і не потребує доказів свого існування. Написання «колективної біографії», ґрунтуючись на біографіях її засновників, було б викривленням тих соціальних фактів, які є передумовами для існування цієї групи. Якщо використовувати теорію полів П.Бурдьє, то час для написання колективної біографії настає тоді, коли стара нова сила починає перетворюватися на звичайну (ординарну) і вже втратила свої елементи новизни. А нова нова сила ще лише починає десь зароджуватися. Цей процес може тривати як від декількох місяців (особливо в період цифрових технологій) і до декількох років.

Таким чином, до колективної біографії варто включати ті соціальні чинники, які домінували в індивідуальних біографіях, і були одними з тих факторів, які мали великий вплив на творчість письменників. Це, зокрема, «соціальний капітал»: походження, освіта, місце роботи; «символічний капітал» – соціальний статус в суспільстві; «культурний капітал», який отримали вони від своїх попередників на цій ниві – у нашому випадку письменників переважно ХІХ століття, які сформували українське письменство в соціально-професійну групу.

Висновки до розділу 1.

Письменство як окрема соціальна група тривалий час перебувало на периферії соціологічних розвідок, будучи лише одним з компонентів соціології культури (мистецтва) чи соціології літератури. Не зважаючи на те, що художня література традиційно відноситься до культурного надбання, аніж до соціального, її можна і треба розглядати як «соціальний факт» (в термінах Дюркгейма), а також як одне з джерел (навіть умовно) емпіричної інформації щодо суспільства та суспільних настроїв, які панували на час створення літературного твору, адже письменник є членом суспільства і не може не відповісти на його заклик: навіть «мистецтво заради мистецтва» є своєрідним викликом пануючим тенденціям у стосунках суспільства (соціуму) і письменниками (літературою).

Вивчення літературної творчості як «соціального факту» в історичній перспективі вводить її в поле фокусу як галузевої соціології, так і історичної соціології в якості одного з емпіричних джерел (переважно додаткового).

Виникненню, становленню та розвитку професій з інтелектуальної та фізичної праці присвячено немало класичних творів з соціології, філософії, проте майже скрізь літературній праці непрямом, але було відмовлено у офіційному званні «професія» (в деяких європейських країнах «письменство» було внесено в реєстр професій в другій половині ХХ століття і з того часу письменники отримали право на соціальні гарантії як і інші професіонали). Для дослідників письменство залишалось інтелектуальною працею, «божою іскрою», надбанням символічного і культурного капіталів, а не засобом для отримання матеріальної винагороди.

Тим не менше, в другій половині ХХ століття завдяки працям П.Бурдьє, зокрема «Поле літератури» та «Ринок символічної продукції» письменство потрапило в поле зору соціологів вже не стільки як частина інтелектуалів/діячів мистецтв (культури), скільки як повноцінні учасники взаємодії різноманітних полів (наприклад, поле літератури і поле влади) і місце зустрічі різних капіталів: культурного, символічного, економічного тощо.

На сьогодні літературна творчість і письменство як соціально-професійна група переживають період часткової деінституціалізації завдяки стрімкому розвитку цифрових технологій і доступності каналів масового зв'язку для пересічних громадян (інтернет) і можливості «обійти» обов'язкові колись «проміжні ланки» між письменником (його творами) і читацькою аудиторією – критиків, редакторів, видавців і т.д.

Біографічний метод в науковій парадигмі активно використовується з початку Нового часу, хоча окремі його елементи були наявними ще в античні часи. Тим не менше, в соціології біографічний метод отримав визнання як джерело емпіричної інформації для побудови теорії лише на початку ХХ століття.

Протягом ХХ століття біографічний метод набував більшого різноманіття застосування в соціо-гуманітарних науках, особливо історичних. В соціології й досі цей метод викликає методологічні суперечки щодо релевантності даних, отриманих завдяки йому.

Не зважаючи на те, що біографічний метод переважно має справу з окремими індивідами, співставлення відібраних за відповідними параметрами біографій (біографічних документів) дає можливість не лише прослідкувати життєву траєкторію окремого індивіда в певний час історичного та суспільного розвитку, а й виокремити закономірності та тенденції, які притаманні даній соціальній/професійній групі.

РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА ЯК СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ГРУПИ

Цей розділ присвячено аналізу становлення письменства перш за все як соціальної групи (визнання суспільством літературної творчості як соціальний факт), а потім вже професійної (отримання матеріальної (грошової) винагороди як такої за літературну творчість на (відносно) постійній основі). Окрім того, приділена окрема увага окремим особливостям становлення як професіоналів українських письменниць в контексті загального літературного поступу в Україні XIX століття.

Методологічною базою для написання цього розділу є передусім теоретичні нароби П.Бурд'є про взаємодію полів влади та літератури, а також його теорії капіталів. Також використані нароби представників інших наукових шкіл та напрямків, зокрема представників класичної соціології (Е.Дюркгейма, Г.Спенсера), соціології культури (М.Фуко, Р.Барта,), соціальних та професійних груп (М.Вебера) та інших.

2.1. Соціально-історичні передумови становлення українського письменства як соціально-професійної групи

В Україні, як і в частині країн Європи кінця XVIII ст., художньо-літературна творчість була спочатку інтелектуальним захопленням та інструментом спроби власного самовираження, а вже потім – «професіоналізованою» діяльністю, орієнтованою на належні гонорари як джерело спочатку додаткового, а потім і основного заробітку.

Не зважаючи на те, що Україна перебувала на периферії політичних, соціальних та культурних подій двох імперій – Російської імперії та Австро-Угорської імперії, періодично вона опинялася в фокусі соціально-культурної уваги – у зв'язку з певною модою на «малоросію», «малороське життя», яке сприймалося – передусім в контексті домінованого колоніального дискурсу [Гундорова, 2004:9-16; Гундорова, 2009:17-40] – через призму елементів «туземності» та/або

«екзотичності». Показово в цьому сенсі те, що принаймні до Г. Квітки-Основ'яненка художньо-літературне використання української мови відбувалося тільки в комічних жанрах.

Саме тому розвиток сучасної української національної (в термінах перш за все її україномовності та орієнтації на саме українського читача) художньо-літературної традиції відбувалося «в тіні» традицій передусім російської (російськомовної) та австро-угорської (німецькомовної; це дуже чітко проявилось, зокрема, у О. Кобилянської [Блохин, 2014]), а також польської [Вервес, 1957] та ін. культур. Так, наприклад, для української літератури доби класицизму характерними вбачаються переклади/парафрази творів польських літераторів, – зокрема перероблення С. Гулаком-Артемовським поезій А. Міцкевича та байок І. Красицького [Петляк, 2011:123-130].

Данило Братковський, український поет, «руський» шляхтич та поборник канонічного православ'я, писав виключно польською [Турчин, 2015]. Свої особисті щоденники Т. Шевченко писав російською мовою, а О. Кобилянська – німецькою. Так, рукопис найпершої повісті О. Кобилянської «Гортенза, або Доля однієї дівчини» (датовано 1880 р.) був написаний німецькою мовою; низку своїх оповідань, написаних переважно німецькою мовою, О.Кобилянська переклала «русинською» мовою сама, – зізнаючись, що «файно переложити – се тяжко» [Матвіїшин, 1996:72]; літераторці і пізніше нерідко дорікали, що українська мова її є «знімечченою».

Першим знаковим – в термінах українськості/україномовності – літературним виданням на території Галичини можна вважати альманах «Русалка Дністровая» (1837) [Русалка Дністровая, 2007], основним меценатом-видавцем якого став український етнограф-фольклорист М. Верещинський [Кирчів, 1988]. Не зважаючи на те, що «Русалка Дністровая» вийшла лише одним номером у чотирьох частинах, альманах засвідчив прагнення тогочасного західноукраїнського (або «руського», як він називався в офіційних документах) суспільства щодо самоідентифікації, виведення рідної мови з підпілля на рівень масових видань. На користь цього аргументу свідчить історія, що у Львові була запроваджена посада цензора з руської

мови – з невеликим окладом, бо роботи передбачалося не так багато. А офіційні тогочасні цензори не знали української/«руської» мови [Горинь, 2015:31].

Навіть в піки захоплення українським колоритом у XIX ст. (особливо до 1861 року – виходу значимого в історії становлення українського письменства як соціально-професійної групи журналу «Основа») – більшість творів продовжували писатися іншими мовами (переважно російською, а також французькою, німецькою та польською) з невеликими вкрапленнями народною українською. Наприклад, газета «Зоря Галицька» (1848-1857) – як перша суто українська (передусім, але не тільки, саме в термінах україномовності; І. Франко її визначив «першою руською політичною часописю») – з'явилася у Львові лише у травні 1848 р.[Романюк, 2001].

У Львівському – а також Чернівецькому (відкрито у 1875 р., але кафедру української мови створено лише 1884 р.) – університетах заняття проводилися польською та німецькою мовами. У Львові українська мова стала мовою викладання формально ще у 1784 р., але тільки в Академічній гімназії [Петровська, 2013]. Українські гімназії було засновано лише у 1880-1900-х рр. – в Перемишлі (1887), Коломиї (1893), Чернівцях (1896) та Тернополі (1898) [Ювілейна книга, 1998].

Крім того, українська мова регулярно підпадала під дію періодичних заборон (лише протягом XIX ст. – 16 разів, а до 1930 – 12).

Дуже характерними в подібному історико-соціальному сенсі є, перш за все, художньо-літературні доробки І. Котляревського та М. Гоголя. Їхні твори з української тематики орієнтовані передусім на російського читача, для якого відповідна соціокультурна контекстуальність (особливо з урахуванням доволі характерних для творчості М. Гоголя етнічно забарвлених елементів містицизму і т.ін.[Мережковский, 1906]) носить дещо навіть екзотичний характер [Гундорова, 2004:9-16].

«Еще прошу вас выслать мне две папинькины малороссийские комедии: Овца-Собака и Романа с Параскою, – прохав свою матір М. Гоголь у листі із Санкт-Петербургу (30 квітня 1829 р.). – Здесь так занимает всех всё малороссийское, что я постараюсь попробовать, нельзя ли одну из их поставить на здешний театр» [Гоголь, 1940:142].

«Зворотно» показовою в цьому сенсі також є достатньо критична оцінка «Енеїди» П. Кулішем [Кулиш, 1861:247]. Більше того, у випадку М. Гоголя навіть твори на суто українську тематику («Вечори на хуторі коло Диканьки» (1831-32 pp.) та ін.) написані виключно російською мовою.

Письменство в Україні щонайменше до середини XIX ст. практично ніким – ні самими письменниками, ні їхнім оточенням – не розглядалося як основна прибуткова професія, а виступало як додаткове джерело доходів, – і зазвичай непостійних та не таких вже й високих. Примітно, що і в Росії література як соціальний інститут почала формуватися лише у 1820-1840-х роках [Рейтблат, 2001]. Так, у 1890-х pp. питома вага письменних коливалася у російських губерніях від 15% до 28% [Грицак, 2000:61]. При цьому, відповідно до критичних оцінок Я. Грицяка, «високий рівень неписьменності українських селян – цілком новий феномен, що виник після ліквідації українського самоврядування й запровадження імперських порядків. За часів Гетьманщини майже кожне село мало свою школу» [Грицак, 2000:61].

Про тодішню освітньо-гуманітарну ситуацію в «Малоросії» – передусім на Чернігівщині – писав і тогочасний «реформатор» Панас Шафонський (1786 р.): «Бедное содержание учителей, а от того и недостаток в хороших учителях и в книгах, причиною, что наука и просвещение по сие время в сем краю в худом и бедном состоянии находится» [Шафонский, 1851:35].

Лише в другій половині, а особливо наприкінці XIX ст. літературна творчість почала розглядатися як один з дедалі значущих видів доходу, – а, отже, письменники почали виокремлюватися у повноцінну соціально-професійну групу зі своїми правилами, обмеженнями, дедалі різноманітнішими внутрішніми (взаєморецензування творів, обговорення літературно-художніх ідей та творчих проєктів) і зовнішніми дискурсами (як взаємодія з іншими учасниками літературного та, зокрема, літературно-видавничого, процесу – коректорами, видавцями, розповсюджувачами (дистриб'юторами) книжок і періодичних видань; з владними структурами – цензорами, управліннями поліції тощо). Якщо використовувати термінологію П.Бурдье про поділ мистецтва на високе (поле

обмеженого виробництва), і поле масового виробництва, яке поділяється на середнє (орієнтоване на середньостатистичну аудиторію) і загальнодоступне (зрозуміле всім категоріям читацької аудиторії), то в українській літературі формування високої літератури почалося наприкінці ХІХ – початку ХХ століття, коли письменники вже сформувалися як професійна група і почали отримувати на регулярній основі гонорари. В часи ж формування, тобто на початку – середині ХІХ століття переважала середня література (як така, що привертала увагу середньостатистичної читацької аудиторії і була зрозуміла більшості, щоб за неї платити гроші). Становлення масової літератури припадає на 1860-ті, коли П.Куліш з однодумцями випускали маленькі книжечки-метелики для селян, а її розквіт – на останню чверть ХІХ століття з розповсюдженням просвітницьких організацій та установ, влаштуванням недільних і початкових шкіл в повітах, а також відкриттям шкіл на кошти місцевих громад (чи/і меценатів). Оскільки для прищеплення навичок читання та літературного смаку необхідні були якісні тексти, то укладачі збірок для читання часто публікували вже відомі (надруковані) твори відомих авторів, тим самим створюючи перехід середньої літератури в масову і навпаки.

Українські письменники, в т.ч. зважаючи на складність та неоднозначність процесів становлення суто «поля української літератури», часто писали під псевдонімами. До цих процесів можна віднести наступні: полонізація/русифікація українських еліт; національні рухи в Європі (самоусвідомлення себе як нації); викорінення української («руської») мови з ділового, церковного вжитку в Російській імперії; отримання «руською» мовою статусу офіційної в Австрійській державі, тощо [Мозер, 2018].

Так, Тарас Шевченко під час заслання (у Новопетровському форті, зараз Форт-Шевченко у Казахстані) – перебуваючи під відомим імператорським «запрещением писать и рисовать» – достатньо активно використовував псевдонім Кобзар Дармограй (або скорочено К. Дармограй). Зокрема, він просив передати у видання «Отечественные записки» свою російськомовну повість «Княгиня» (1853 р., опублікована уривками у 1862 р., повністю – у 1884 р., українською – 1889 р.) саме як «рукопис К. Дармограя», а також просив з'ясувати, на яких умовах К. Дармограй

може подати інші свої рукописи в редакцію (лист до Броніслава Залеського від 10 червня 1856 р.). Дещо пізніше Т. Шевченко, називаючи К.Дармограя «мой бедный protégé», позиціонував останнього як автора-початківця. (Знаний український літературознавець Сергій Єфремов (1925 р.) вбачав навіть певну «несправедливість» у тому, що «блискуче слово поета Шевченка вбило скромні спроби Кобзаря Дармограя».)

В свою чергу літератор А.Свидницький окремо просив редакцію журналу «Основи»: «Если можно, в печати пропустите мою фамилию, даже не выставляйте известного Вам моего псевдонима (Патриченко); потому что я могу подвергнуться преследованиям и пострадать. В случае возражали бы и стали бы домогаться моей фамилии, чего, впрочем, надеяться нельзя, тогда только, я желал бы, огласите ее. Истина моих слов несомненна, как очевидца, и пр.» [Цит. за Дудко, 2007:105].

Багато класиків української літератури тих часів є найбільш відомими саме під псевдонімами – це, передусім, Марко Вовчок (Марія Вілінська), Панас Мирний (Панас Рудченко) та Леся Українка (Лариса Косач), Іван Карпенко-Карий (Іван Тобілевич) та ін., а також піз напівпсевдонімами – Григорій Квітка-Основ'яненко (Григорій Квітка), Іван Нечуй-Левицький (Іван Левицький) та ін.

Були й такі, які використовували для підпису як своє власне прізвище, так і псевдоніми, а також криптоніми [Дей, 1969]. Найбільше відомих/ідентифікованих псевдонімів та криптонімів наразі нараховано у Олександра Кониського (О. Верниволя, Ф. Горovenко, В. Буркун, О. Хуторянин, Перебендя та ін.) та Івана Франка (Джеджалик, Мирон, Мирон Сторож, Мирон Ковалишин, Руслан, Іван Живий, Невідомий, Не-Давид, Не-Геофраст, Nonseverus, Vivus, Марко В-а, Один з молодіжи, Один з русинів міста Львова, І. Ф., Ів. Фр., І. F., Іw. Fr. та ін.) [Див. Шуст, 1960:438-457].

Інтерес до українського/«малоросійського» побутового колориту, передусім як «пасторального стереотипу» [пор. Киселев, 2015:20-42], в Російській імперії був одним із чинників – принаймні, опосередкованих – соціально-професійного становлення українських письменників та популярності їхніх творів в суспільстві.

Додатковою обставиною також вбачається певне – принаймні, латентне – протиставлення, в т.ч. у вимірах відповідної соціокультурної «архетипіки»: «м'якого» колориту України/«Малоросії» та «жорсткого» колориту тематики іншої російської провінції – Кавказу, додатково ускладненому «жорсткою» специфікою подій в тому регіоні. Порівняння цих двох регіонів культурологічно акцентуалізоване, зокрема, поемою Т. Шевченка «Кавказ» (1845) [Черненко, 2004:20-24] (т.б., що на слушну думку літературознавця О.Ткачука «у західноєвропейських літературах доби спостерігалось захоплення східними сюжетами та образами» [Ткачук, 2012:31]) – виходить за лапки даного дослідження та потребує окремого міждисциплінарного вивчення в рамках колоніального дискурсу.

На хвилі соціально-культурного інтересу до української/«малоросійської тематики» щонайменше із середини ХІХ ст. залучалися також авторські й меценатські кошти на видання книжок та періодики саме українською мовою. У 1868 р. у Львові створюється товариство «Просвіта», яке опікується в т.ч. створенням бібліотек та книгарень, виданням книжок та журналів українською мовою. На думку І. Франка, «заснування товариства "Просвіти" становило дуже важний і рішучий крок в духовому розвою нашої суспільности, звернувши перший раз увагу інтелігенції на конечну потребу народної просвіти. Тільки заснування і розвивання такого товариства могло оживити і утвердити народолюбний рух серед галицько-руської інтелігенції, надаючи йому широку реальну підставу» [Франко, 1883:1-2]. Так, наприклад, сам І. Франко, отриманий від «Просвіти» гонорар (30 золотих.) за видання оповідання «Гава. Образок з життя підкарпатського народа», планував використати для продовження серії «Наукова бібліотека» у меншому форматі – «Науково-літературна бібліотека» [Середяк, 2012:693-704].

У цьому контексті варто попередньо відзначити, що державної підтримки для друку україномовних періодичних та неперіодичних видань не було – аж до періоду визвольних змагань початку ХХ століття, коли Україна здобула, хоча й не надовго, власну національно-державну незалежність.

У свою чергу, прийдешня радянська влада глибоко усвідомлювала принципову важливість реального впливу на письменників та їхню творчість – і вже у 1920-х рр. почала перебирати на себе функції з регулювання літературної творчості та всіх сфер, дотичних до неї. (Роль держави в життєвому та творчому шлясі українських письменників буде докладніше проаналізовано у Розділі 3.)

Поряд з усіма цими негативними для цілісного та послідовного розвитку української літератури (як це було, скажімо, в російській чи польській літературах) загалом, суто соціально-культурні реалії відповідного «поля художньої літератури» (в термінах П.Бурдьє [Пор. Боскетти, 2004]) досліджуваного періоду є певною мірою самобутніми й унікальними. Оскільки етнокультурний розвиток в Україні ХІХ ст. політично гальмувався з боку обох імперій (відповідно, Російської та Австро-Угорської), а етнонаціонально орієнтовані ініціативи заборонялися (показовою є передусім доля «Кирило-Мефодіївського товариства» [Фігурний, 2016]), то українське поле художньої літератури являло собою в тому числі й одне з принципово значущих просторів суспільного дискурсу, передусім в розумінні соціального/соціокультурного протистояння двох політико-ідеологічних наративів, імперського («зовнішнього») та національно-визвольного («внутрішнього»).

При цьому, за оцінками сучасних дослідників, «українські письменники реалістичного напрямку в другій половині ХІХ століття вважали себе совістю народу і зверталися головним чином до соціальних проблем на селі, тим більше що через сильну русифікацію Центральної України і полонізацію освічених верств Західної України лише сільське населення зберігало українську мову та традицію» [Horbach, 2002:16].

Для більшої чіткості картини слід також попередньо звернути увагу на те, що подальший політико-історичний контекст (його проблематиці буде приділено більше спеціальної уваги у Розділі 3) мав істотний вплив також на історико-літературознавчі підходи та концептуальні фокуси інтерпретації літературних творів. Зокрема, в подальшому в СРСР багато аспектів етнонаціонального розвитку України на догоду кон'юнктурі «пролетарського інтернаціоналізму» найчастіше

дещо затушовувалися – передусім, в термінах горезвісної «критики українського буржуазного націоналізму».

За цікавими спостереженнями Г. Касьянова, словосполучення «український буржуазний націоналізм» у радянській Україні з'являється вже з початку 1920-х років – спочатку в директивних документах Комуністичної партії (більшовиків) України, а згодом в – офіційній публіцистиці та наукових дослідженнях [Касьянов, 1999].

Окрім того, всередині українського письменства починалися дедалі серйозніші внутрішні дискусії та боротьба за (само)реалізацію і визнання як соціальної групи в тогочасному імперському суспільстві, з одного боку, з іншого – внутрішні негаразди та непорозуміння, передусім спроби впровадження нового правопису (т.зв. «кулішівки» [Сімович, електронний ресурс]), а також знаменита дискусія І. Франка та І. Нечуя-Левицького [Нечуй-Левицький, 1998:64-126], яка отримала своє продовження в дискусіях 1925-28 років. (Початок останній дискусії поклали надрукована у «Культурі і побуті» від 30 квітня 1925 р. стаття Г.Яковенка «Про критиків і критику в літературі» (1925) та відгук на неї М.Хвильового «Про "сатану в бочці", або про графоманів, спекулянтів та інших "просвітян" (Перший лист до літературної молоді)» [Хвильовий, 1990:391-403]. Примітно, що матеріали літературного диспуту, який відбувся у Києві 24 травня 1925 року були опубліковані окремим виданням [Шляхи розвитку, 1925].)

Отже, соціально-історичні передумови формування українського письменства як соціально-професійної групи були складними зважаючи на геополітичну ситуацію на території сучасної України. Не зважаючи на те, що інтерес до української символічної продукції періодично виникав в обох імперіях, це не полегшувало розвиток української культури, навпаки, міг стати причиною для чергової заборони (для викорінення національно-визвольних прагнень, а також для стримання національної самоідентифікації українського етносу як нації).

Тим не менше, українська інтелігенція почала формувати ядро національної самосвідомості, зокрема і засобами художньої літератури. Запит на якісну художню літературу розмовною українською (літературною вона стала завдяки творчості

Т.Шевченка) мову став однією з вагомих причин формування українського письменства як соціальної, а згодом і професійної групи.

2.2. Соціально-економічна проблематика літературно-видавничих відносин

На певному етапі розвитку суспільства загалом, а також становлення та подальшого розвитку його соціальних та/або професійних груп зокрема акцентується низка ключових концептів/термінів, що термінологічно фіксують певну систему «ціннісних координат», які визначають, позиціонують та окреслюють відповідну соціальну та/або професійну групу. Для письменства як специфічної соціально-професійної групи [Огаркова, 2014:85-103] таким поняттям вбачається передусім «(авторський) гонорар» [Ковалів, 2007:177]. Адже, з одного боку, наявність «гонорару», особливо постійного чи хоча б періодичного, є принаймні опосередкованим показником («маркером») належності до відповідної суто професійної групи (в класичних розуміннях «професії» М.Вебером та ін.). З іншого боку, на відміну, скажімо, від «жалування» службовця або «зарплатні» робітника, орієнтація на «гонорари» є також показником приналежності до відповідної соціальної групи «творчого/креативного» характеру (т.б. що сам термін – лат. *Honorarium* – винагорода за роботу/послугу). Відповідно, у своєму (під)тексті для письменника/літератора така «винагорода» виступає передусім у своїй аксіологічній якості (в диференційних сенсах нетотожності капіталів «символічного» та «фінансового», в термінах П. Бурдьє) – не стільки як об'єкт примноження, скільки як джерело задоволення творчих потреб чи, принаймні, банального виживання (перегукується з *beruf* М.Вебера).

Розвиток літературної періодики (переважно у формі журналів та альманахів) в Російській імперії в цілому і України зокрема викликав необхідність у їхній наповненості текстами, які будуть позитивно сприйняті мінімально достатньою аудиторією, – а, отже, тираж видання продаватиметься чи матиме хоча б мінімальну кількість підписників для подальших випусків. Видання журналів, особливо «товстих» художньо-публіцистичних альманахів, в Російській імперії було нерентабельним, якщо кількість підписників була меншою за 2-3 тисячі.

У 1860-1870-і рр. в Росії виплати авторських гонорарів як винагороди за публікацію літературного твору не тільки стали обов'язковими, але також були одним з значущих, інколи вирішальних чинників у конкурентній боротьбі між виданнями за співпрацю знаних авторів [Перевалова, 2018:65]. При цьому єдиних і чітких розмірів гонорарів за літературно-художню працю не існувало [Дризен, 1913:239], і кожна редакція визначала їх самостійно: в залежності як від власної ресурсної забезпеченості та фінансових спроможностей своєї читацької аудиторії, так і ступеня популярності автора, його авторитету в літературному середовищі, а також соціального запиту на відповідну тематику/проблематику у читачів; давалися взнаки також характер відносин автора з видавцем і т.п. В результаті гонорари таких російських письменників як І. Тургенєв або Л. Толстой – «зірок першої величини» – сягали 500 рублів за друкований аркуш і навіть вище [Перевалова, 2018:66].

До періоду національних визвольних змагань початку ХХ століття видання творів українською мовою було економічно нерентабельним – і, зазвичай, здійснювалося за кошти меценатів/підписників та/або за власний кошт їх авторів. Так, О. Кониський, будучи членом комітету Петербурзького товариства грамотності, зокрема, висловлював пропозиції відкрити в Полтаві книжкову лавку для продажу видань за доступною для пересічного (малограмотного) читача ціною [Домбровська, 2013:202]. Його пропозиція мала сенс не лише для популяризації української літератури, а й у світлі тодішніх Олександрівських освітніх реформ – забезпечення мінімальної освіти всім верстам населення.

«Проривний» та найбільш знаковий суто український журнал «Основа» (1861-62 рр.) в Російській імперії, який видавав твори як російською, так і українською мовами, в свої кращі часи початкового піднесення (1861 р.) мав 1400 підписників, а під кінець свого існування у 1862 році – 900 [Дудко, 2001:79]. Для порівняння, на той самий 1861 р. тираж «Русского вестника», одного з найпопулярніших суто російський журналів тих часів, сягав 5.700 екземплярів [Перевалова, 2018:67], а тираж його принципового конкурента «Современника» (видавцями якого були М. Некрасов та І. Панаєв) – був ще більшим [Корнилов, 1908-1910:20].

Тим не менше, недовге видання суто українського журналу «Основа» у 1861-62 рр. можна вважати своєрідною «точкою переламу», після якого в Україні відносно масово (щонайменше порівняно з попередніми роками) почали видаватися літературно-художні журнали, а також газети з літературними вставками/додатками.

У своєму соціально-економічному контексті (в термінах того, що «попит породжує чи, принаймні, стимулює пропозицію»), суто українські періодичні художньо-публіцистичні видання (журнали), до того ж дещо маргіналізовані у мовно-культурному сенсі, які прагнули бути популярними і розвиватися, потребували відповідних «якісних» літературно-художніх творів (відбувалося створення поля виробництва і визнання в термінах П.Бурдьє). Звісно, що було мало охочих українських літераторів (як відомих, так і початківців), які готові були на безоплатній основі постійно надавати свої вже опубліковані чи нові твори для друку/передруку. І редакції змушені були шукати різні виходи для заохочення авторів – від авторських примірників (безкоштовних чи, принаймні, з великою знижкою) видань і до виплати гонорарів та, в окремих випадках, авансів. При цьому суми/обсяги гонорарів могли бути різними не тільки в різних журналах, – але навіть в одному журналі вони відрізнялися: невідомому авторові виплачувався менший гонорар, а постійному – більший. Окрім того, якщо це було перевидання твору (опублікованого деінде раніше, навіть якщо й іншою, скажімо російською, мовою) – сума гонорару зменшувалася ледь не втричі.

Саме тому більшість українських журналів та газет того часу розповсюджувалися «за підпискою»: перед виходом першого номеру пускали т.зв. «листи підписки» і збирали кошти. Надалі читачі або продовжували підписку або відписувалися (припиняли сплачувати внески).

Наприклад, вже згадувана «Зоря Галицька» (1848-1857), перша українська газета у Львові, як суто україномовне видання спочатку (1848 р.) мала 1.500 передплатників (доволі велика кількість на ті часи); але коли перестала бути суто україномовною (від початку 1856 р.), то це відштовхнуло її читацьку аудиторію – і 1856 р. видання мало лише 191 передплатника, а 1857 р. – ледве 100 [Романюк, 2001].

Окрім фінансової допомоги від засновників періодичного видання та коштів за підписку українські журнали та газети підтримувалися приватними особами – меценатами. Серед них були передусім сім'я Терещенків, В. Тарновський (молодший), Є. Чикаленко та інші.

Як вже зазначалося вище, на території Наддніпрянської України, яка знаходилася під владою Російської імперії, акумулюючим журналом, який став переломним моментом у становленні українських письменників, виступив журнал «Основа» (1861-1862). Не зважаючи на короткий вік існування – неповних два роки – саме цей журнал став відправною точкою для поступового виокремлення українських (україномовних) письменників в дедалі ціліснішу соціально-професійну групу. Він об'єднав навколо себе більшість провідних інтелігентів того часу, створив соціальну спільноту однодумців (варто згадати П. Бурдье з його полем літератури і зовнішнім контуром поля), які і після закриття журналу (переважно з фінансових причин) шукали шляхи створення україномовного інформаційного простору – видавали невеликі (максимально губернського формату) альманахи, шукали виходи на емігрантські видавництва та періодику, підтримували як матеріально, так і морально й інтелектуально літераторів, які, не зважаючи на постійні заборони використання в публічному просторі української мови, продовжували творити українською мовою. Більше того, цей журнал став не лише колискою для багатьох літераторів, зокрема Марка Вовчка, а й почав одним з перших на більш-менш регулярній основі платити гонорари всім авторам.

Альманах «Основа», не зважаючи на свою відносно велику популярність та амбіційність, не завжди і не вчасно виплачував гонорари. Хоча в програмі-заявці було сказано, що третина гонорару буде виплачуватися одразу постійним авторам. Так, заохочений Пантелеймоном Кулішем до публікування в альманасі молодий та перспективний літератор Анатолій Свидницький [Свидницький, 1861:48] писав до редакції часопису: «Будьте ласкаві, добродію, дайте відписку якнайхутче, та коли моє писання годяще, то пришліть грошей, бо або з біди загину, або університет кину» [Дудко, 2007а:103]. На жаль, редакція «Основа» не спромоглася опублікувати всі його «этнографические статьи», постійно відкладаючи серйозні матеріали

невідомого початківця [Герасименко, 1959:118] – і це стало однією з причин того, що А. Свидницький, такий змушений був кинути навчання в Київському університеті, і шукати інші джерела доходу; він, зокрема, опублікував російською мовою два десятки нарисів та оповідань у газетах «Киевлянин» та «Одесский вестник».

Об'єднання як іменитих письменників, так і новачків, які писали українською мовою, є однією з заслуг альманаху «Основа». Попередні спроби періодичного видання творів українською мовою були поодинокими й переважно за підпискою. Перевидань удостоювалися не всі літературні твори. Щасливим виключенням був «Кобзар» Т. Шевченка, який видавався тричі за життя поета і безліч разів (скорочено, у різних варіаціях) потому.

Двомовність журналу «Основа» була однією з тих дразливих тем, які підіймалися в тогочасному українському суспільстві (переважно на теренах Російської імперії, оскільки, згідно з М. Мозером, «3 часів революції 1848–1849 років «руська мова» стала однією з офіційних мов Австрійської держави» [Мозер, 2018:20]). Як досліджував М. Антонович, О. Кониський і Д. Пильчиков вимагали від редакторів «Основи» (П. Куліша і В. Білозерського), щоб журнал виходив лише українською. Але П. Куліш заперечив, що українська мова ще недостатньо розвинена для того, щоб нею видавати перекладні твори і публіцистику [Антонович, 1970:39]. Більше того, двомовністю намагалися привернути увагу не лише українських (україномовних) читачів, а й російськомовних, тим самим збільшити кількість підписників і читачів.

Важливим також вбачається, що своїми публікаціями альманах «Основа» довів, що українська мова придатна не лише для гумористичного чи романтичного твору (оригінального чи перекладного гатунку), а й для публіцистичних творів, наукових розвідок, що сприяло зміцненню позиції мови в суспільній свідомості.

П. Куліш писав у листі до П. Глібової про те, що він намагався «свести концы после затраты денегъ на разныя литературныя затеи и глупости, и я чуть не остался съ нулемъ въ кармане» [К-й, 1924:277]. Вірогідніше за все він мав на увазі відкриття – на гонорари за видання творів про Миколу Гоголя – власної друкарні у Петербурзі

у 1857 році (вона проіснувала до 1863 р.), а також заснування і редагування (разом з І. Білозерським) журналу «Основа», а також видання серії дешевих та маленьких книжок для читання простолюдинами, які називали в народі «метеликами» (становлення і утвердження загальнодоступного поля масового виробництва української літератури в термінології П.Бурдьє). Ці книжки містили в собі твори Т.Шевченка, П.Куліша, Г.Квітки-Основ'яненка та інших. Не зважаючи на те, що більшість населення України було неписемним, ці книжки були початком народної низової освіти, українського просвітництва [Антонович, 1993].

Проте щодо виплати гонорарів авторам в більшості інших україномовних періодичних виданнях навіть мови не йшло. У 1898 р. М. Коцюбинський в одному з листів до П. Рудченка (відомого як Панас Мирний) – щодо задуму видати новий альманах «З потоку життя» – просив надіслати свій твір: «Гонорару за працю Вашу дати не можемо, бо самі починаємо справу на позичені гроші, можемо лиш дати кілька примірників альманаху (1 примірник за кожних 2 картки друков. оповідання)» [Листи М.Коцюбинського, 1923:195]. Про подальшу долю цього альманаху ми дізнаємося від М.Чернявського: «Альманах не пішов, дав збитки. Так що навіть і ті 300 карбованців, що ними підкріпив наше видання Є.Х. Чикаленко залишились, наскільки мені відомо, назавжди боргом на видавцях. Я, затримавши половину видання в Херсоні, ледве розплатився з друкарнею й передплатниками. Коцюбинський, котрому була переслана друга половина видання (600 пр.), за життя свого не мав змоги реалізувати її» [Листи М.Коцюбинського, 1926:231].

Ще одним знаковим журналом на Наддніпрянській Україні став журнал «Киевская Старина» (1882-1907). Цей журнал містив, окрім суто літературно-художніх творів, також праці соціального, історичного, етнографічного та іншого спрямування. Він вже остаточно закріпив право письменників на гонорар за свою роботу, адже мав змогу виплачувати їх завдяки підписці та пожертвам меценатів, зокрема Є.Чикаленка, Г.Галагана, В.Симиренка, В.Тарновського (Молодшого).

Є.Чикаленко, знаючи фінансовий стан більшості літературних дописувачів журналу, запровадив премію за твори українською мовою в журналі «Киевская Старина» – 30-50 рублів за один друкований аркуш. Згідно з архівними даними, у

1900 році на це пішло приблизно 300 рублів, у 1901 – приблизно 850, у 1902 – приблизно 1000 рублів [Цит. за Єсипенко, 2014:228]. Коштом цього ж мецената підтримувалося і написання літературознавчих творів та інші публіцистичні й науково-популярні твори на українську тематику. Один з дослідників літератури того часу, С. Єфремов, писав: «Белетристика та статті з сфери життя і письменства все більш починають займати місця в журналі. Особливо це починається з 900-х років, коли коштом знов же таки Є.Х. Чикаленка ці праці стали оплачуватися хоч невеликим гонораром – 25 карб. за аркуш. Це були перші заробітки українських письменників... Тепер український літератор міг – не скажу жити з літератури... але таки дещо підробляти і таким чином менш оддавати часу на сторонню роботу десь у канцелярії тощо...» [Єфремов, 2004:191-192]. На Наддніпрянській Україні Є. Чикаленко підтримував видання журналу «Киевская Старина», а на Галичині, зокрема, у Львові був одним з фундаторів допомоги тамтешнім українським письменникам – фонду ім. Мордовця при Науковому Товаристві Шевченка, тижневика РУП «Селянин» тощо.

Редакція часопису «Киевская старина» вела жорстку політику економії на видатках. Так, частина співробітників (авторів) відмовлялася на користь видання від своєї винагороди (але таких було небагато), частина – на безоплатній основі (чи зводячи оплату за неї до мінімуму) виконувала технічну роботу. А підприємець-меценат В. Симиренко постійно надавав допомогу журналові, щоб покрити бодай частину видатків. Сума дефіциту за 1894-1902 рр. досягла 15.000 рублів, частину якого перекрив своїми вкладеннями В. Симиренко. Загалом, всі ці зусилля виправдали себе – і у 1903 році журнал вперше став не тільки бездефіцитним, але навіть мінімально прибутковим [Животко, 1937:29].

На початку 1910-х рр. Олена Пчілка (засновниця і видавниця багатьох альманахів, які дали путівку в життя тодішнім початківцям, а нинішнім класикам української літератури, зокрема таким як Людмила Старицька-Черняхівська, Спиридон Черкасенко та Максим Рильський) зазначала, як прикрий факт української видавничої справи того часу, надзвичайно обмежене коло читачів, котрі б цікавилися суто національними часописами, поданими українською мовою

[Матеріали з історії, 2011]. Одному з авторів, Степанові Панасенку (псевдонім – Степан Васильченко) вона писала щодо його публікації в журналі «Молода Україна» у 1911 році: «...Подаючи своє оповідання "Свекор", Ви не вважали потрібним навіть заходити до моєї редакції. Отже, виходить, що й мені слід минути особисту знайомість з Вами. Через те і я передам свою справу через інших. Ваше оповідання "Свекор" було надруковано в 9 ч. "Мол. Укр.". Всіх стрічок вийшло 171, а позаяк у "Мол. Укр." платять по 2 коп. за рядок, то Вам належиться 3 р. 42 коп., котрі до сього листочка й прикладаю. Чи писати Вам далі до "Молод. Укр." – не знаю. Писання Ваше мені подобається, здається дуже вдатним, але просити Вас до дальшого співробітництва не буду, бо не прошу нікого: одно те, що мета "Молод. Укр." всім відома, а друге, що на малі гонорари не запрошують; платити ж більше, маючи лише дефіцити, моя редакція не спроможна. Робіть, як собі хочете» [Гулак, 2019]. Більше С. Панасенко не подавав і не друкував твори в цьому журналі.

Якщо на Наддніпрянській Україні закріпленням остаточного факту визнання літературної праці як професійної діяльності став альманах «Киевская Старина», то в Західній Україні таким був «Літературно-науковий вісник» (1898-1932), що видавався Науковим Товариством імені Тараса Шевченка. Цей альманах став провідним українським часописом того часу, – в ньому друкувалися і І.Франко (фактично був одним з перших редакторів), і Леся Українка, і Микола Вороний та інші.

На початку заснування «Літературно-наукового вісника» редакційна політика щодо виплати гонорарів (до 1899 року) була спрямована на оплату творів студентів та тих, хто живе за рахунок літературної праці. Через деякий час фінансові можливості журналу дещо поліпшилися – і гонорар за праці почали вимагати і заможніші дописувачі, що знаходило підтримку у більшості членів Товариства. У відповідь на це тодішній редактор і один із засновників – Михайло Грушевський – виставив рахунок редакції (згідно з новими правилами) на 8000 крон. Це викликало звинувачення у прагненні розвалити Товариство – і М. Грушевський подав у відставку. Тим не менше, цю суму редакція виплатила частинами протягом наступних декількох років [Пахолків, 2014:420].

Стан українських періодичних видань в період 1905 – 1914:

Рік	Загальна кількість	Підросійська Україна	Підавстрійська Україна	Інші країни
1905	39	7	28	4
1906	81	32	37	12
1907	51	11	34	6
1908	47	9	33	5
1909	59	11	37	11
1910	84	14	49	21
1911	104	16	59	29
1912	95	16	51	28
1913	48	17	21	10
1914	42	16	16	10

Джерело: [Шевельов, 1998b:37]

Отже, вже в середині XIX століття українське письменство перейшло на якісно новий етап свого становлення і розвитку – видання масових і періодичних видань. Це, в свою чергу, зумовило видавців (як посередників) підвищити вимоги до художніх творів, а також стимулювати працю письменників – виплачувати гонорар. Не зважаючи на те, що виплата гонорарів була не скрізь і не завжди вчасно, цей факт є беззаперечним доказом вже сформованої соціальної та професійної групи – українського письменства.

2.3. Динаміка соціально-професійного становлення українського письменства

2.3.1. Загальна характеристика соціально-професійного становлення українського письменства ХІХ ст.

Якщо розглядати становлення українського письменства⁹ з точки зору соціології, то ключовим аспектом визнання суспільством виконаної роботи вбачається отримання літератором відповідних доходів за свою профільну (більше ніж суто «професійну» в термінах М.Вебера) діяльність, а саме: гонорар як один з основних засобів забезпечення існування та визнання соціальної значущості творчості. В рамках дослідження у фокусі уваги не написання художніх творів на замовлення приватної особи для себе, або сучасними словами, для внутрішнього користування, а написання творів на добровільній основі (чи на замовлення видавців, редакторів та інших учасників літературного процесу) для оприлюднення медійними засобами: в періодичних виданнях (журналах, альманахах, газетах), одиночних виданнях (книги, збірки книг).

Павло Губенко (Остап Вишня) любив повторювати, що найкращий для гумориста гонорар – сміх і визнання його творчості. Гонорар – це частина суспільного визнання творчої праці письменника, її оцінка публікою як в духовному так і матеріальному планах. В такому сенсі матеріальний (грошовий) гонорар є тим індикатором, за яким можна прослідкувати становлення літераторів як професійної соціальної групи.

За дослідницький масив взяті опубліковані листи, біографічні розвідки про письменників кінця ХVІІІ – початку ХХ століття (до 1921 року, коли в Україні, за винятком Західної України та частини Буковини, було встановлено радянську владу). Одиницею традиційного аналізу документів виступають документальні свідчення про нарахування чи виплату гонорару за літературні твори як

---

⁹ Мається на увазі загальна характеристика письменства (гендерно нейтральна).

оригінального так і перекладного характеру українським письменникам зазначеного вище періоду.

Написання літературних творів на замовлення як приватного так і публічного (церков, навчальних закладів, театрів тощо) почалося з часів виникнення письменства та його розповсюдження серед мас. Тим не менше, це заняття було більше інтелектуальним, за покликом душі, аніж як стабільний постійний та/або основний заробіток.

З соціологічної точки зору письменство як соціальна категорія почала формуватися на території України ще з часів розповсюдження писемності (тобто, з часів Київської Русі – Нестор Літописець, невідомий автор «Слова о полку Ігоревім»).

До кінця XVIII століття переважна більшість літератури, яка була написана на території України, була іншомовна – у спектрі від церковнослов'янської та російської до польської або німецької мови. Тим не менше, суто українська мова (народні говірки, переважно центрального регіону – києво-полтавські) вже почали своє закріплення в українській літературі – це, зокрема, творчість т.зв. «мандрівних дяків» [Микитась, 1992] та ще менш відомі інтермедії до драм, написаних викладачами Києво-Могилянської Академії. Про широке поширення так званого явища мандрівних дяків можна знайти інформацію як в наукових творах, так і в літературних. Адже головний герой у відомій повісті М.Гоголя – «Вій» (1835)– є типовим представником цього руху. Тим не менше, їхня творчість закінчувалася переважно тоді, коли семінаристи закінчували освіту (чи кидали її на старших курсах), осідали на постійне місце помешкання, створювали сім'ї, ставали старшими і соліднішими, а, отже, написання веселих, часто сороміцьких віршів і пісень, вже не личило поважним особам і вони перекваліфіковувалися в аграріїв, ремісників і т.д., пишучи вірші вже для душі, а не заробітку. Тим не менше можна стверджувати, що вони були предтечами професійних літераторів, адже за свої твори отримували гонорар у грошовій чи натуральній формі.

Канонічне становлення сучасної української професійної літератури почалося наприкінці XVIII – початку XIX століття – із загальновідомої «Енеїди» І. Котляревського.

Проте в суто соціологічному (соціально-професійному) контексті слід враховувати, що, з одного боку, майже жодне (а їх було не менше трьох офіційних і безліч у рукописах) прижиттєве видання цього твору не принесло його авторові ані копійки, а з іншого – те, що першопочатково І. Котляревський жодним чином і не ставив за мету отримання за написання «Енеїди» прибутку.

Проте у 1798 році конотопський поміщик Максим Парпура видав у Санкт-Петербурзі I-III-ті частини твору. У 1808 році також в Санкт-Петербурзі було перевидано (без нових частин) з усіма помилками твір в типографії І.Глазунова. Дізнавшись про ці видання, І.Котляревський був розгніваний і помістив М. Парпуру – як «якусь особу мацапуру» – в одне з кіл пекла, зокрема за те, що останній «кривив душею для прибитку, // Чужеє оддавав в печать». Третє видання (I-IV розділи) у 1809 році було видано зі згоди автора і фінансової підтримки С.Кочубея. І лише у 1828 році харківський видавець О.А. Волохінов [Котляревский, 1842] купив у Котляревського права на видання всіх частин твору за дві тисячі рублів. На той час це була доволі пристойна сума, оскільки за 1 рубль можна було купити мішок картоплі або один кілограм меду. Якісно видана книжка коштувала від 3 рублів. [Рубль, електронний ресурс]

А ось відомостей про те, чи отримав автор гонорари за видання його п'єс – «Наталка Полтавка» та «Москаль-чарівник» – немає. Хоча відомо, що І. Котляревський намагався притягти до суду І. Штейна щодо несанкціонованої (в сучасних термінах т.зв. «піратської») постановки його п'єси «Наталка Полтавка» та відшкодування завданої шкоди за 10 років використання [Савченко, 1929:3-4].

Не зважаючи на певний політико-ідеологічний лібералізм та соціально-гуманітарний розвиток в Російській імперії за часів Олександрівських реформ (1860-70-ті рр.) українські літератори мали менше прав і можливостей для творчо-професійної самореалізації, передусім в частині публікації своїх творів, ніж росіяни (російськомовні твори). В Російській імперії, з одного боку, та в Австро-Угорській

імперії з іншого – твори українською мовою якщо й видавалися, то малими тиражами і переважно за межами імперій, а сама українська мова, як вже відзначалося, була під постійними заборонами. Відповідно, отримувати належні гонорари за україномовні літературні твори було важко. Видання російською мовою навіть письменником відверто другорядним, оплачувалося краще, аніж україномовний літературний твір скільки завгодно високої проби.

Саме тому не дивно, що поряд з творами українською мовою наші співвітчизники (наприклад, вже згадуваний А.Свидницький та ін.) писали твори російською та іншими європейськими мовами. А деякі українські письменники (зокрема М. Вілінська, більш відома як Марко Вовчок, або М. Старицький), зневірившись у відповідних спроможностях україномовних видань, майже повністю перейшли на написання творів російською мовою.

Певне виключення з практики отримання гонорарів за твори українською мовою становить Т. Шевченко, який у 1843 р. продав право на друкування «Кобзаря» та «Гайдамаків» книговидавцю Івану Лисенкову, – а отримані 1500 срібних карбованців використав для поїздки в Україну. Пізніше, на зауваження родини підприємців-меценатів Симиренків, що в продажу давно немає його творів, Т. Шевченко відповів, що «видавці-кацапи» скупляться, а сам він не має засобів для видання книги. Тоді Платон Симиренко дав 1100 карбованців, які поет повернув примірниками «Кобзаря» (1860 р. видання, котре стало для поета останнім прижиттєвим [Див. Карпенко, 2014]).

Також є характерним, що на видання «Гайдамаків» Т.Шевченко просив свого друга Г. Квітку (Квітку-Основ'яненка) розповсюдити «білети», щоб викупити екземпляри книжок: «Посилаю вам білети на "Гайдамаки", роздайте будь ласкаві. Та... ей богу, сором казати, нема чим викупити з друкарні» [цит. за Ланевський, 1926:163].

На неможливість отримання (викупу) з друкарні творів скаржилися й інші письменники. Більше того, намагаючись хоч якось пропагувати українську книгу, українські твори, автори зверталися до меценатів з проханням підтримати фінансово видання творів, а також самі засновували видавничі фонди, вкладаючи (або маючи

намір вкласти) туди свої гонорари від попередньо виданих (запланованих або тих, які вже лежать у видавництві і мають цензурний висновок).

Примітним фактом є те, що до видання українських творів долучалися не лише заможні родини меценатів, а й менш заможні люди (переважно з інтелігентних та артистичних родин), які розуміли значення української мови та культури для розвитку національної свідомості. Оскільки в Україні таких родин було не так багато, то всі вони знали один одного особисто чи за перепискою, а також більш-менш розуміли фінансовий стан один одного.

Свідченням цього є переписка П. Рудченка (Панас Мирний) з Я. Жарком (українським письменником і актором). Так, з їхньої переписки можна побачити, що, не зважаючи на скрутні матеріальні обставини для видання творів, Панас Мирний намагається відмовити свого адресата від наміру дати гроші на видання, оскільки вони для нього не зайві. Наприклад, у листі від 07 лютого 1899 р. Панас Мирний писав¹⁰: «Справді: хіба ж це не скидання сорочки з себе – Ваш замір дати три тисячі на видавництво?.. Якби про це сказав такий чоловік, як Харитоненко або Терещенко, то тільки їх можна подякувати щиро, та зразу й гроші взяти до скриньки, а коли кажете про це Ви, що своїм горбом заробляєте ту копійку на свій прожиток і з того заробітку який лишок відкладали про чорний день собі, та своїй сім'ї, – то як інше назвати Ваш замір, як не скиданням послідньої сорочки з себе?! ...

До всього отсього додам Вам, що ми самі заснували невеличку скриньку задля видання книжок. Троє дало по сотні рублів і я пристав собі до гурту, тільки сказав, що грошей не зможу відразу дати, а краще всього виручити їх від видавництва моїх творів. ... краще "Повію" пустити уся разом. Якщо Ви мені запоможете грошима на видання її, то я сам її видам. Не знаю, скільки на те грошей потрібно буде, а певне немало. Коли "Лихий попутав" у 2 1/2 арк. стоятиме 80 руб¹¹., то "Повія" – аркушів в

---

¹⁰ Розлоге цитування декількох листів наведено для ілюстрації того, що такі перемовини відбувалися на постійній основі (щодо вкладання грошей), а також що письменники звітували перед своїми спонсорами щодо використання наданих коштів (або наводили плани використання).

¹¹ Для порівняння: «Ціни у Київській губернії згідно статистичних даних середини XIX ст., були такими: льоха — 1,5 руб. сріблом; вівця — 2; четверть жита — 1,94; пшениці — 2,28; гречки — 1,88; бочка меду — 40 коп.; відро вина пінного міцністю від 16,66 до 20 градусів — 1,75 руб.; відро вина трипробного міцністю не менше 25 градусів — 2,1; спирт — по 7 коп. за кожний градус, відро в 65° — 4,55 руб.; 85° — 5,95; 96° — 6,72; фунт масла вершкового або

25, – не менше восьми сотень зтягне, а може й усю тисячу. Звісно, як тільки я виручусь, то гроші зразу Вам поверну. ... А думка, бачите, така: щоб не тільки виручитись, а чи не можна б, як жиди кажуть, ще й гешефта зробити, щоб заснувати свій видавницький фонд у тисячу руб. Розчот такий: видати 2 т. примірників по 1 р. 50 к. кожний, тобто на 3 тисячі. З них треба скинути 25% або 750 руб. на користь книгарням; зостанеться 2250 руб., – 1000 руб. повернути тому хто дасть гроші на видання, 1000 руб. собі – на заснову свого видавницького фонду, а 250 руб. розточуться то на подарунки, то сюди-туди» [Листи Панаса Мирного, електронний ресурс].

Він же у іншому листі Я. Жарку, від 21 лютого 1899 р., пише: «Коли Ви маєте думку пристати до нашої видавницької спілки, то задля сього треба не більше як 100 рублів, та й то не зараз. ... Щождо тисячі на видання "Повії", то спасибі Вам, що згоджуєтесь на таку допомогу, отже зразу брати на се гроші і не годиться, і не треба» [Листи Панаса Мирного, електронний ресурс].

Панас Мирний, працюючи державним чиновником, часто друкував свої твори безкоштовно або за невеликі гонорари (особливо, якщо виданням альманахів займалися ті, кого він дуже поважав). Так, в листі до М. Старицького (приблизно 1881-82 рр.) він пише: «Мені невідомо на яких початках Ви думаєте постановити своє видавництво. Коли і на свій кошт, то певно, вигод Ви невеликих ждете від цього. А без вигоди які там гонорари? Гонорар – діло користи, а нам дбаючим про то як-би послужити своєму краєві, думати про гонорари зовсім недодадне. Одпаче, коли Ви вже намірилися платити другим, то й мені гонорара сами определите по середній ціні Вашої оплати» [Станиславський, 1925:66].

Проте, в тяжкі часи фінансової скрути, під впливом сімейних обставин і непевностей в роботі, він змушений був просити у редакторів «Літературно-наукового вісника» вже й про аванс, про що пише у листі до М. Мочульського (25 грудня 1917 р.): «Ще мушу додати одно особисте прохання до Вас: чи не зможе редакція "Л. Н. Вісника" вислати чи перевести мені авансом 200 карбованців за мої

голландського сиру — 15–20 коп.; 2-х пудова діжка сиру — 1,2–1,5 руб.; риба — 9 коп. за кг; пуд яловичини — 1,1 руб.; сала — 3 руб» [Цит. за Молчанов, 2015:57].

роботи? Під цей час страшеної дорожнечі на все, як не звужуєш потреби, а все ж на їх заробітку від служби ледве вистачає, а з нового року може й зовсім припинять видачу жалування, бо з Петрограду ніяких звісток про це немає. Тоді ще і з голодом доведеться знатися» [Листи Панаса Мирного, електронний ресурс].

Ділова непрактичність М. Коцюбинського та проблеми зі здоров'ям (астма й туберкульоз) не давали змоги жити за літературні гонорари, тому доводилося часто працювати на малооплачуваних роботах. Окрім того, були навіть періоди, коли родина Коцюбинських жила суто на зарплатню жінки, Віри Коцюбинської, – оскільки часом лише вона мала постійний заробіток. Лише наприкінці свого життя письменник отримав матеріально-фінансовий зиск зі свого письменства і міг приділити всю увагу творчості – у 1911 році львівське «Товариство прихильників української науки, літератури і штуки» призначило М. Коцюбинському довічну стипендію – 2000 рублів. (Для довідки: викладач в київській гімназії отримував на рік від 200 до 750 рублів; університетський професор – до 5000 рублів на рік [Молчанов, 2015:57-58]).

Більше того, як вже зазначалося, українські письменники були змушені вкладати свої гроші у видання творів, а потім продавати їх зі знижкою, бодай повернути вкладені кошти.

В одному з листів М.Коцюбинського до Панаса Мирного ми бачимо: «Якось Ви писали, Шановний Опанасе Яковичу, що полтавці думають набути у мене моє оповід. "Дорогою ціною". Я вже знижив ціну книжки з 40 коп. на 25, і коли б у мене взяли на готові гроші примірників 100, я зробив би % 40 уступки, себ-то оддав 100 пр. за 15 карбованців. Роблю таку велику уступку через те, що я людина не комерційна, займатися продажем книжок не вмю і хочу збути виданне, аби вернути свої гроші» [Листи М.Коцюбинського, 1923:198].

В свою чергу, Панас Мирний у листі до Г.Маркевича пише, що «Ви запитуєте, чи не віддам я Вам 25 пр. з уступкою 33 1/3%? Я нічого не маю проти сього. Беріть, як хочете. Мені б хотілося не то що 25 прим., а всі їх спродати. Я й забалакував про це з Вами колись, – чи не взялися б Ви за це діло, маючи свою книгарню і свої знески з другими? Якщо Ви не можете взятися за це діло, то може б пораяли мені

кого такого, хто б заплатив мені за всі книжки, хоч не зразу, а по змозі» [Листи Панаса Мирного, електронний ресурс].

На неможливість прожити за літературні гонорари скаржився і І.Франко – зокрема у листі до Ольги Косач (Олени Пчілки): «Заря» – власність тов. ім. Шевченка, а я нанятий тим товариством слуга-редактор. Ані доходів ніяких (крім згаданих 25' гульд.) побирати, ані за редакцію відповідати я не буду ... За власні праці міні осібно не платять. ... Що при таких оплаканім редакторстві міні конечно треба шукати зарібку не то у інших часописах, але у чужих народів, се, надіюсь, і Ви самі тепер побачите. Звісно, до Крају дописувати я не закину, хоч зоробок там не такий то добрий уже хоч би для того, шчо моїх річей они друкують мало і платять аж з кінцем кварталу. Запрошено мене писати наукової річи в варш. Ateneum і в краківський "Przeeglond polski", – та писати наукові річи діло дуже трудне і вимагає тільки вільного часу і вільної голови, що я можу тричі пропасти, поки з тої кози мяса добуду» [Недруковані листи, 1923:228]. Але й навіть це не допомогло вийти І. Франку з фінансової скрути – і він почав співробітництво з польськими видавництвами не лише як автор, а й редактор.

Співпраця І. Франка зі львівською «Просвітою» також не дуже задовольняла автора, не зважаючи на те, що його твір «Гава. Образок з життя підкарпатського народу» (1888) товариство видало окремою книжкою – і виплатило гонорар в розмірі 50 гульденів [Середяк, 2010:407].

Фінансові труднощі з виданням творів та отриманням прибутку від своєї творчості часто ставали причиною відмови від продовження твору або взагалі його нариси залишалися в чернетках. Адже не зважаючи на своє відоме ім'я, славу літератора(ки) письменники почали більше орієнтуватися в смаках публіки, намагаючись писати більш прибуткові твори, які легше можна продати. Доволі показовими в аналізованому контексті вбачаються також обставини роботи І.Франка над усім відомим зі шкільної лави твором «Борислав сміється» (1881-82 рр.). Передусім те, що він не дописаний автором [Гордійчук, 2016:353-365]. Цей твір писався для львівського журналу «Світ», фактичним засновником і редактором якого був сам І. Франко. Повість писалася і публікувалася із номера в номер,

переважно по одному розділу, що також відобразилося як на композиції, так і на основних образах твору. І у черговому номері журналу, – який, як виявилось, став номером останнім, – редакційна примітка анонсувала (чергове) продовження. Але із закриттям журналу письменник втрачає інтерес до цього твору і залишилися недописаними заплановані 7 розділів (про це чітко свідчать записи в чернетках І. Франка) – літератор більше жодного разу не повертався до неї, щоб переглянути, дописати кінцівку й видати окремою книжкою (як він це не раз робив з іншими своїми творами). Образно кажучи, остання крапка на місці трикрапки була поставлена передусім тому, що авторові необхідні були «живі» гроші, а продовжувати писати твір, вірогідність публікації якого за більш-менш солідний гонорар, була майже нульовою. Саме тому, вірогідніше за все, І. Франко переключився на актуальніші, перспективніші та прибутковіші завдання [Франко, електронний ресурс].

Архип Тесленко за своє оповідання «Страчене життя» отримав 17 рублів від редакції газети «Село» (хоча обіцяний гонорар був 25 рублів: «В[исокоповажаний] п[ане]! З належного Вам гонорару 25 р. шість рублів вирахували на передплату "ЛНВ" в 1911 р. і два рублі на газету "Село", а лишок 17 р. згідно з Вашим листом посилаю Вам з правдивим поваж[анням]. За старі, що містилися в "Селі" 10, зробимо обрахунок, Вам ще там належить» [Тесленко, 1956:383-385]. Також, знаючи про його скрутні життєві обставини і поганий стан здоров'я, меценати намагалися видавати йому аванси за майбутні твори. Зокрема, відомо, що Є. Чикаленко надіслав 50 рублів, – які письменник повернув, бо не заробив. Проте, як і інші українські митці, Архип Тесленко не міг прожити на одні гонорари, тому був змушений працювати в різних сферах. Втім, також показово, що свою літературно-творчу діяльність А. Тесленко, який «писав про себе, завжди про себе і тільки про себе» (С. Єфремов), розпочав російськомовними творами – а закінчив україномовними.

Важливим свідченням виокремлення саме українського письменства в професійну групу є усвідомлення того, що після виходу у відставку за основним місцем роботи (служби) письменники продовжували літературну працю і вважали її за основну. А ось становлення україномовного письменства як соціальної групи

гальмувалося не лише провінційним статусом України, заборонами використання і друку українською мовою, а й низькими ставками гонорарів порівняно з творами, написаними іншими мовами. Так, відомий громадський діяч, укладач словника української мови Б. Грінченко після звільнення з чиновницької служби розглядав саме письменство як засіб для існування. В листі до редактора «Літературно-наукового вісника» він писав: «Я тепер не маю ніякої посади. Чи скоро я її матиму і чи матиму – не знаю. У всякому разі поки мушу жити з літературного заробітку. Українські писання мені нічого не дають, – мушу писати по московському. Чи не міг би Вісник давати мені хоч невеликий гонорар за те, що друкує?.. Також – чи нема у Вас іншого якого видання, де літературною працею міг би я заробляти хоч мало-небагато?» [Цит. за Єсипенко, 2012:146]. Втім, свою повість «Під тихими вербами» письменник опублікував у журналі «Киевская старина» за доволі пристойний гонорар – 400 рублів (40 рублів за друкований аркуш) [Єсипенко, 2012:146-160]. Натхненний успіхом, Б. Грінченко продовжує працювати у «полі художньої літератури» – і вже саме письменством заробляє собі на життя й утримання родини. При цьому, за свідченням самого письменника, літературна праця (здебільшого російською мовою) задля заробітку займала практично весь час. Також Борис Грінченко в своїх «Листах з Наддніпрянської України» скаржився, що ніхто за україномовні твори не заплатить ні копійки.

Примітно, що українські письменники з обох частин України друкувалися переважно на території Австро-Угорської держави (де цензура більш поблажливо ставилася до україномовних творів), там і отримували вони більші гонорари за публікацію в Російській імперії.

На користь цього також свідчить і видатний український літературознавець С.Єфремов, який зазначав, що навіть малопрофесійний аматорський російський письменник має більші гонорари і може за них прожити, аніж висококласні українські автори.

Дійсно, такі популярні тоді російські письменники як Максим Горький за одну (!) свою публікацію отримували більше, ніж той самий М. Коцюбинський за рік [Гринів, 2017:120]. Зокрема, М.Горький у листі дружині (весна 1899 р.) скаржився:

«Чехов лається за те, що мені мало платить "Жизнь", говорить, що менше 250 мені не потрібно брати. "Неделя" платить йому 500, а Маркс за кожен надрукований лист дає ще 200. Так не платили навіть Толстому. Але Чехов вартий і більшого»[Горький, 1899]. (Для ще більшої чіткості порівняння варто також зазначити, що в ті самі часи ординарний професор Імператорського університету отримував на місяць 250 рублів, а армійський полковник – 350 рублів.)

Іван Левицький (псевдонім – Іван Нечуй-Левицький), не зважаючи на те, що розпочав свій письменницький шлях ще у 1860-х рр., за свою літературну працю почав отримувати дохід лише наприкінці життя. За спогадами Марії Грінченкової, гроші, які отримував письменник від видавців, були набагато меншими, аніж того були варті твори. Більше того, І. Нечуй-Левицькому інколи доводилося закладати свою ренту в друкарню, виплачувати яку він мав саме прибутками з книгарень. І лише з 1917 р. його твори почали гарно розкуповувати – і він мав змогу викупити ренту, навіть залишилося ще на прожиття [Грінченкова, 1924:121-122].

Володимир Винниченко, щоб не втрачати прибуток від публікації творів, писав твори одночасно українською та російською мовами. Адже твори російською мовою оцінювалися, як мінімум, вдвічі дорожче, аніж українською. В одному з листів до М. Грушевського (як головного редактора) В.Винниченко питає, чи зможе той видати його твір українською мовою у «Літературно-науковому віснику» (в Австро-Угорщині) одночасно з його виданням російською мовою (в Росії). При цьому автор запевняє редактора, що жоден твір не є перекладом, бо пише частину українською, а потім перекладає російською, а потім російською і перекладає українською. Це навіть викликало суперечку між М. Грушевським та В. Винниченком через те, що, не бажаючи втратити гонорари, В. Винниченко просив надрукувати українську версію місяцем пізніше. Закінчилося непорозуміння виходом російської версії, – а «Літературно-науковий вісник» відмовив авторові у публікації. Породжене подібними обставинами загострення стосунків В. Винниченка з М. Грушевським призвело майже до повного розриву співпраці письменника з журналом, адже йому було відмовлено не лише у публікації твору «Чесність із собою», а й у авансі на 10 друкованих аркушів. Про ці події згадує М. Грушевський у своїх мемуарах: «Потім

між нами знову вийшла неприємність через Л[ітературно]Н[ауковий]В[існик] – він доволі різко домагався підвищення гонорару, потім жадав звороту назад свого листа і т. д., і кореспонденція між нами розірвалась. Аж під час мого заслання він прислав мені свою книжку і поздоровну картку на Великдень, без підпису й адреси, – знаючи, що я пізнаю його письмо» [Грушевський, 1989:108].

Драматичні твори також не приносили великих прибутків, особливо якщо це був автор-початківець в драматургії. Так, Степан Панасенко (літературний псевдонім – Степан Васильченко) після прем'єри свого водевіля «На перші гулі» мусив йти додому пішки, оскільки візник заправив більшу ціну, аніж театр заплатив за п'єсу (3 карбованці).

Михайло Старицький, один із корифеїв сучасного українського театру, після відходу від театральних справ у 1895 р. жив до кінця віку на гонорари, які отримував від написання російськомовних творів та публікації їх в Росії, адже в Україні був в силі сумнозвісний Емський указ.

Водночас у 1903 році І.Тобілевич (літературний і театральний псевдонім - Карпенко-Карий) хвалився в листах до дочок, що одеське видавництво Південноруського товариства продовжує публікацію його творів: «III і IV томи моїх драм і комедій на днях виходє в світ. Ці два томи я продав Обществу печатного діла за 2100 руб. чистих грошей... Торік мені за ці томи не хотіли дати 1200 р. а тепер дали 2100! Значить пішли наші [діла] вгору» [Невідомий Іван Тобілевич, 2012:238]. V том драматург видає в Полтаві у 1905 році, отримавши за нього аванс у 1100 рублів, щоб розрахуватися за видання попередніх томів Південноруським товариством. Окрім отримання авансу за видання творів І.Тобілевич передав усі авторські права на розповсюдження опублікованих у V-му томі твори власнику видавництва Григорію Маркевичу.

В свою чергу, віденське українське видання «Літературний інститут» у 1919 році уклало угоду з П. Карманським щодо права публікувати його оригінальні і перекладні твори обсягом 50 друкованих аркушів. За це він мав отримати 10% авансом за кожен видрукований том, кількістю примірників не менше за 10 тисяч

екземплярів. Окрім цього, видавництво зобов'язувалося видавати авторські 20 екземплярів безкоштовно. [Зуляк, 2013:112]

Становлення українського письменства як соціальної та професійної групи відбувалося на фоні постійних заборон на використання української мови, а також зі складнощами видання творів. Не зважаючи на те, що писати українською мовою було фінансово невигідно (у порівнянні з гонорарами за друк іншими мовами), українське письменство не лише продовжувало «лупати цю скалу» (І.Франко), а й заохочувати більшу кількість авторів до літературної праці.

Тому можна зазначити, що про те, що українські письменники вже на початок ХХ століття сформувалися як соціально-професійна група. Про це свідчить все більша кількість відомостей щодо укладання договорів на друк творів та виплату за це гонорарів.

2.3.2. Українське письменство ХІХ ст.: особливості становлення письменниць як соціально-професійної групи

У загальному контексті становлення українського письменства як соціально-професійної групи окреме значуще місце займає також суспільно-контекстна проблематика художньо-літературної творчості українських жінок-письменниць, – передусім як така, що додатково ускладнена чинниками гендерного характеру [Нестерцова-Собакар, 2007].

В рамках феміністичної теорії розрізняють два види «жіночої літератури»: перший – екстраполяція на публічний простір жіночого суб'єктивізму, його диференціація з чоловічим еквівалентом і другий – «репрезентація «неесенціалістичної» жіночої суб'єктивності, коли сама суб'єктивність розуміється як логічна структура відмінності, і мова, відповідно, повинна репрезентувати практику письма як відмінності» [Галицкая, 2020:31].

Питанню про відмінності та спорідненості «жіночої» й «чоловічої» літератури присвячено багато праць в світовій науці, зокрема праці В.Вульф [Вулф, 1999], Л.Смоляр [Смоляр, 1998], І.Жеребкіної [Жеребкина, 2000], Ю.Галатенко [Галатенко, 2017:77-90], Л.Петришиної [Петришина, 2007], О.Задорожної [Задорожна, 2014:466-470] та інші. Дослідники погоджуються з тим, що не можна розглядати як чоловічу, так і жіночу літератури поокремо, поза загальнолітературним контекстом як таким, що претендує на соціально-інституційну цілісність.

Не є винятком і становлення письменниць як частини соціально-професійної групи українських письменників¹². Вони мали ті ж самі клопоти з виданням творів, виплатою гонорарів і т.д. Проте стереотипні уявлення – на кшталт *kinder küche kirche*¹³ – про роль та місце жінки в суспільстві відігравали свою роль. Так, ще в середині ХІХ століття жінки могли опублікувати свої твори лише під чоловічими

---

¹² В даному контексті термін «письменники» є гендерно-нейтральним.

¹³ (нім.) дитина, кухня, церква

псевдонімами (примітно, що це було розповсюджено не лише в Україні, а й в Європі – Жорж Санд (Амандіна Аврора Люсіль Дюпен)), Джордж Еліот (Мері Енн Еванс).

Примітно, що в Україні проблематику ролі та місця жінки в тогочасному суспільстві почали артикулювати першими чоловіки – зокрема, М. Павлик (оповідання «Ребенщуківа Тетяна») та І. Франко (стаття «Жіноча неволя в руських піснях народних») [Ходюк, 2010:153]. А вже в Російській імперії (до неї належала більша частина України), як, й у більшості тогочасних держав (Австро-Угорщині та ін.), соціальні ролі та можливості жінок були обмежені переважно побутовими практиками на кшталт домогосподарства та виховання дітей, певним чином благодійності тощо [Агеева, 2003].

Не зважаючи на соціальні та інші обмеження, в Україні (на території Речі Посполитої, а потім на землях, які відійшли до Австро-Угорської імперії) жінки мали більше прав та свобод, аніж їхні колежанки в Росії [Черняхівська, 2016]. Так, згідно з розвідками О. Лабур, українські жінки (меншою мірою в Російській імперії) в багатьох суспільних сферах виступали нарівні з чоловіками, а частина їхніх майнових прав була захищена феодальним правом [Лабур, 1998]. Більше того, відомі непоодинокі випадки, коли українські шляхтанки (на територіях України, які перебували під польською владою) зі зброєю в руках не лише обороняли своє майно, а брали активну участь в набігах та розподілі територій, та навіть очолювали їх [Лабур, 2002:12-16].

3 травня 1773 року указом Катерини II відбулося остаточне позбавлення волі українських селян, які перебували на території Російської імперії, прирівнявши їх до рівня російських кріпаків. Тим не менше, проактивність українських жінок хоча би на побутовому рівні, засвідчена в тогочасній художній літературі. Такими, зокрема, були Наталка Полтавка з однойменної п'єси І. Котляревського, Одарка та Уляна зі «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка. Характерні художні образи таких зовні активних та внутрішньо цілеспрямованих героїнь, творчо артикульовані в побутову сферу та специфіку повсякденності тогочасних простих українців, доволі типові у відображенні соціально-культурних реалій тогочасної України в складі Російської імперії.

Тим не менше, в царині літературно-художньої творчості авторки залишалися на маргінальних позиціях аж до другої половини XIX ст., коли вони змогли публікувати свої твори хоча б під псевдонімами. Спочатку під чоловічими псевдонімами – Марко Вовчок (Марія Вілінська)[Бажан, 2005], а потім і жіночими – Олена Пчілка (Ольга Косач-Драгоманова); Леся Українка (Лариса Косач-Квітка); О. Романенко, Одарка (Одарка Романова).

Однією з перших, хто перейшов з чоловічих псевдонімів на жіночі, була Олександра Білозерська-Куліш, котра змінила чоловічий псевдонім А.Нечуй-Вітер на жіночий – Ганна Барвінок. А вже після неї жінки сміливо підписувалися жіночими псевдонімами – Ольга Косач-Драгоманова як Олена Пчілка, Лариса Косач-Квітка як Леся Українка, Одарка Романова як О. Романенко чи Одарка Романова. Лише з кінця XIX ст. жінки відкрито публікуються під своїми справжніми іменами – Ольга Кобилянська, Наталія Кобринська, Христина Алчевська та ін. Художньо-літературні твори цих жінок можна вважати своєрідним «гендерним проривом» [Пор. Білан, 2002] в проблематику суспільно-значущого характеру, оскільки в них піднімалася не тільки «класичні» (соціально-нейтральні) тематики на кшталт краси природи, високих почуттів чи глибини емоційних вражень (що традиційно вважалося їх гендерно обумовленою прерогативою т.зв. «кордоцентризму» [пор. Подзігун, 2005:282-297]), – а й такі значущі питання як складнощі національно-культурного розвитку, суспільні конфлікти та прояви економіко-соціальної несправедливості, котрі до того вважалися виключно «чоловічою»/маскулінною прерогативою.

Наталія Кобринська, наприклад, організовувала збір підписів за право жінок навчатися в університетах та гімназіях. О. Кобилянська у своєму творі «Царівна» (1896) першою в Україні серед жінок підняла питання щодо жінки-літераторки як професіоналки. Більше того, українська письменниця підняла й питання щодо фінансової незалежності жінок шляхом виплати гонорарів за її творчість ще задовго до знаменитої праці В.Вульф «Власний простір», в якій авторка говорить, що жінці для занять літературною творчістю необхідні власна кімната і 500 фунтів [Вульф, 1999].

Також до заслуг передових жінок-українок можна віднести і видання періодичних видань, де друкувалися переважно жінки. Завдяки зусиллям Олени Пчілки і Н. Кобринської в Україні було видано альманах «Перший вінок» (1887), пізніше – Н. Кобринською – видавався альманах «Наша доля» (три випуски, 1893-1896). Ці альманахи, де авторами виступали жінки, дав дорогу в світ Дніпровій Чайці, Христі Алчевській, Людмилі Старицькій-Черняхівській та іншим.

Необхідно зауважити, що О. Кобилянська, яка була однією з засновниць «Товариства руських жінок» (1884-1932), у своїй профільній статті (промові) «Дещо про ідею жіночого руху» підняла питання щодо важкого стану жінок так званого середнього стану [Гнатчук, 1999]. Втім, це була не перша суто феміністично орієнтована організація, заснована та очолювана жінкою-письменницею. Першою з них варто вважати «Общество русских дам», яке очолювала письменниця К. Алексович [Кобринська, 1958].

В Російській імперії часто жінки і дівчата були майже (або й повністю) неписьменними (при тому, що за даними першого всеросійського перепису населення рівень писемності становив 21,1%, і жінки за цим показником помітно поступалися чоловікам [Статистический ежегодник, 1914]). У кращому випадку жінка була особою, освіта якої (щонайменше формальна) закінчувалася/обмежувалася церковно-приходською школою (завдяки освітній реформі Олександра II низова освіта стала доступна для всіх) чи Вищими жіночими курсами [Кобченко, 2004]. Через це майже вся соціально-орієнтована активність жінки середнього та вищого класу обмежувалася переважно благодійністю, вчительством і меценатством, а серед представниць нижчих верств населення частка (мало)грамотних була доволі невелика, адже для сільської роботи освіта не потрібна [Кісь, 2012:85].

Не зважаючи на такі несприятливі обставини, в багатих інтелігентських українських родин велика увага приділялася освіті всіх дітей, не зважаючи на стать, адже з 1812 року спочатку дворянські дівчата, а потім (наприкінці XIX століття) і заможних міщан мали змогу навчатися в жіночих навчальних закладах [Сухенко, 2000:80-84]. Тим не менше, домашня освіта була однією з важливих складових навчального процесу дітей особливо у молодшому віці [Баран, 2008], а

вже в більш старшому подальше навчання залежало від багатьох чинників [Кохановська, 2019], зокрема таких як неможливість оплачувати навчання всіх дітей поза межами дому (як в сім'ї О.Кобилянської) та врахування стану здоров'я дитини (Лариса Косач (Леся Українка)). Однією з ознак освіченої людини того часу було передусім знання декількох «живих» європейських мов і однієї-двох «класичних» (латина, давньогрецька) – і в домашніх (переважно) умовах дівчата опановували їх. Прищеплення любові до мов, вивчення нових мов і (не в останню чергу!) краса української народної творчості та й сама українська мова в устах інших людей призвели до того, що миткині переважно самостійно опановували українську мову, знання якої не було регламентовано ознаками «освіченої інтелігентної» людини, а радше була мовою простолюдинів, нижчою мовою.

Однією з перших професійних письменниць в Україні слід визнати Марію Вілінську (росіянку за походженням), більш відому як Марко Вовчок. Під час свого перебування у Європі М. Вілінська певний час жила на свої авторські гонорари, отримувані за публікацію творів [Панасенко, 2010]. Саме її, т.зв. «українську Жорж Санд», можна вважати першою дійсно професійною жінкою-літераторкою в Україні, яка змогла поєднати професію і прагнення (Beruf в термінах М. Вебера).

Прижиттєві оригінальні видання були як українською, так і російською та французькою. Так, в редакційному портфелі журналу «Основа» на 1861р. було «восемь повестей и рассказов на ю[жно]р[усском] яз[ыке]» Марка Вовчка [Цит. за Дудко, 2007:9-10]. При цьому неопубліковані раніше твори редакція оцінювала 200 руб. за лист, а вже видані російською мовою («Інститутка» та «Ледащиця») по 75 руб., оскільки читачі вже могли ознайомитися з російськомовними версіями. Зміни в редакційній політиці щодо вчасної виплати гонорарів розвели шляхи українського журналу та Марка Вовчка. Більше того, російські журнали платили за переклади її творів значно більше: «Русский вестник» платив їй 150-200 рублів, «Русское слово» – 250 рублів, «Отечественные записки» – 150 рублів за аркуш.

Для порівняння: прикажчик на цукровому заводі в Курську отримував 300 рублів на рік зі службовим житлом і харчуванням [Воспоминания русских крестьян, електронний ресурс].

Окрім написання оригінальних творів, М. Вілінська жила в тому числі й за рахунок перекладів європейських авторів (наприклад, Віктора Гюго і Жуля Верна).

Про фінансові труднощі Марії Вілінської закордоном та її манеру поводження з грошима писав відомий російський письменник Іван Тургенєв, який був її другом протягом багатьох років. Так, літератор зазначав у листі до Макарова від 7 (19) листопада 1860 р.: «Счет, присланный Вами, был тотчас же представлен М[арии] А[лександровне]. ... Я нахожу, что Белозерский поступает с оглушительным громадным великодушием; больше ему делать невозможно и не следует – и М[ария] А[лександровна] должна благодарить бога за подобного издателя. Она, сколько могу судить, работает – и не слишком сверлит себя [...]. Присланные 200 целк[овых] пролетели, как мечта, "как дым по небу голубому", и М[ария] Александровна] опять в своем нормальном положении, сиречь без гроша. Жду обещанных 1000 фр[анков]. Впрочем, торопиться ни к чему; деньги пока есть – а ведь ей все равно, что есть они, что нет: во всяком случае они больше минуты у нее не остаются» [Тургенев, 1987:259-260].

Біографи Марка Вовчка, такі як В.Доманицький, П.Федченко, слідом за П. Кулішем вважають, що літераторка отримала аванс в 3000 рублів – але не відробила його; можливо, саме це стало однією з причин банкрутства журналу. Проте В. Дудко наводить витяг з листа, автором якого, на думку дослідників, є Н.Макаров, де прописується вартість гонорару за твори Марка Вовчка:

«От Вас редакция "Основы" получила след[ующие] вещи:

"Три доли" 4 4/8 печ. листа 1000 р. с

"Чорнокрил" 2 = = 400 = =

"Інститутка" 3 = = 225 = =

"Не до пари" 3/8 = = 75 = =

"Ледащиця" 6/8 = = 56 = =

"Два сини" 3/8 = = 75 = =

"Дяк" 6/8 = = 150 = =

"Мотря" 4/8 = = 50 = =

Итого 2031 р. с.»

До цих грошей письменниця також отримала аванс за нові твори – 250 рублів.
[Дудко, 2007:21]

У листі від 12 жовтня 1862 року редакція журналу «Основа» уточнює обсяги творів та гонорари за них:

«Не переведенные = 25 р. за 1/8 листа.

1. "Три долі": немного менее 5 1/8 листа = 1025 р.

2. "Від себе не втечеш" (или "Чорнокрил"): немного менее 2 2/8 [листа] = 450 р.

3. "Не до пари": немного менее 3/8 [листа] = 75 р.

4. "Два сини": немного более 3/8 [листа] = 75 р.

Переведенные (менее) = 9 1/2 р. за 1/8 листа.

5. "Інститутка": немного менее 2 6/8 л[иста] = 205 р.

6. "Ледащиця": немного более 7/8 [листа] = 6

Следовало за напечатанное – 1896 р.» [Дудко, 2007:30]

Як вже було зазначено вище, письменниця активно займалася й перекладацькою діяльністю. Так, разом зі своєю подругою Н. Білозірською, Марко Вовчок переклала російською мовою «Підкореність жінки» британського філософа Дж.С. Мілля.

В контексті соціально-професійного розвитку українського письменства дуже показово також те, що М. Вілінська не лише сама перекладала твори, а й наймала для цього інших жінок. У 1871 р. письменниця заснувала журнал «Переклади кращих іноземних письменників», де під своїм іменем публікувала чужі переклади, «забуваючи» про виплату гонорарів т.зв. «літературним неграм» [див.:ЧКрняк, 2015:93-94] та відверто нехтуючи авторським правом.

Після низки скандалів письменниця переїхала жити в провінцію (Тверську губернію), де відійшла від практики написання творів українською мовою, зосередившись на російськомовній творчості. Лише у 1902 році в журналі «Киевская старина» опубліковано її україномовну казку «Чортова пригода», – за яку вона отримала дуже невеликий (у порівнянні з минулими) гонорар в розмірі 40 рублів. Ці гроші були віддані на допомогу бідним студентам, якими опікувалося Товариство імені Т. Шевченка [Рудяченко, 2019].

Загалом ситуація в оплаті гонорарів жінкам за їхню літературно-перекладацьку діяльність була доволі невтішною. Так, за переклади статей для «Санкт-Петербургских ведомостей» О. Драгоманова (сестра М. Драгоманова) отримала 35 рублів [Нікітенко, 2016:145-146].

Ольга Косач (псевдоніми: О. Косач, О. К., Олена Пчілка, Бабуся, Бабуся Олена, О. Б-а, П., К-ч, Кочубеївна, Княжна Кочубеївна, О. Колодяжинська, Олена Суботенкова, Цяцька та ін.[Бартіш, 2013:14]), видавала українські журнали, зокрема, «Перший вінок» (1887), «Рідний Край», додатком до якого була «Молода Україна» (1908-1914), «Газети Гадяцького земства» (1917-1919). Ольга Косач займалася і перекладацькою діяльністю. У 1868 році вона скопіювала переклад французької статті і показала своєму братові – Михайлові Драгоманову. Ця стаття-фейлетон, так сподобалася йому, що він домігся публікації у «Петербурських відомостях» і редакція навіть заплатила авторці гонорар. Гонорари, які Ольга Косач отримувала пізніше, вона витрачала переважно на видання україномовних журналів (в яких була і редакторкою, і видавницею, і коректоркою, і авторкою, і технічною співробітницею, причому часто сплатити навіть мізерний гонорар авторам їй не було за що), а також на підтримку дітей, зокрема хворої на туберкульоз кісток доньки Лариси (званої як Леся Українка).

Лариса Косач-Квітка, більш відома як Леся Українка, завжди мріяла мати самостійний заробіток, але таланило їй відносно недовго – перший авторський гонорар за літературну творчість вона отримала лише через 15 років від початку своєї творчої діяльності. Намагаючись бути незалежною від батьків, Леся Українка робила переклади (в т.ч. й комерційні), давала приватні уроки. Частина журналів, зокрема журнал «Жизнь» (ліквідовано 1901 р.), замовляли їй літературні огляди і виплачували гонорари; зокрема, за одну зі статей в журналі «Жизнь» вона отримала 80 карбованців, що в ті часи було доволі значною сумою.

Леся Українка, не зважаючи на інколи доволі скрутне фінансове становище – багато коштів йшло на лікування туберкульозу кісток, зокрема оплату перебування на курортах, – не любила брати аванс за свою публікацію. Адже це, на її думку, сковувало політ фантазії і твори писалися набагато важче. Тим не менше, поетеса в

своїх листах до матері скаржилася на фінансові труднощі з-за відсутності гонорарів: «надіючись на гонорари від тебе та від "Вістн.", я не запевнила собі завчасу висилки додаткових грошей з Кавказу» [Українка, 1923а:194]; «тим часом, гонорарів моїх щось не чуть, заробітки мої тутешні зменшились бо учеників тільки двоє лишилось, а то всі повтікали від хамсіну (alias самум) так само і ті мільйонери, що давали мені перекладати торгові контракти, тож фінанси мої тепер у такому стані, що їх либонь хіба дуже в обріз стане на поворот додому. ... Я, правда, може й сама винна, бо відмовилася в свій час від "авансу", до якого мене призволяв "Вістник", та я непевна була, чи справді коли "іздеє на світ" моя поема, а при таких умовах аванс скидається на "подачку", – я ж ще до таких злиднів не дійшла. Може б тепер написати, щоб прислали за той шматок, що вже видрукуваний у III кн., та трохи ніяково й се робити. Однак, якщо ти не можеш прислати мені тепер за "Йоганну", то будь ласкова передати ред. Вістника сю просьбу про скорє надіслання частки гонорару.» [Українка, 1923а:195]. «Крім того, мені якось неприємно і з тебе конче брати гонорари, як з інших (бо я і так же взяла від тебе гроші на "Египет" ні за що, ні про що), а не брати, на жаль, не можу, бо се тепер не розкіш, а потреба, от і се мене якось стісняло, так і стісняє тепер...» [Українка, 1923б:243].

Не зважаючи на часом значні фінансові труднощі, Леся Українка також не хотіла брати гонорари за свої твори, які публікувала в своїх альманахах її мати – Олена Пчілка (Ольга Косач): «Оце знайшла один свій давнішній переклад народної італіянської пісні, може він тобі сподобається, то надрукуй. Гонорарів, повторю, я від тебе не хочу. Взагалі, я з найбільшою втіхою зреклася б усякої плати за свій "дар богів", хоч би вже ради того, щоб потім не чути докорів за "великіє и богатіє" гонорари (тільки, Господи хто се з нас їх коли такі одержував – невже я?), але от замість того мушу просити тебе передати вложену сюди записку – все в тій же гонорарній справі... Що ж робити, коли я – хвора і бездіпломна людина – іншим способом не можу нічого заробити, ... а заробляти мушу. Звісно, як би я вміла продавати не так рукописи, як "вдохновенє", то може б досі з самих "авторських" забагатіла, та коли ж маю таку прокляту натуру, що замість "хлебных пьес"

виращую з серця якісь лісові, мовляла ти, "квітки", а з квіток же, відомо, хліба не їсти...» [Українка, 1923b:244-245].

Про те, що Леся Українка змушена давати уроки, щоб мати кошти на проживання, вона писала і своїй подрузі Людмилі Старицькій-Черняхівській: «Я тепер без заробітку прожити не можу, коли могла, то й писала даром, ви ж це знаєте, dearest friend! А коли заробляю чим іншим, то вже на писання сил не стає. Так, напр., було ту зиму в Єгипті, коли я давала по 4-6 годин удень лекції для заробітку», «Ох, my dearest friend, навіть до Вас, хоч ми з Вами давні приятельки, якось тяжко й ніяково писати про ці речі, а я мусила писати про їх зовсім чужим людям, то ж те либонь до душі їм не доходило, а мені, далєбі, здоров'я коштували оті, як я називаю, "жебрущі листи"...», «Пробачте, що я й досі не сповістила Вас про одержання тих 50 карб., що Ви мені послали і за які я, розуміється, дякую Вам. Мені шкода, що ця присилка, як бачу, завдала Вам клопоту, а я ж, коли пригадуєте, і в найскрутніші для мене часи просила, щоб залагоджування моїх інтересів не було нікому в ущерб» [Старицька-Черняхівська, 1913:28].

В нашому контексті також показово, що гонорар Лесі Українки (посмертний) – за видання творів у 1920-х роках – допоміг її чоловікові Климентію Квітці та її матері Ользі Косач вижити, оскільки мала пенсія Ольги Косач та зарплата Климента Квітки не давали змоги жити нормальним життям, до якого звикли вони у своєму родинному поселенні «Зелений Гай».

Подруга Лесі Українки – Ольга Кобилянська – також скаржилася на несвоєчасність виплати гонорарів. Хоча на той час вона отримувала доволі високі гонорари. Саме вони допомогли їй втілити в життя свою мрію щодо власної оселі. Так, за гонорар, який вона отримала за видання у Харкові (1927-29) десятитомної збірки (насправді вийшло 9 томів), письменниця купила будинок у Чернівцях, – в якому й прожила до самої смерті у 1942р.

Цікаво, що О.Кобилянську вважають однією з перших українських феміністок, проте вона не надто жалувала тогочасні феміністичні журнали. Так, вона опублікувала у першому номері («томі») збірки «Наша доля» (1893) – це видання планувалося як жіночий, котрий допоможе жінкам стати інтелектуальнішими – цикл

нарисів про жіночий рух в різних частинах світу. Але надалі відмовилася співпрацювати з цим виданням, не зважаючи на спроби переконання її подруги Н. Кобринської: «Щось нам з "Св[ятим] Іваном" не сходяться кінці, мені дуже жаль, що Ви мені його видаєте <...>. Гадаю однак, що Ваш "Св[ятий] Іван" більше звернув би увагу в жіночій бібліотеці, як деінде, – він написаний для руської публіки і лиш там зробив би вражіння належите. Ви маєте, преці, більшу колекцію своїх праць, котрі можете дати за гроші (котрі дійсно кожному авторові належаться), а ту малу новельку могли би съте вже віджалувати для справи жіночої, – але як не можете, то годі!» (17 лют. 1894 р. [цит. за Швець, 2018:339]). Але навіть це не змінило думку О.Кобилянської і вона свої твори не подавала до цього видання, а надавала перевагу журналам типу «Зорі», які сплачували гонорари.

Також показово, що І. Франко допоміг письменниці опублікувати її повість «Земля» (1901) – спочатку в редактованому І. Франко журналі «Літературно-науковий вістник» (1902 р., т. XVIII, кн. 4-6.) а потім і окремим виданням (Львів, 1902) – і отримати за публікацію доволі солідний на той час гонорар.

Не менш примітно, що Л. Українка радила О. Кобилянській перекласти «Землю» німецькою мовою – і водночас просила в неї дозволу на переклад повісті російською мовою.

Отже, становлення українських письменниць як частини соціальної та професійної групи мало деякі відмінності від загального поступу. Переважно це було завдяки соціальним та гендерним стереотипам тодішнього суспільства. Тим не менше, українські авторки змогли відстояти своє право на публікацію під власним ім'ям, відкрито заявити про право жінок на самореалізацію в усіх сферах і творчій зокрема, а також на фінансову та майнову незалежність.

Висновки до розділу 2.

В процесі роботи над розділом та застосуванням методологічних засад представників різних наукових шкіл було з'ясовано, що теоретичні нароби постструктуралістів частково можна застосовувати для аналізу і вивчення становлення українського письменства як соціально-професійної групи. Передусім це соціо-політичні причини: проаналізовані у першому розділі праці постструктуралістів стосуються панівної у відповідному суспільстві літератури та її продукту, в той час як українська література – література колоніальної країни, яка розвивалася в інших умовах, аніж та ж французька чи англійська чи навіть російська.

Взаємодія полів влади і літератури в українській літературі кінця XVIII – початку XX століття (до 1917 року) була неоднозначною: з одного боку, постійні заборони на використання української мови, з іншого – відносно толерантне ставлення та мінімізоване невтручання в процесі становлення українського письменства як соціальної групи. Дана теза вимагає невеликого пояснення. Під толерантним ставленням мається на увазі дозвіл на відкриття українських друкарень та випуск періодичних видань на українській території обох імперій; можливість проведення просвітницької роботи серед нижчих верств населення тощо.

Примітно, що теорія капіталів, особливо символічного та культурного, гарно накладається на контекст дискурса українського письменства цього періоду – переважна більшість письменників того часу отримали як мінімум домашню освіту, як максимум – мали наукові звання. І економічний (матеріальний) капітал також відіграв суттєву роль як у становленні окремої особистості як письменника, так і українського письменства в цілому, оскільки видання творів українською мовою було переважно економічно не вигідним.

З середини XIX ст. українське письменство почало дедалі активніше формуватися як соціально-професійна група. При цьому його ключові представники

отримували гонорари, інколи немалі (Т. Шевченко, М. Вілінська, О. Кобилянська та ін.), за свою творчість. Однак гонорари для них майже ніколи не були основним джерелом існування. (Втім, загальна проблематика гонорарів українського письменства потребує окремого економіко-соціологічного дослідження.)

У вимірі поля художньої літератури можна прослідкувати культурні та соціальні (в т.ч. професійні, рольові, гендерні та ін.) зміни, котрі відбувалися у суспільстві ХІХ – початку ХХ ст. Не зважаючи на політичне периферійне становище, українське суспільство було в європейському мейнстрімі щодо визначення і утвердження власної національно-організуючої ідентичності (не стільки національної, як мовної). Саме на цій хвилі в Україні почав формуватися новий соціальний прошарок – професійні україномовні письменники, які почали писати твори на замовлення редакцій і видавництв.

Згідно з веберівською теорією про професію як задоволення власних потреб і сприйняття їх суспільством, в Україні першими дійсно професійними письменниками, які жили переважно з гонорарів, були М. Вілінська, І. Франко, а також Леся Українка та М. Коцюбинський.

Видання творів у книжках та у періодичних виданнях українською мовою протягом всього ХІХ ст. було майже неприбутковою справою для авторів (за певним виключенням таких журналів як «Основа», «Киевская старина», «Літературно-науковий вісник»), проте вони дозволили їм згуртуватися та сформувати відповідну соціально-професійну групу – українське письменство. Гонорари дописувачів при цьому виступали переважно в якості додаткових, допоміжних – хоча інколи й достатньо значущих – джерел доходу/прибутків. У певні періоди життя, зазвичай прикінцеві, для багатьох українських авторів саме гонорари ставали основним джерелом доходів, і це дає змогу говорити про формування професійної страти – українського письменства.

Окрім того, українські письменники гуртувалися навколо видань, утворювали своєрідну професійну спільноту, допомагаючи один одному як з рецензуванням творів, так і їхньої публікацією.

Формування та розширення читацької аудиторії відбувалося за рахунок веревидання вже відомих творів, а також написання і друк творів в рамках книжкових серій для малописемних стало ще одним ключовим фактором у формуванні українського письменства як спочатку соціальної, а потім і професійної групи.

Україномовні твори, зважаючи на периферійний статус України в двох імперіях та постійні заборони на публікацію будь-чого українською мовою, оплачувалися гірше, аніж, наприклад, російськомовні. Саме тому в творчому доробку українських письменників того часу можна зустріти багато творів іншими мовами – переважно російською та польською.

Українське письменство XIX – початку XX ст. йшло в загальному руслі тогочасного світового літературно-культурного процесу, зокрема все активніше долучало до публічності (публікувало) твори, написані жінками. Відповідно, гендерний вимір такої проблематики становить окремий перспективний, але поки що вкрай малодосліджений, пласт історико-культурних (в т.ч. історико-соціологічних) досліджень.

РОЗДІЛ 3. УКРАЇНСЬКЕ РАДЯНСЬКЕ ПИСЬМЕНСТВО ЯК СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНА ГРУПА: СОЦІОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ (1920-30-ТІ РР.)

Розділ 3 присвячений аналізу закріплення українського письменства як професійної групи не лише в суспільній свідомості, а й його легітимація/легітимізація радянською владою. На основі проведеного авторського дослідження простежені тенденції взаємодії суспільства (переважно владних органів) та письменників як громадян та літературних діячів (вплив життєвого шляху на творчий шлях та навпаки).

Методологічною базою для написання цього розділу слугували теорія капіталів та взаємодія поля влади і поля літератури П.Бурдьє; біографічний метод, зокрема метод колективної біографії; літературознавчий аналіз (для визначення тематики творів) та інші в якості допоміжних.

3.1. Політико-соціальна ситуація на теренах радянської України в 1920-1930-х роках

Не зважаючи на те, що протягом національно-визвольної боротьби у 1917 – 1921 роках українські уряди намагалися приділяти увагу виданню книжок (розвиткові книговидавництва), на гонорари тогочасних письменників ця обставина не мала визначального впливу, адже автори «Просвіти» зосередилися переважно на агітаційних матеріалах, а книжки перевидавалися (дореволюційні). Це, на думку Ю.Меженка, було викликано не нехваткою авторів, а тими непевностями в соціумі, «хапливістю та нервовістю часу» [Меженко, 1928: 4].

Соціальні світові події початку ХХ сторіччя, перша світова війна, та похідні революційні події в Російській імперії зруйнували соціально-станову ієрархічну структуру Російської імперії, давши могутній поштовх національно-визвольному руху в Україні. Почалася значна вертикальна міграція завдяки руйнуванню системи існуючих класів та похідних привілеїв від них. Для укріплення позицій на місцях, отримання та підтримки рівня лояльності радянська влада підтримувала руйнацію

існуючих станових позицій та відповідних суспільних стереотипів щодо меж досягнення для низових станів влади (згадаймо знаменитий вислів, який приписують В.Леніну: «кожна кухарка повинна навчитися керувати державою»). Окрім того, в багатьох випадках стимулювалася не так горизонтальна, як вертикальна міграція з метою заповнення суспільної (соціокультурної) лакуни: зокрема, робітник-ударник, відповідаючи на відповідний заклик партії, міг швидко стати письменником/літератором (бути опублікованим).

Не менш важливим чинником стала загальнодержавна політика радянської влади з подолання неписьменності, підкріплена постановою РНК УСРР «Про боротьбу з неписьменністю» (21 травня 1921 р). так, відбувалося створення цілої та відносно цілісної мережі «хат-читалень» [Багмут, 1927], в яких люди знайомилися з надбаннями літератури і які виконували в т.ч. політично та соціально значущі функції державно-ідеологічної індоктринації та соціально-державної легітимізації нової влади. Твори канонічного соцреалізму [Див. Соцреалистический канон, 2000] тих часів, в свою чергу, виступали передусім як значущі інструменти та механізми створення та підтримування «жорстко» авторитарної державності зовнішньо, що небезпідставно претендувала на не менш «жорстко» тоталітарність внутрішньо.

(Хати-читальні не є винаходом радянської влади. Адже, перша українська читальня була заснована ще у 1848 р. місті Коломиї, а масово вони почали відкриватися (найчастіше під назвою «Руська читальня») передусім силами національно-просвітницьких об'єднань «Руська Бесіда», «Товариство імені Качковського» і т.п., на підставі відповідного закону Австро-Угорщини (1876 р.). Так, за певними підрахунками в 1870-х роках у Галичині загалом діяла 171 «Руська читальня», а на кінець 1912 р. товариство «Руська Бесіда» мало близько 150 читалень [Добржанський, 2010:507-510]. Для дещо повнішої картини вартим згадування є також те, що у дореволюційному Києві на Поштової площі замість шинка була побудована саме хата-читальня, щоб відволікати робітників порту від пияцтва.)

Питання подолання неписьменності та розповсюдження української мови і культури набуло особливого значення під час національно-визвольної боротьби.

Більше того, у 1917 році на Кубані, в Чорноземному регіоні та Хабаровському краї Російської республіки (правонаступниці Російської імперії, ліквідованої у лютому 1917 року) відновило свою діяльність товариство «Просвіта», організовуються гімназії, школи з українською мовою навчання. Але вже у 1919 році ця перша хвиля українізації була припинена. Наступна – протягом 1920-х років в рамках «коренізації» [Дроздов, 2017:295]. В Україні, раніше аніж в РРФСР, був прийнятий Кодекс законів про народну освіту УРСР (22 листопада 1922 р.) – і вже у 1927/28 навчальному році в школах навчалося 65% дітей шкільного віку. А в липні 1930 року вже на всесоюзному рівні було прийнято Постанову ЦК ВКП(б) «Про всезагальне навчання». Результатом впровадження цих постанов в життя стало різке зменшення неписьменного населення вже у 1939 році – до 15%, проти 72% на початок ХХ століття [Природний рух, 1933; Сорокіна, 1996; Мовчан, 2009].

Опосередковано трансформаційним процесам перетворення українських письменників в соціально-політичну групу сприяла радянська соціокультурна політика, артикульована проголошенням XII з'їздом РКП(б) (квітень 1923 р.) загального курсу на «коренізацію», яка в Україні «українізації».

Більше того, розпочаті в СРСР процеси коренізації¹⁴ (а українізація¹⁵ часом йшла паралельно коренізації, а інколи й домінувала над коренізацією в місцевостях з щільною заселеністю українцями. Довідково: на Кубані, в південних областях України, Криму (з домінуванням грецького, татарського та іншого етносів) та у деяких регіонах РРФСР українці не сприймалися як нацменшини, а були домінуючим населенням і, згідно з дослідженнями, процеси українізації відбувалися стаханівськими методами з можливістю звільнення за незнання мови [Сяньчжун, 2014]), а процеси коренізації, навпаки, саботувалися або були на край низькому рівні [Рубльов, 2014]. Процеси українізації були, з одного боку, позитивним явищем:

---

¹⁴ Під терміном «коренізація» мався на увазі розвиток і підтримка нацменшин в культурному і мовному аспектах передусім. Але все ж таки російська мова могла продовжувати домінувати в цьому регіоні чи стати основою для розвитку писемності даного народу (напр., для більшості народів Російської Федерації кирилиця на основі російської мови лягла в основу алфавіту; частина кавказьких та середньоазіатських бувших республік СРСР і досі використовує кирилицю).

¹⁵ Українізація – впровадження української мови на всіх рівнях суспільного життя (починаючи від мови навчання в школах і закінчуючи офіційними документами).

продовженням піднесення української культури як такої¹⁶, розвиток української наукової та офіційно-ділової термінології і т.п. Водночас, в процесі українізації були загравання з українськими емігрантами (напр., М.Грушевським) з метою повернення їх до України, а потім знищенням від морального до фізичного; виявлення та знешкодження національно-свідомих громадських, культурних та партійних діячів (вже наприкінці 1920-х: процес Спілки визволення України; самогубство М.Скрипника; період «розстріляного відродження»).

Не зважаючи на всі плюси і мінуси українізації/коренізації, для письменників це був час бурхливого розвитку і росту як числа самих письменників (особливо на заклики правлячої партії), так і їхніх читацьких аудиторій (ліквідація неписьменності, можливість читати твори українською мовою, близькою до розмовної). На думку російської дослідниці 1920-х років О.Борисьонок, масштаби українізації досягли такого рівня, що призвели до «витіснення культури російської та російськомовної й змінювали обличчя України як такої» [Борисенко, 2006:152].

Ці обставини стали значущими зовнішніми чинниками, які сприяли як утвердженню та закріпленню в суспільній свідомості професії «письменник», так і розвитку професійних об'єднань письменників в Україні. Останнє відбувалося, перш за все, через формування інституту державних видавництв, видання періодичних видань за рахунок держави (а, отже, з повноцінною виплатою гонорарів) та створення профільних угруповань (груп за інтересами, здебільшого «клубного» характеру – на кшталт групи «Гарт» [Гарт, 1924] та ін.), які поступово переростали в повноцінні широкі об'єднання суто професійного характеру – таких як Вільної академії пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ) або Спілки пролетарсько-колгоспних письменників «Плуг» [Див. Щиголь, 2006:73-76]. Саме тому подібні угруповання стали тими значущими чинниками, які сприяли остаточному соціально-культурному закріпленню статусу українського письменства та його подальшому трансформаційному розвитку: від не стільки професійної, скільки соціальної (з

---

¹⁶ Під час подій 1917 – 1919 років питанням розвитку культури всі українські тогочасні уряди приділяли увагу, але не завжди встигали реалізувати свої проекти.

етнокультурною/етнолінгвістичною доміантою) групи – на групу соціально-професійну.

Із остаточним закріпленням радянської влади в Україні (початок 1920-х рр.) практично всі ключові функції щодо професійної діяльності українського письменства перебрала на себе держава вже майже остаточно. Так, у червні 1922 р. в РРФСР було створено Головне управління у справах літератури та видавництв (Головліт), а 29 серпня 1922 року РНК УСРР створив його український еквівалент – Центральне управління у справах друку (ЦУСД) [Костик, 2005].

В теоретико-ідеологічну основу відповідного державного/державницького підходу було покладено, перш за все, працю В.І. Леніна «Партійна організація і партійна література» [Ленін, 1905]. Критичну адміністративно-практичну роль відіграли головно резолюція ЦК РКП(б) «Про політику партії у галузі художньої літератури» (18 червня 1925 р.) [Власть и художественная интеллигенция, 1999] та постанова ЦК ВКП "Про перебудову літературно-художніх організацій" (23 квітня 1932 р.). Окреме місце займає Постанова ЦК ВКП(б) та РНК СРСР (14 грудня 1932 р.), дубльована Постановою Пленуму ЦК КП(б) України (18 листопада 1933 р.), – про припинення «коренізації» [Єфименко, 2008], отже й «українізації» [Див. Чумак, 1999].

Характерним їхнім доповненням стали, зокрема, Постанова ЦК ВКП(б) «Про обов'язкове вивчення російської мови в національних республіках» (1938) та Постанова № 1331 РНК УРСР «Про доповнення постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 20 квітня 1938 р. "Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України"»[Збірник наказів, 1938:7].

Радянська влада, в рамках «політики загравання» протягом 1920-х років неодноразово підкреслювала необхідність розмаїття художньо-літературних організацій, а також що всі вони є однаково важливими для радянської держави (Постанова політбюро ЦК КП(б)У "Про українські художні угруповання" від 10 квітня 1925 р. [Пилипенко, 2007:620]). Проте вже у 1927 році були перші «м'які» офіційні спроби зменшити кількість літоб'єднань навколо масових і ідеологічно правильних (Постанова політбюро ЦК КП(б)У "Політика партії в справі української

художньої літератури" від 15 травня 1927 р. [Політика партії, 1927]). Наступним кроком до знищення літературного розмаїття в СРСР і в Україні зокрема стала постанова ЦК ВКП(б) "Про перебудову літературно-художніх організацій" від 23 квітня 1932 р., в якій засуджувалося прагнення гуртуватися літераторам за літературними та естетичними уподобаннями, а не навколо написання художніх творів про соціалістичний лад і його переваги. Адже це «створює небезпеку перетворити такі організації із засобу найбільшої мобілізації радянських письменників та художників навколо завдань соціалістичного будівництва в засіб культивування гурткової замкнутості, відриву від політичних завдань сучасності та від значних груп письменників і художників, які співчують соціалістичному будівництву» [Постанова ЦК ВКП(б), 1970:43-44].

Логічним завершенням окресленої подібними документами генеральної лінії стало утворення на I З'їзді радянських письменників (лютий 1934 р.) Союзу письменників СРСР [Первый всесоюзный, 1934] – з регіональними філіями в радянських республіках. Спілка радянських письменників України, яка була створена у 1934 р., поступово поклала край різноманіттю літературно-художніх течій та напрямів, організацій та об'єднань, які до того існували в Україні.

На зміну усьому цьому прийшов сутнісно неоднозначний «соціалістичний реалізм» («соцреалізм») [Пор. Морозов, 2007]. Його слід розглядати перш за все як масштабне явище – двоєдино соціокультурного [Див. Хархун, 2009] та ідеолого-адміністративного [Див. Наливайко, 2008] характеру (в термінах визначення та суворого дотримання загальних форматів та настанов). «Соцреалізм» як інституційно-нормативний феномен поступово охоплював практично всі пласти культури: від архітектури [Паперный, 2016] – до балету включно [Алякринская, 2013; Гендова, 2015], не кажучи вже про свій «наріжний камінь», яким, зрозуміло, виступала саме художня література: «...в СРСР була ще й література (з малої літери) як найбільша культурно-ідеологічна інституція з формування радянського уявного, кодифікації радянського мовного поля та артикуляції радянських ментальних кліше» [Добренко, 2009].

З одного боку, впровадження канону соцреалізму негативно позначилося на культурному, передусім художньо-літературному процесі України [пор.: Яців, 2006] – такі сутнісно глибокі тренди загальнокультурного масштабу як кубізм, символізм або футуризм, як і практично усі подібні «-ізми» були викоренені. Соцреалізм наклав принципові обмеження на розвиток української художньої літератури – в загальному контексті літератури радянської – на майже століття [Тимошик, 2003]. Ті твори, що принципово вибивалися з такого «мейнстріму», яку б художньо-літературну цінність вони не мали, писалися переважно «в стіл» – та, в кращому випадку, попадали на полиці «спецхранів», а в гіршому – фізично знищувалися (інколи навіть включно з чернетками та копірками). Серйозній цензурі піддавалися навіть твори «самого» Т. Шевченка. Зокрема, його вірш «Розрита могила» (1846-47 рр.), який принципово не вписувався в радянський історико-ідеологічний наратив, ніколи не виходив у збірках – аж до розвалу СРСР.

У певних випадках «неканонічні» (в ціннісно-ідеологічному розумінні «соцреалізму») твори могли бути розповсюджені т.зв. «самвидавом», в окремих – опубліковані на Заході (т.зв. «тамвидав») [Пор. Дзюба, 1968]. Відповідно, подібні праці (як ось проблемно-дискусійні розвідки М. Хвильового та ін.) знайшли свого читача в Україні майже через століття після написання [Хвильовий, 1990]. Необхідно зазначити, що українська діаспора раніше почала друк такого гатунку творів [Див.: Майстренко, 1985], – але в радянській Україні вони не були знані з цілком зрозумілих причин.

З одного боку – радянська влада своєю державною монополією на усю повноту влади – від політико-ідеологічної до фінансово-економічної та художньо-культурної – забезпечувала та захищала авторські права, зокрема гарантувала отримання гонорарів та роялті за публікації художніх творів і т.д.

З іншого – радянська влада серйозно опікувалася переважно загальнодержавними питаннями авторського права (хоча до міжнародного авторського права ставилася без жодної поваги), гарантуючи отримання належних гонорарів лише за публікації ідейно правильних (в сенсі перш за все відповідності дедалі суворішому канону «соцреалізму») художньо-літературних творів великими

та стабільними тиражами тощо [див. розцінки: Цимбал, 2016b]. Так, наприклад, уряд радянської України (ВУЦВК і РНК УСРР) ще у 1929 р. затвердив мінімальні ставки авторського гонорару за літературні твори [Збірник Законів, 1929], які періодично переглядав.

Таким чином, щоб отримувати гроші за свою літературну діяльність, необхідно було передусім опублікувати хоча б один свій ідеологічно витриманий твір у державному видавництві, після чого стати членом Спілки письменників.

Проте держава не завжди опікувалася вчасною виплатою гонорарів. Степан Васильченко, наприклад, уклав угоду з видавництвом щодо видання вибраних творів у 1932 році. За умовами контракту письменникові повинні були видати 25% гонорару як аванс. Але не видали навіть після нагадувань, а невдовзі письменник помер.

Людмила Старицька-Черняхівська, повернувшись до Києва після першого строку, змогла влаштуватися працювати швачкою на фабрику. А в цей час в опері йшли вистави, лібрето яких переклала Л. Старицька-Черняхівська. Літераторка, яка знаходилася в опалі, звернулася до суду – і лише через нього змогла витребувати свої гонорари за переклади лібрето опер. Дуже показово, що однією з причин відмови у виплаті гонорару адміністрацією Національної опери було те, що перекладачка була репресована, а таким радянська установа грошей не повинна сплачувати.

Гонорари В. Винниченка (якого охрестили «старим вовком української контрреволюції»), які до цього часу (початку 1930-х) надходили йому до Німеччини і Франції з України, взагалі конфіскували спеціальною ухвалою Наркомфіна СРСР [див.: Жулинський, 1991:146].

Ситуація з виплатою гонорарів є своєрідним макровираженням парадоксу Лап'єра, в якому йдеться про те, що декларовані принципи і цінності розходяться з практикою. Адже, задекларувавши вільний прояв творчості в СРСР, радянська держава де-факто створила ще більш суворіший інститут цензури, ніж який був у Російській імперії. Іншими словами, творчу фантазію намагалася перетворити на ремесло, результати якого оплачувала за затвердженими розцінками, а художня

цінність була ледь не на останньому місці. Цікаво, що в той час як в Західній Європі продовжувалися розвиватися два основні творчі напрямки [Бурдье, 1993]– елітарний (мистецтво для мистецтва) та масовий (для широкого загалу), в радянській культурі перший напрям був примусово вилучений з суспільного контексту і винесений за рамки літературного процесу. Масовий же, навпаки, пропагувався як здобуток пролетарського мистецтва за його доступність для широкої читацької аудиторії. Але й тут існували свої обмеження: твори культури (переважно мистецькі) повинні були відповідати ідейно-політичній ситуації та нести в собі пропаганду переваг радянського способу життя до побудови комунізму і під час настання ери комунізму як в СРСР, так і в усьому світі. Окрім цього, радянська держава не лише цензурувала написані твори, а й робила замовлення на написання ідейно-художніх творів. Примітною в цьому плані є історія створення гімну радянських піонерів. Згідно зі спогадами автора тексту О.Жарова, Надія Крупська запропонувала створити гімн радянської дитячої організації (піонерів). О.Жаров отримав замовлення протягом двох тижнів написати слова для цього гімну [Русская поэзия, 1997:677-678].

Показово, що радянська влада під час видання посмертних творів І. Франка, – штучно позиціонованого нею виключно як активного прибічника «українсько-російського єднання», переконаного соціаліста та войовничого атеїста [Див.:Голик, 2011], – виплачувала гонорар його родині протягом 50 років (хоча за світовими правилами – 15 років) [Перші будителі, електронний ресурс].

Процеси русифікації, які почалися наприкінці 1920-х років, негативно вплинули на розвиток української літератури і її творців. Особливо, якщо врахувати, що частка російськомовних (росіян, зросійчених) була однією з національних меншин в більшості регіонів України на той час, але вона не хотіла асимілюватися і вимагала окремого ставлення до себе [Ніколаєць, 2012:97-98], отже, розширення читацької аудиторії за їхній рахунок не відбувалося в досліджуваний нами період. Їхні скарги на необхідність вивчення української мови і неможливості отримати роботу без довідки про знання української мови були однією з побічних причин згорнення українізації.

Також потрібно зауважити, що масштабні всесоюзні будівництва в Україні, наприклад, Дніпрогес, внесли свої нехай невеликі, але істотні корективи в тодішній етнічний склад окремих територій України, зокрема Донбасу, а також в соціально-політичний устрій цього регіону. Згідно з міграційно-статистичними даними, у 1920 році з різних губерній РРФСР на вугільні підприємства Донбасу приїхало 16000 осіб [История рабочих, 1981:196], але все одно етнічно українці складали більшість в цьому регіоні [Ніколаєць, 2012:88-89]. Однак вже наприкінці 1930-х ситуація трохи змінилася: якщо на початку 1920-х росіян в Донбасі в селах і містах було приблизно порівну, то у 1939 р. 86 % росіян було в містах, а 14 % – у селах. Причому все одно етнічні українці переважали – і становили дві треті населення регіону. Росіяни переважно були зосереджені в Сталінській (сучасній Донецькій) області, де становили більшість населення, а у Ворошиловградській (сучасній Луганській) області, – лише близько третини.

В таких соціально-демографічних контекстах саме радянські письменники-«соцреалісти» небезпідставно вважалися перш за все як «ресурсом влади» та, відповідно, розглядалися як «інженери людських душ» (Ю. Олеша), а їхні твори були орієнтовані переважно на відносно невибагливу цільову аудиторію [Пор. Лотман, 1993с].

Ліквідація неписьменності спровокувала у 1920-30-х рр. в українській літературі переважання малих форм – і майже цілковиту відсутність літературних прийомів, що претендували на «вишуканість». Звісно, що були й твори «для інтелектуалів» (з літературними «візерунками» тощо), але їхня популярність обмежувалася вузьким колом інтелігенції та вузькопрофільних фахівців (літературні критики, мистецтвознавці і т.д.), вибудовуючи своєрідне поле обмеженого виробництва (П.Бурдье), яке, на відміну від західних аналогів, фактично було приречене на жевріння загального поля літератури, наповнюючи сам(там)видави, а також шухляди в столах без надії на публікацію. Згідно з теорією Бурдье, перетікання одного виду мистецтва в інше (елітарного в масове і навпаки) відбувається постійно і не залежить від поля влади, а більше від пануючих літературних смаків, модних віянь та інших соціокультурних факторів. Художня література в СРСР, особливо в

період сталінізму, була позбавлена насильно цього руху завдяки насадженню вимог та канонів соцреалізму, а також фізичному знищенню як творів, так і авторів.

За деякими підрахунками, лише за п'ять років (з 1926 по 1931 рр.) книжкові запаси України скоротилися на 60%. На початку 1930-х в УРСР з'явився перший республіканський «Зведений список nereкомендованої літератури на 1.1.31 р.». За підрахунками Ю. Лавріненка, 1930 р. в Україні зі своїми творами виступали 259 авторів, з яких через вісім років залишилося лише 36 [Лавріненко, 2001:16].

Отже, період національно-визвольних змагань в Україні мав менший вплив на розвиток українського письменства як професійної групи (а соціальною воно стало вже наприкінці ХІХ століття), аніж прихід радянської влади в Україну. Причин цьому було декілька. Зокрема, швидкоплинність українських урядів, які зосереджувалися на вирішенні нагальних питань, а також загальнокультурних, в той час як на творців цієї культури у них майже не залишалось ані часу, ані коштів.

Радянська влада в Україні спочатку позитивно поставилася до українського письменства і навіть сприяла його розвитку, взявши на себе функції літературного агента й представника письменства в інших (не)суміжних сферах суспільного буття.

Тим не менше, з укріпленням влади більшовиків на території України українське письменство почало зазнавати не тільки і не стільки моральний тиск (що і як писати), а й фізичний (впритул до смертельного фіналу).

3.2. Літературно-біографічний портрет українського письменства як соціально-професійної спільноти (1920-30-ті рр.)

Осмислення феномену становлення українського письменства як відносно повноцінної та цілісної соціально-професійної групи було б неповним та однобоким без належної уваги до «внутрішнього» контексту цього феномену, зокрема визначення сутнісних характеристик особистості представників цієї групи. До відповідної категорії професійних письменників в Україні слід віднести передусім тих літераторів, які працювали в редакціях та видавництвах, оскільки цим вони заробляли собі на життя. Також слід враховувати таке явище як ініційований РАПП/ВУСПП «призов ударників в літературу» [Див. Боровой, 1930:169-170; Леонов, 1931; Кузня героїв, 1931], за яким до літературних гуртків було «призвано» тисячі робітників. В рамках цієї кампанії, наприклад, у Харкові видавався журнал «Літературний призов» (1930-31 рр.).

Із замкненням радянською державою на собі майже всіх функцій регулятора культурного, а передусім літературно-художнього, життя можна стверджувати, що в Україні письменники вже сформувалися як соціально-професійна група. Ким вони були? Про що писали твори? Як формувалися їхні стосунки з владою? Щоб отримати відповіді на ці питання та основні тенденції тогочасного розвитку внутрішнього периметру літературного поля було проведене власне соціологічне дослідження.

За джерельну основу було взято перший та найповніший в незалежній Україні навчальний посібник «Історія української літератури ХХ століття» за редакцією В.Дончика. [Історія української літератури, 1993], оскільки радянські джерела часто подавали більш ідейно-правильний, аніж реальний фактаж. Примітно, що цей навчальний посібник свого часу за виважений та неупереджений підхід був нагороджений Державною премією України ім.Т.Шевченка (1996). Інша джерельна база не долучалася ні в якості основної, ні як допоміжна для збереження цілісності

аналізу поданого матеріалу без (можливих) авторських відхилень (уподобань) і підходів до періоду та авторів, які потрапили у фокус дослідження.

В рамках ретроспективного авторського дослідження соціального портрету письменників 1920-30-х років засобами літературно-біографічних довідок було проаналізовані 153 літературознавчі довідки про літературний та життєвий шлях українських письменників. До вибіркової сукупності увійшло 110 наукових бібліографічних довідок (з них всього 9 про жінок) про життєвий та творчий шлях письменників, які творили у 1920-30-х рр. та відповідали вимогам дослідження. Це – наявність як біографічної довідки про письменника (його життєвого шляху), так і змістовного аналізу його творчості (виділення основних тематичних напрямків).

Обмеженість кількості митців, які потрапили до вибірки, зумовлена більшим чином такими факторами: 1) дотеперішні «білі плями» щодо літераторів/ок з науково виваженим оглядом їхньої творчості періоду 1920-1930-х; 2) зосередженням на загальних тенденціях взаємодії тогочасного літературного середовища та соціуму; 3) доступності як біографічних, так і літературних довідок (творів) для аналізу.

Частина з відібраних авторів вже на той час була добре знана й мала свою аудиторію, напр, т.зв. «неокласики», а деякі лише робили перші кроки на літературній ниві, а в подальшому їхню творчість визнали як класичну. Необхідно зауважити, що на теперішній момент оцінка їхньої творчості дещо змінилася у порівнянні з офіційними оцінками сучасників. Так, творчий доробок М. Куліша, В. Винниченка, М. Хвильового, які у радянському літературознавстві якщо й згадувалися, то лише у негативних конотаціях (в термінах «буржуазного націоналізму» і т.ін.), зараз визнається вершиною не лише української літератури, а й світової. Тому, щоб уникнути суб'єктивізму в оцінках (і залишаючи останні прерогативою передусім суто літературознавчого плану), в дослідженні не зверталася увага на такий чинник/показник суто оціночний, як «класик» чи «середнього рівня письменник».

Під час дослідження біографічної частини статей виділялися соціальні чинники: 1) походження, 2) рівень освіти та 3) місце роботи письменника.

Зумовлено це тим, що вони є соціальними маркерами індивіда, базовими складовими його як актора і, безсумнівно, впливали на свідомість автора художнього твору та на конструювання ним суб'єктивної соціальної реальності в художніх творах. Ця суб'єктивна реальність включає в себе: об'єктивні дані, які не залежать від індивіда (напр., походження), суб'єктивно-об'єктивні, які частково залежать від індивіда (напр., рівень освіти, місце роботи письменника) і суб'єктивні, які залежать від індивіда (напр., життєвий досвід, настрої).

Письменники, які потрапили до нашої вибірки¹⁷, походять з: селянства (39%), інтелігенції¹⁸ (19%), службовців (16%), священників (11%), робітництва (10%), купецтва (3%). Також є митці, дані про походження яких не знайдено (2%). Велика кількість вихідців з селянського середовища зумовлюється тим, що Україна, за часів Російської імперії, була аграрним краєм, в якому тільки починався розвиток промисловості (згадаймо, що промислова розбудова Донбасу почалася наприкінці XIX – початку XX століття).

За рівнем освіти це були переважно високоосвічені люди (55% з вищою освітою). Значна частина митців (15%) мали незакінчену вищу освіту. Це можна пояснити тим, що вони надавали перевагу не навчанню, а активній громадській та політичній діяльності. Тому їх або відраховували з вузу, або письменники самі припиняли навчання. Також були й такі, які закінчили гімназію, школу, училище (технікум) (по 8%), і ті, які не закінчили гімназії (семінарії) (5%). Такий розподіл за освітою не є винятком з загальної тенденції в Російській імперії, адже згідно зі статистичними даними 1909 року частка студентів з робітничих і селянських родин була мінімальною (0,5% і 1-2% відповідно) [Сорокіна, 1996].

В цілому можна сказати, що поява та закріплення письменників з низин в полі літератури відбувалося не стільки завдяки механізмам отримання формальної освіти, скільки завдяки самоосвіті та таланту. Тобто, свій освітній (культурний) капітал вони заробляли самі, а не отримували у спадок від батьків та їхніх родин.

---

¹⁷ Тут і надалі надаються дані саме для цієї вибірки без екстраполяції на всю генеральну сукупність – українських письменників 1920-1930-х років.

¹⁸ Під цим терміном розуміються сім'ї, де батьки займалися інтелектуальною, мистецькою та под. працею або викладацькою діяльністю.

1920-30-ті роки – це також складні роки в політико-економічному («воєнний комунізм» – НЕП – командно-планова економіка) та соціально-економічному (голодомори, розкуркулення, створення колгоспів і т.ін.) планах, тому зрозуміло, що більшість митців паралельно працювали і в інших сферах (інколи одночасно на декількох роботах). Примітно, що переважна більшість з письменників мешкала в містах (Харкові та Києві – навіть побудовані спеціальні будинки для проживання літераторів), оскільки вони вже вважали літературну працю за основну (одну з основних) і кращі умови для цього були якраз у великих містах. Тому не викликає здивування, що більшість з них були співробітниками редакцій та видавництв (56%), викладачами навчальних закладів різних рівнів (37%), службовцями (25%), громадськими (політичними) діячами (14%), робітниками (4%). 10% творців художніх творів були представниками інших професій, зокрема працювали в медичній сфері, у лісництві тощо.

Наявність офіційних літературних угруповань (на кшталт «Плуг», «Гарт», «ВАПЛІТЕ» і т.д.) забезпечувала право їхніх членів (членинь) на отримання матеріального визнання своєї творчості – гонорари [Цимбал, 2016с], путівки до санаторіїв [Цимбал, 2016b], помешкання [Цимбал, 2016a]. Більше того, були навіть розцінки витрат на утримання письменників за рахунок Літературного фонду СРСР: «була встановлена видача допомоги в разі непрацездатності в розмірі від 200 до 600 рублів на місяць, причому для членів РСП [Радянського Союзу Письменників – прим. І.Щиголь] – до 1 тисячі рублів. ... у 1939р. в Москві на одного письменника в середньому витрачалося 1900 рублів на рік, в Ленінграді – 1600, в Туркменії – 1000. Середня сума видатків на одного письменника в цілому по Літфонду складала 1612 рублів» [Союз писателів, електронний ресурс]. Для порівняння: середня зарплата в місяць була 46-56 рублів. Вчитель отримував до 80 рублів, директор заводу – 309,60 рублів [Зорькіна, електронний ресурс].

Показовим вбачається, зокрема, такий спогад Ю. Смолича: «Десь наприкінці двадцятих років було вирішено фізично оздоровити письменників... Прошли ми різні медичні комісії й роз'їхалися по різних санаторіях. В Одесу, до санаторію

"Лермонтовський" серед інших одержали путівки Олександр Мар'ямов і я» [Смолич, 1978:207].

Як додатковий приклад літературно-художнього відображення доступу до таких благ можна навести з одного боку – прикінцеві епізоди з роману М. Островського «Як гартувалась сталь», а з іншого – окремі епізоди з роману Михайла Булгакова «Майстер і Маргарита» (сцени в ресторані «Грибоедово» і т.п.) або книжку нарисів письменника Роман Коритко «Історія санаторію "Черче"».

Переважна більшість літераторів були членами однієї або декількох літературних організацій. Це можна пояснити тим, що до утвердження «соцреалізму» [див. Захаров, 2006:107 - 118] як єдиного методу радянських письменників в Україні, як і в СРСР в цілому, було багато мистецьких об'єднань та угруповань, які відстоювали різні літературні принципи і пропонували різноманітні шляхи подальшого розвитку радянської літератури, а літератори могли одночасно бути членами декількох організацій доки в другій половині 1920-х не вирішили, що митець може бути членом лише однієї професійної організації. При бажанні перейти до іншої – потрібно написати заяву про вихід з попередньої. Ці організації можна поділити на дві великі групи [Щиголь, 2003]: першу складала плюралістичні (буржуазні) (ВАПЛІТЕ, «Пролітфронт», «Аспанфут», «Ланка», «Неокласика», МАРС, «Празька школа», «Аспис», «Танк», «Арена»); другу групу – моністичні (марксистські) («Плуг», «Молодняк», ВУСПП, «Західна Україна», «Пролеткульт», «Нова генерація», «Трактор», «Горно», «Комункульт»).

Як свідчить дослідження, серед письменників були найбільш популярними такі літературні об'єднання як ВАПЛІТЕ (31% від тих, хто був членом літературного угруповання), «Гарт» (25% від тих, хто був членом літературного угруповання), «Ланка» (11% від тих, хто був членом літературного угруповання), «Аспанфут» (10% від тих, хто був членом літературного угруповання), а також «Плуг» (21% від тих, хто був членом літературного угруповання) та ВУСПП (13% від тих, хто був членом літературного угруповання).

Членство в літературному угрупованні давало шанси на отримання більшого гонорару. Про це Михайло Губенко (псевдонім – Остап Вишня) писав у листі до

В. Винниченка – щодо запрошення його до членства в Українському Товаристві Драматургів і Композиторів з одночасним виходом з подібного Московського, оскільки не можна бути членом двох товариств. Одним з аргументів на користь вступу до Товариства була «можливість одержати велику суму авторських, в кілька тис.карб., за Ваші п'єси "Гріх", "Чорна пантера" та інші, що виставляються по театрах і до сього часу з великим успіхом» [Лист Правління, 1928].

Це чітко свідчить на користь того, що в Україні, напочатку встановлення радянської влади, не були такими сильними прокомуністичні настрої в мистецькому середовищі, а переважала орієнтація на співпрацю з митцями світового рівня не дивлячись на їхню класову приналежність і пропаговану ними ідеологію. Проте ситуація почала змінюватися вже наприкінці 1920-х, коли закінчилася політика коренізації і почалися переслідування громадян, зокрема і митців.

За біографічними довідками визначалися також відносини митців з владою. На питання таблиці «переслідування з боку влади» ствердна відповідь ставилася тоді, коли письменник був: а) арештованим і перебував під слідством; б) у концтаборі; в) відправлений у спецпоселення; г) фізично знищеним; д) творчо знищеним (не давали можливості друкуватися, вилучалися примірники творів та ін.), а також е) не мав права відвідати Україну, якщо перебував у еміграції і т.п. За результатами дослідження можна сказати, що майже половина (45%) митців, чії біографії були проаналізовані, мали непрості стосунки з пануючим на той час режимом (надалі вони будуть класифікуватися як «репресовані»).

Складність стосунків митців з владою полягала ще й в тому, що вони самі чи їхні рідні і близькі були завербованими агентами НКВС. Острах за своє життя, своїх близьких чи щире захоплення ідеалами нової радянської держави – це все мало місце в житті людей, які вели подвійне життя. Частина з них була засекречена (так звані «сексоти») і їхня співпраця з каральними органами була оприлюднена лише в пострадянський період, про інших знали їхні колеги і родичі. Вже достеменно відомо, що дружина О. Довженка Ю. Сонцева [Безручко, 2009:327-352] та дружина В. Сосюри М. Сосюра не лише безпосередньо співпрацювали з органами НКВС, але інколи навіть писали доноси на своїх чоловіків [Андрющенко, електронний ресурс].

М. Бажан та Ю. Смолич [Цимбал, 2020], – одні з найвідоміших українських літераторів ХХ століття, – як свідчать достатньо переконливі документальні докази, були «секретними співробітниками» органів НКВС-КДБ [див.: Білокінь, 2017:4-5]. Так, 1945 р. «агента Стрілу» (Ю. Смолича) за «розробку» Андрія Малишка, Юрія Яновського та Остапа Вишні нагородили грошовою винагородою у 900 карбованців. Подвійне життя не заважало таким як вони, з одного боку, – писати доноси у репресивні органи (навіть якщо наприкінці свого співробітництва з «органами» чисто номінальні – у випадку М. Бажана), а з іншого – отримувати від влади та колег визнання та нагороди за свою суто художньо-літературну творчість.

Тим не менше, оскільки щодо більшості письменників достеменно не відомо, хто був дійсним агентом, а хто номінальним, і наскільки ці люди вважали себе потерпілими від дій влади, то цей бік співпраці між митцями та владою не брався до уваги під час дослідження.

Ця співпраця (добровільна чи ні) яскраво демонструє взаємодію та взаємовплив кола обмеженого виробництва і НКВС-КДБ як одного з його агента. Розробкою цієї теми активно займаються історики, літературознавці. В рамках соціологічних та суміжних досліджень (міждисциплінарного характеру) ця тема потребує окремого вузькоспеціалізованого розгляду, що виходить за рамки даного дослідження.

Серед тих, хто мав покинути будь-яку громадську діяльність, був Кость Буревій (псевдоніми: Нехтенборенг, Едвард Стріха, Варвара Жукова, Кость Соколовський). Він змушений був припинити активну участь в суспільно-політичному житті України у 1922-1923 роках після тісного спілкування з органами ЧК (НКВС) – і жити за рахунок гонорарів, зокрема у «Червоному Шлясі». Проте, навіть пишучи під різними псевдонімами, письменник не зміг уникнути лещат репресивної машини і у 1934 році був заарештований та розстріляний у тому ж році.

Самогубство М. Хвильового (13 травня 1933 р.), поштовхом до якого став арешт його друга та однодумця М. Ялового, більша частина дослідників також пов'язує з переслідуваннями та тотальним спостереженням за ним, не зважаючи на періодичні публічні каяття: «Віддаючи себе на милість своєї компартії і її Центрального комітету, зокрема, я перш за все вважаю за потрібне ще раз пригадати

свої політичні помилки й ще раз засудити їх... Агітуючи ж партію стати в боротьбі двох культур на боці культури української, я тим самим втягував партію по суті в невігідну і ганебну "сделку" з українським націоналізмом... Кінець свого роману "Вальдшнепи" я знищив і, знищивши, думаю тільки про те, як би мені хоч частково змити з себе ту пляму, що забруднила моє партійне й літературне ім'я... Я публічно прошу пробачення (хоч би умовного) у всіх тих товаришів, що з ними я на протязі кількох років вів запеклу боротьбу» [цит. за Шаповал, 2010:46].

М. Губенко (Остап Вишня), Б. Антоненко-Давидович, М. Рильський та багато інших письменників потрапили під лещата репресивної машини, але їм вдалося не лише вийти з цих жорнов живими, а й продовжити свою художньо-літературну творчість.

П.Тичина після процесу «Спілки Визволення України» (СВУ), арешту знайомих та посилення репресійно-карального режиму втратив себе як українського геніального поета, за словами В.Стуса [Стус, 1993], натомість ставши «живою мумією», перебудувавшись під співця влади: «Настав 1929 рік, коли на Україні відбулися численні арешти. 7 лютого 1930 року начальник ДГТУ Української РСР Балицький поставив своє "затверджую" на обвинувальному висновкові в справі СВУ. За свідченням сучасників, Тичина подає перші приклади фізіологічного переляку, од якого він так і не звільнявся більше. В повітрі, як каже М. Холодний, запахло Соловками. І Тичина, мавши геніальну інтуїцію, відчув це чи не найперший. ... Як би там не було, Тичина – така ж жертва сталінізації нашого суспільства, як Косинка, Куліш, Хвильовий, Скрипник, Зеров чи Курбас. З однією різницею: їхня фізична смерть не означала смерті духовної. Тичина, фізично живий, помер духовно, але був приневолений до існування як духовний мрець, до існування по той бік самого себе. Тичина піддався розтлінню, завдавши цим такої шкоди своєму талантові, якої йому не могла завдати жодна у світі сила. Починалася смуга подальшої деградації поета, причому деградував покійний поет так само геніально, як колись писав вірші» [Стус, 1993:13].

Необхідно зазначити, що більшість українських письменників, які потрапили до нашої вибірки, все (або майже все) своє життя проживала в Україні (84%). Це

зумовлено, передусім, що з другої половини 1920-х рр. Радянський Союз істотно обмежив можливості громадян для виїзду закордон і повернення звідти (а письменники їздили туди не лише для зустрічей з читачами чи за творчим натхненням, а й для лікування). Інший, не менш важливий чинник, – апарат репресій, який активізував свою дедалі масштабнішу роботу вже в другій половині 1920-х. Під дією цього чинника частину митців було заарештовано, – а частина просто боялася зробити якийсь зайвий рух, щоб не потрапити під більш пильне око каральних органів.

Щодо закордонних (західноукраїнських чи емігрантів) письменників радянська влада у 1920-1930-х роках поступала доволі маніпулятивно. Не викреслюючи з пантеону українських письменників, вона водночас намагалася привернути на свій бік виданнями творів, довічними пенсіями, грошовими виплатами та іншим чином. Радянські видавництва (фактично – цензори від відповідних партійних та інших відомств) отримували майже безконтрольне право «правити» тексти, приписувати «ідеологічно правильні погляди» письменникам, проводити свою пропагандистську роботу серед мешканців як радянської, так і «закордонної» (Буковина, Бессарабія, Галичина, Закарпаття) України. Більше того, українським письменникам (зокрема, О.Кобилянській) приписували статті щодо захвату ними від радянської влади і вітання українців з приводу приєднання Буковини до території радянської України [Мельничук, електронний ресурс].

У 1927 році провідний друкований орган Галичини – газета «Діло» опублікувала інформацію, що ряду видатних українських вчених в Західній Україні та Європі будуть виплачені гонорари, матеріальні допомоги та довічні стипендії, зокрема О.Кобилянській та В.Стефанику. Розміри грошових виплат, зокрема гонорарів, перевищували ті, які могли виплатити місцеві чи емігрантські видання. Так, зокрема, ці гонорари втричі перевищували кошти, виплачувані Науковим Товариством імені Тараса Шевченка [Рубльов, 2004:172].

Письменнику-емігранту В.Винниченку впродовж 1920-х років вчасно виплачувалися гонорари за видання його книг на території Радянської України (Державне видавництво «Рух»). Так, у 1924-28 рр. було видано 23-томне видання

його творів, а у 1930-32 рр. – 28-томне. Згідно з дослідженням С. Кульчицького, радянська влада лише двічі перерахувала гонорари за видання творів, а ось його п'єси регулярно йшли на європейських сценах і письменник з сім'єю жив переважно на ці кошти [Кульчицький, 2003:3-30]. Тим не менше, ці гонорари стали основою для купівлі сімейством Винниченків землі під будинок в Парижі і подальше будівництво оселі. За видання в Радянській Україні роману «Сонячна машина» В.Винниченко зміг купити 2 га землі у французькому містечку Мужен [Черкаська, електронний ресурс].

Така ситуація тривала до 1933 р., коли В.Винниченко написав відкритого листа керівництву СРСР та УРСР – Й.Сталіну та В.Постишеву – щодо репресій та голодомору в Україні. Відповіддю була повна заборона видання творів письменника, припинення виплат гонорарів і клеймування його як «старого вовка української контрреволюції» [Жулинський, 1991:122-127]. Згідно з С.Гальченком, ще у 1930 році закрите засідання Політбюро ЦК КП(б)У прийняло рішення щодо розірвання будь-яких стосунків з письменником: «Визнати за непотрібне листування далі з Винниченком та відповідати на його листи. Доручити розтлумачити йому (неофіційно) через тов. Беседовського обставини, які викликали різку критику "Соняшної машини" та причини затримки висилки грошей. Запропонувати видавництвам ліквідувати заборгованість Винниченку; Наркомфіну видати необхідну валюту» [Цит. за Гальченко, 2020:12]. В.Винниченко занотовував у своєму щоденнику: «Яке щастя все ж таки, що колись Скрипник вислав мені частину мого гонорару, що я не професькав його на Монмартрах та Монпарнасах і що тепер ми маємо змогу не зовсім померти з голоду» [Винниченко, 2001:111].

Відомим є також інший випадок, коли автор сам відмовлявся від підтримки з боку уряду СРСР. Так, Василь Стефаник, сім'я якого жила переважно за рахунок гонорарів за видання творів в Радянській Україні та довічної пенсії від уряду УРСР (виплата почалася у жовтні 1928 р.), відмовляється від цих благ, зачувши про голодомор, репресії та колективізацію в Україні (1933). Відповідь з боку радянської влади була в дусі того часу: заборона на видання творів, повне забуття письменника.

Для В. Стефаника після цього наступають дуже скрутні часи. Так, зокрема у листі від 12 липня 1934р. до митрополита А.Шептицького, написаному сином під його диктовку (бо сам він був дуже хворий), скаржить на здоров'я та власноручно робить приписку із проханням вислати 50 зл., бо не має «ні ліків, ні дров». Пізніше В.Стефаник пропонує всю свою кореспонденцію та інші папери передати в розпорядження митрополита А.Шептицького, щоб таким чином віддати борг.

Радянська ж влада урочисто згадала про видатного українського письменника лише 1939 р., після приєднання Західної України до УРСР, – посмертно, щоб навіть у такий спосіб використати його ім'я з пропагандистською метою. Втім, наступне (третомне) видання творів письменника відбулося лише у 1949-54 рр.

Підсумовуючи, можна сказати, що радянська влада всіма засобами намагалася перетворити письменників (не лише українських) на своїх глашатаїв, застосовуючи метод кнута та пряника. Даючи реальну можливість спробувати себе в літературі всім бажаючим, вона тим не менше жорстко слідувала за соціальним та приватним життям письменників, перетворюючи їх самих чи близьких і рідних на сексотів.

Регулювання надання (не)матеріальних благ (від гонорару та матеріальної допомоги до відпочинку та лікування) давало можливість добровільно-примусово привертати на свій бік українських письменників в Україні. Виплата чималих гонорарів закордонним авторам забезпечувала їхню лояльність до радянської влади, а радянській владі – використовувати їхні імена в своїй пропагандистській діяльності.

3.3. «Суспільний запит» та художньо-літературна творчість українських письменників 1920-1930-х рр.

Виокремлені на основі літературознавчо-критичних статей характеристики творчої направленості кожного проаналізованого автора були розподілені за тематичними напрямками. Власне тексти творів автора не аналізувалися – напрямки творчості виділялися за критичними частинами довідок, в яких був поданий літературознавчий аналіз творчості письменника.

1.3.1. Письменство Радянської України: соціо-літературний аналіз

У процесі аналізу літературно-критичних статей різноманітні тематичні напрямки були об'єднані у 14 груп:

1. *Військова*: перша світова війна, громадянська війна, війна взагалі;
2. *Емігрантська*: туга за батьківщиною, життя за межами України;
3. *Жіноча та дитяча*: опис долі жінок та дітей, а також твори для дітей;
4. *Інтелігентська*: історії з життя еліти суспільства, богеми, студентства і т.п.;
5. *Історична, біографічна*: описи подій, які відбувалися в Україні або у світі до кінця XIX ст., а також біографії (в т.ч. автобіографії) видатних людей, які мали великий вплив в тогочасному суспільстві;
6. *Міська*: про життя, турботи та працю мешканців міста;
7. *Прорадянська*: пропагандистські твори та ті, які присвячені встановленню та існуванню радянського режиму, в яких, якщо навіть і висвітлюються недоліки, але незначні;
8. *Революційна*¹⁹: опис революційних та національно-визвольних подій (в Російській імперії та на території України) і сподівань, пов'язаних з ними;
9. *Сатирично-гумористична*: висміювання недоліків людської поведінки та праці, байки та гуморески (усмішки);
10. *Священницька*: картинки з життя службовців культу та переспіви текстів

---

¹⁹ В роботі використано термін «революційна» для позначення тематики творів, в яких описується принципова зміна політичного та соціального устрою на території Російської імперії, в т.ч. і в Україні, і які є однією з глибинних першопричин національно-визвольної боротьби цього періоду.

релігійних книг;

11. *Селянська*: про життя, турботи та працю мешканців українського села;
12. *Соціальна*: твори, присвячені неприкрашеному показові взаємин влади і громадян, суспільно-політичні, відгуки на злобу дня (ці твори мають критичний відтінок);
13. *Туристична (подорожня)*: враження від поїздок територією СРСР та за кордон;
14. *Філософська (екзистенційна)*: роздуми про місце людини в світі, внутрішній світ людини, а також твори ліричного спрямування.

Отже, серед письменників, котрі брали участь у роботі літературних організацій (моністичних і плюралістичних), розподіл рангів (1 – найбільший, 14 – найменший²⁰; тематики, котрі мали однакові ранги, записані з дробовими значеннями – напр., інтелігентська і туристична тематики в моністичних організаціях мали ранг 9-10, а в діаграмі вони мають ранг 9,5) за тематиками творів був таким:

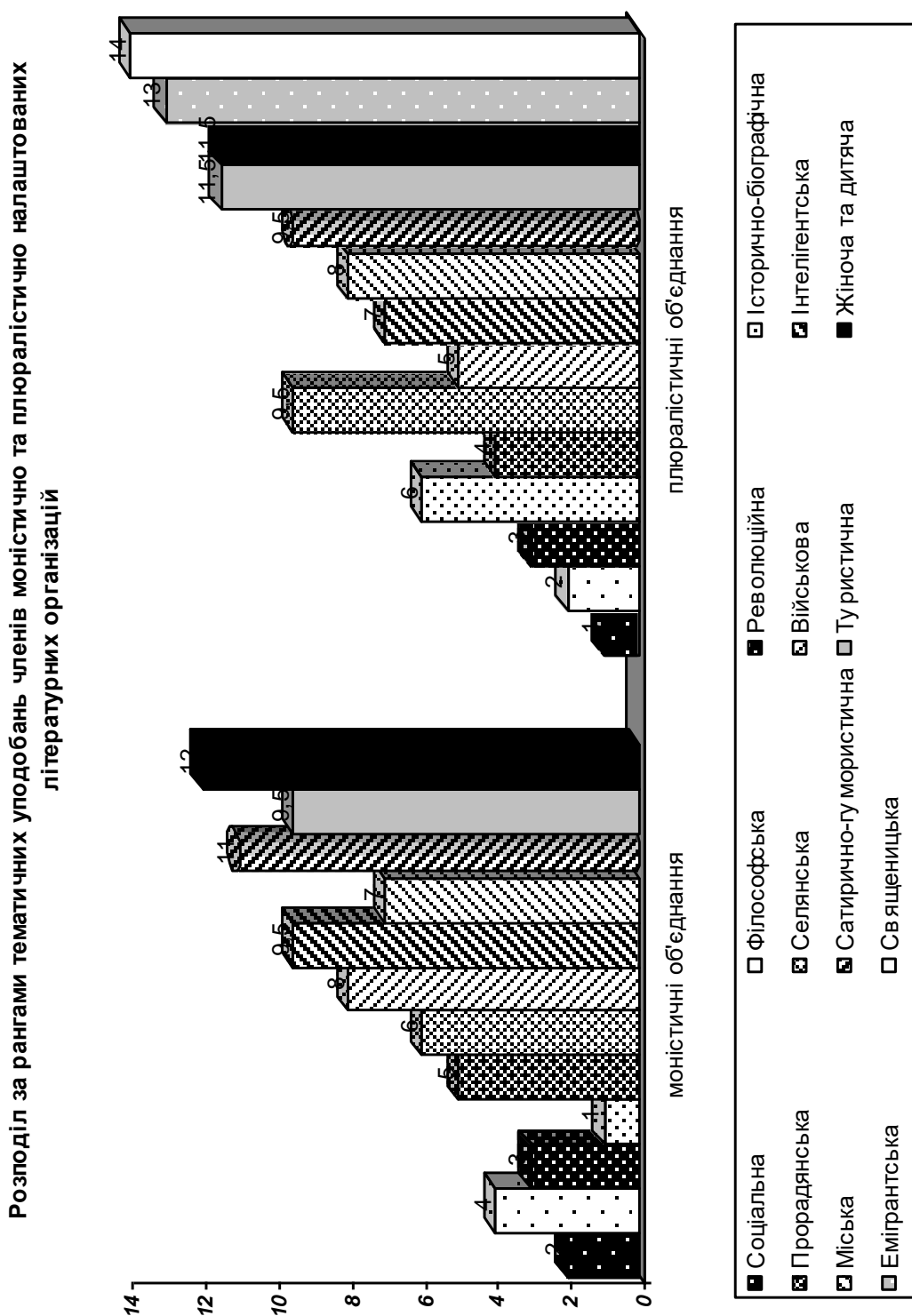
Моністичні організації		Плюралістичні організації	
Назва тематики	Ранг	Назва тематики	Ранг
Історично-біографічна	1	Соціальна	1
Соціальна	2	Філософська	2
Революційна	3	Революційна	3
Філософська	4	Прорадянська	4
Прорадянська	5	Військова	5
Селянська	6	Історико-біографічна	6
Міська	7	Інтелігентська	7
Військова	8	Міська	8
Туристична	9,5	Селянська	9,5
Інтелігентська	9,5	Сатирично-	9,5

²⁰ Тут і надалі в тексті.

		гумористична	
Сатирично-гумористична	11	Туристична	11,5
Жіноча та дитяча	12	Жіноча та дитяча	11,5
		Емігрантська	13
		Священицька	14

Діаграма 1

Розподіл за рангами тематик творів членів моністично та плюралістично налаштованих літературних організацій

Як видно з діаграми 1, у письменників, які належали до моністично орієнтованих літературних об'єднань, відсутні твори на емігрантську та священницьку тематики. Це пояснюється тим, що, вірогідніше за все, письменникам, орієнтованим на проповідування ідей світової революції та гегемонії робітничо-селянського класу, не мало сенсу ставити головними героями та описувати життя ворожих, з їхньої точки зору, елементів суспільства. Окрім того необхідно мати на увазі, що плюралістичні літературні угруповання поступово закривалися (коли самостійно, коли за допомогою партійних органів) і наприкінці 1920-х їх вже залишалися лічені одиниці, а з 1934 – жодної. Хоча турбулентність в моністичних організаціях теж була наявна, але вона врешті-решт призвела до створення у 1934 році єдиної офіційно дозволеної організації – Спілки письменників СРСР і її доньки – спілки письменників України. Також варте уваги, що зі змалювання ворогів зовнішніх (які хотіли повернути Російську імперію чи завоювати молоду радянську державу) увага наприкінці 1920-х перекинулася на ворогів внутрішніх – куркулів, середняків та їхні родини, бувших білогвардійців та націоналістів, саботажників, нероб, п'яниць і т.д.

Суттєвої різниці між набором тематик творів у літературних об'єднаннях різного типу не було виявлено. Різниця між ними полягає у глибині зацікавленості проблематиками. В обох літературних таборах зацікавленість тематичними напрямками творчості була за рангами майже ідентичною, проте необхідно відмітити, що моністичні об'єднання зосереджували свою увагу на історично-біографічній тематиці. Поясненням цього може бути те, що необхідно було створювати кумирів та утверджувати образи «нової людини епохи» для громадян радянської держави [див., напр.: Клименко, 2019] – уславлювати дії командирів Червоної армії, незаможників, борців “проти пережитків минулого” та ін., а також знаходити підтвердження тяглості та правонаступництва дій радянської влади у світовому минулому (біографії Спартака, діячів Французької буржуазної революції, українських козаків, відомих українських митців та діячів і т.п.).

Таким чином, можна говорити про те, що на перебування у літературній організації письменника тематична спрямованість його творів не мала суттєвого впливу. Адже на священницьку та емігрантську тематики, котрі відсутні у членів моністично спрямованих літературних організаціях, писали переважно письменники-емігранти (участь в літературних об'єднаннях зарубіжним письменникам не заборонялася – як приклад можна навести цитований вище лист Остапа Вишні до В. Винниченка). Більше того, визнання в своєму родоводі (як мінімум на рівні батьків-дідів) когось зі священників чи панів (а згодом інтелігенції) в багатьох випадках закривало шлях до отримання від держави будь-якої підтримки, а часто призводило до морального та фізичного знищення.

Серйозні міжнародні зв'язки протягом 1920-х років та публікації творів зарубіжних українців в радянських видавництвах окремими виданнями та в періодичних виданнях говорять про те, що в Україні не були такими сильними проросійсько-комуністичні настрої в зовнішньому і внутрішньому полях літератури (згадати хоча б М.Скрипника – видатного партійного діяча тих часів, активного учасника і пропагандиста українізації), а переважала орієнтація на співпрацю з митцями світового рівня незалежно від їхньої географічної, соціальної, класової приналежності і пропагованої ними ідеології.

Прослідкуймо, наскільки впливали соціальні чинники, такі як походження, освіта на творчість письменника.

Таблиця 1.

Розподіл за рангами та у відсотках тематичних напрямків творчості письменників в цілому та за походженням

Ранг	Назва тематичного напрямку	Розподіл тематичних напрямків у письменників за походженням:					
		Селяни	Інтелігенти	Службовці	Священики	Робітники	Купці
		Ранг	Ранг	Ранг	Ранг	Ранг	Ранг
1	Філософський	4-5	1-2	1	1	1-2	1-6
2	Історично-біографічний	3	1-2	3	2	3-4	1-6
3	Соціальний	1	4	2	5-7	5-7	-
4	Революційний	2	3	7-9	3	1-2	1-6
5	Селянський	4-5	11-12	6	5-7	5-7	1-6
6	Прорадянський	6	7-10	10-13	8-10	8-9	-
7	Військовий	7	-	4-5	5-7	8-9	-
8	Інтелігентський	8	7-10	4-5	8-10	10	1-6
9	Сатирично-гумористичний	9-11	7-10	10-13	8-10	3-4	-
10	Міський	9-11	11-12	10-13	-	5-7	1-6
11	Священицький (релігійний)	14	5-6	7-9	4	-	-
2	Жіночий та дитячий	12	5-6	7-9	-	-	-
3	Туристичний	9-11	-	10-13	-	-	-
14	Емігрантський	13	7-10	-	-	-	-

Як бачимо з табл. 1, митців цікавили більшою мірою декілька основних соціально-значущих тематик:

По-перше, філософська тематика (самозамислення, пошуки себе в новому суспільстві). Пояснюється це тим, що будь-яка людина (як митець, так і пересічна людина) цікавиться питаннями про те, що її безпосередньо стосується, і намагається віднайти в реальності, що її оточує, своє місце. А автор художнього твору прагне своїми творами допомогти пересічному читачеві знайти шляхи розв'язання цих питань. Ще один з варіантів захоплення цією темою – вона не має яскравого політично-соціального забарвлення і тому була більш-менш безпечною для проходження цензури.

По-друге, історично-біографічна тематика. Віднайдення у сучасності прикладів з минулого (для підтвердження неминучості тогочасної історичної дійсності (зокрема кривавих подій 1917 – 1921 років), перемоги соціалізму та комуністичного ладу в усьому світі; про неминучий розвиток класової свідомості у людей і т.д.). Інакше кажучи, він (автор) виконує соціальне замовлення пануючого ладу та/або задовольняє соціально-художні потреби читачів.

По-третє, соціально-динамічна тематика (відгуки «на злобу дня»). В період суцільної колективізації, індустріалізації країни на перший план вийшли наступні «вічноактуальні» соціальні проблеми: саботаж, розподіл матеріальних і духовних благ; доступ до освіти та інші. Хоча ця тема актуальна в усі часи, особливого соціально важливого значення вона набуває в другій половині 1920-х років. Окрім того, вже чітко прослідковується тенденція щодо соціального (державного) замовлення на нових героїв – людей важкої фізичної праці в містах та активістів-селян, котрі надають свідчення державним та каральним органам щодо реального стану домогосподарств. Поштовхом до розвитку дитячої пропагандистської літератури та залучення дітей до доносів на батьків та родичів стала, зокрема, історія Павлика Морозова, яка, до речі, на сьогодні частково ставиться під сумнів [Філіпчук, 2009].

По-четверте, революційна тематика. Якщо спочатку (орієнтовно до 1925 р.) події зображувалися в більш-менш об'єктивній манері – де до мародерства, знуцань, вбивств і тому подібного вдавалися обидва табори (червоні революціонери та їхні опоненти – наприклад, у творчості В.Вражливого, А.Головка), то вже на початку 1930-х всі нелюдські вчинки приписувалися лише супротивникам червоних загонів, а всі найкращі людські якості – червоноармійцям/червоногвардійцям та їхнім спільникам.

Будь-яка ідеологія може знайти (або замовити письменникові) потрібні для агітації (чи пропаганди своїх ідей) літературні твори. Цінність таких творів для створення відповідного суспільного настрою полягає у впливі на підсвідомість як дорослого, так і дитячого населення країни. Вони: 1) впливають на різні рецептори відчуттів людини (від сенсорних (оформлення книги) до емоційних); 2) мають великий вплив на свідомість населення (на відміну від агіток, плакатів, мітингів і т.д.); 3) сприяють процесу соціалізації підростаючого покоління; 4) формують суспільну свідомість і т.д. Цей список можна продовжувати, оскільки функції літератури в суспільстві незліченні, і дослідники лише виокремлюють деякі з них. Ідеологи СРСР розуміли значення і роль художньої літератури в побудові комуністичної держави, тому особлива увага зверталася на ідеологічний зміст літературних творів.

Як приклад такого впливу на читацьку аудиторію можна навести громадсько-політичний і літературно-науковий місячник «Червоний шлях» (1923-1936 рр.). На відміну від інших тогочасних літературних альманахів та періодичних видань цей журнал найцікавіший передусім тим, що на його шпальтах знаходилося місце для художніх творів митців різних літературних напрямів та угруповань (десь до 1927-1930), а вже в наступні роки (1930-1936) журнал майже цілковито перетворився на взірцево-показовий з «правильними» текстами (наприклад, художня творчість В. Постишева) в усіх рубриках і передруком виступів партійних діячів всесоюзного та/або республіканського значення. Тим не менше, цей часопис цікавий тим, що він публікував також і твори тогочасних українських письменників, які знаходилися на певній історико-соціальной «периферії». Адже це уможливлювало хоча б мінімальне

збереження тих історико-сюжетних реалій (зокрема, контекстну/контекстуальну наявність/присутність реальних, а не ідеальних героїв та ситуацій), що можуть претендувати принаймні на мінімально належну об'єктивність [Щиголь, 2019:76-78].

Аналіз даних, наведених у таблиці 1, свідчить, зокрема, що походження письменника не було визначальним у процесі вибору митцем тематики творів. Походження деякою мірою впливає на вибір тематики творів письменником – спогади дитинства, дитячі враження через призму дорослості знаходять відображення у художніх творах письменників. Як приклад можна навести творчість найбільш знакових українських письменників як:

О. Довженка (за походженням – селянин), який у своїх творах («Зачарована Десна», «Земля») звертається до своїх дитячих вражень, співвідносить їх з враженнями дорослого, проводить між ними паралелі;

Л. Смілянського (за походженням – робітник), який у своїх творах («Мехзавод», «Машиністи») зображав життя та працю робітників;

М. Хвильового (за походженням – виходець з вчительської сім'ї), котрого турбували проблеми інтелігенції під час революцій та у радянському суспільстві («Я (романтика)», «Вальдшнепи») та ін.

Але тематика творів, пов'язаних з походженням письменника (напр., селянська – у О. Довженка, виробнича – у Л. Смілянського, інтелігентська – у М. Хвильового, як і у інших авторів художніх творів, чиї біографії були проаналізовані), не вичерпували їхнього творчого доробку і були лише однією з тематик, до яких вони зверталися у своїй творчості.

Необхідно відмітити, що досить високі ранги тематики творів, пов'язаних з походженням письменника, у трьох категорій митців – вихідців зі священницького (4), селянського (4-5) та робітничого (5-7) середовищ. Тому, на нашу думку, аналізуючи твори цих категорій митців, варто звернути увагу на їхнє соціальне походження. Адже спогади дитинства, дитячі враження через призму дорослості знаходять відображення у художніх творах письменників. Особливо яскраво це

простежується в творчості тих письменників, чії батьки були священиками, селянами або робітниками.

Як зазначалося вище, не всі письменники отримали вищу освіту, але більшість з них займалися самоосвітою і були високоосвіченими людьми без дипломів. Можемо припустити, що вони були приблизно одного рівня освіти, тому вплив рівня їх освіти на відображення ними соціальної реальності в художніх творах у даному випадку не відіграє великої ролі. Так, більшість тематик художніх творів зустрічається у всіх категорій митців, поділених за офіційним освітнім рівнем. Лише зауважимо, що емігрантська тематика є прерогативою людей з вищою освітою. Можливо, так склалося тому, що 84% емігрантів-письменників склали якраз люди з вищою освітою, які змогли побачити (передбачити) чим може закінчитися їхнє проживання в радянській державі.

Розгляньмо, чи впливає місце роботи письменника на його творчий доробок, на його сприйняття та відтворення соціальної реальності в творчості (табл. 2).

Таблиця 2

Ранжування тематичних напрямків творчості письменників в цілому та за їхнім місцем роботи в 20 – 30-х рр. ХХ ст.

Ранг	Назва тематичного напрямку	Місце роботи письменників у 20 – 30-х рр. ХХ ст. (%) / ранг					
		Викладачі	Службовці	Редакцій-о- видавничі працівники	Робітники	Громадські (політичні) діячі	Представники інших професій
		Ранг	Ранг	Ранг	Ранг	Ранг	Ранг
1	Філософський	1	1	3-4	-	5-6	1-2
2	Історично-біографічний	2	3-4	1-2	-	3-4	1-2
3	Соціальний	4	2	3-4	1	1	4
4	Революційний	3	3-4	1-2	2-7	2	3
5	Селянський	8	6-7	5	2-7	3-4	7-10
6	Прорадянський	5-6	5	6	-	7	7-10
7	Військовий	5-6	6-7	8-9	2-7	-	7-10
8	Інтелігентський	9	8	8-9	2-7	5-6	5-6
9	Сатирично-гумористичний	10-11	9-10	7	-	8-9	7-10
10	Міський	10-11	9-10	11	2-7	8-9	11-13
11	Священницький	7	11	14	2-7	-	5-6
12	Жіночий та дитячий	12-14	12-13	10	-	10-11	11-13
13	Туристичний	12-14	12-13	12	-	10-11	11-13
14	Емігрантський	12-14	-	13	-	-	-

Як бачимо, високі ранги у письменників, які, окрім літературної праці, були зайняті й в інших сферах народного господарства, мають філософська, історична, соціальна та революційна тематики. Розгляньмо, чи існує залежність між тематиками творів та місцем роботи письменника. Одразу ж кидається у вічі більш щільний зв'язок між ними, аніж у випадку з походженням. Зацікавлення соціальною, селянською, революційною, інтелігентською та міською тематиками усіма категоріями митців можна пояснити тим, що вони брали активну участь у суспільному житті, особливо ті, хто працював у редакціях та видавництвах (напр., Остап Вишня – «Загибель кар'єри», «Охороняймо природу», М.Куліш – «Мина Мазайло», «97» та ін.), у навчальних закладах (напр., А.Головко – «Бур'ян», «Пасинки степу», Тодось Осьмачка «План до двору», «Труни в гаях» та ін.), в державних установах (напр., Б. Антоненко-Давидович – «Смерть», «Землею Українською», І. Сенченко – «Історія однієї кар'єри», «Подорож до Червонограда» та ін.) та були громадськими (політичними) діячами (напр., В. Еллан-Блакитний – «Удари молота», «На обважнілі, розпатлані нерви...», О. Корнійчук «В степах України» та ін.).

Серед виділених тематик є тематика, яка цікавила лише дві категорії митців – викладачів та редакційно-видавничих працівників – емігрантська. Вона має низькі ранги (12-14 і 13 відповідно), але цікава тим, що дає зрозуміти, яким чином відбувалося спілкування між письменниками-емігрантами та тими, хто залишився в Україні. Адже 58% і 38% емігрантів-письменників були викладачами (науковцями) та співробітниками видавництв. Отже, вони підтримували зв'язки зі своїми колегами, які жили в Радянській Україні, ділилися з ними своїми турботами та радіощами. Підтвердженням цього служить й те, що викладачам та газетяркам (хоч і малою мірою) цікава туристична тематика (12-14 і 10 ранги відповідно). Також не забуваймо про доволі тісні та дружні стосунки між емігрантами та тими, хто залишився в Україні (на жаль, у більшості разів листування припинилася ще у 1920-ті, оскільки це могло призвести до трагічних наслідків для адресантів).

Для співробітників редакцій, видавництв характерне зацікавлення усіма тематиками. І це закономірно, оскільки така специфіка їхнього роду занять. Хоча в їхньому творчому доробку переважають тематики, котрі вимагають високої ерудиції та гарного знання не лише сьогодення, а й історії. Так, 1-2 ранг займають історична та революційна тематики, а 3-4 – філософська та соціальна. На нашу думку це зумовлено тим, що в процесі своєї роботи вони змушені були віднаходити не лише факти минулого, які б свідчили про неминучість приходу до влади більшовиків (адже прорадянська тематика має 6 ранг), а й пояснення тим негараздам в соціальному житті, які відбувалися навколо, знайти їм філософське пояснення та ліричною поезією відволікти увагу читачів від наболілого. (Згадаймо, що до філософської тематики ми включили й твори ліричного спрямування).

Захоплення викладачів та науковців філософською (1) та історичною (2) тематиками легко зрозуміти – за своїм фахом вони виступають втіленням мудрості минулого та сьогодення. Також цікаво відмітити, що реалії сьогодення та історія для цих письменників однаково важливі (2-3).

А от захоплення філософською тематикою (1) службовцями вимагає невеликого пояснення. На нашу думку, описуючи реалії сьогодення (соціальна тематика має ранг 2), перед письменниками постали в усій своїй величчї фундаментальні питання – хто ми, що ми, яке місце людина займає у всесвіті і т.п. Працюючи в радянських державних установах, вони не лише бачили позитивні зміни в суспільному житті, а й самі брали участь в них – про це свідчить високий ранг революційної (3) та прорадянської тематик (4). Може бути й інша ситуація – коли для збереження основного місця доходів (служби в держустанові) та життя письменники писали хвалебні твори новому ладові, новим та старим героям революції. Така версія теж має право на життя, особливо в світлі партійних та інших чисток. Необхідно зазначити, що службовців не цікавили проблеми емігрантів – підтримувати зв'язки з закордоном інколи для них було (смертельно) небезпечно.

Громадські (політичні) діячі на перший план висували проблеми сьогодення (1). Прагнучи розв'язати найдошкульніші проблеми, письменники намагалися в своїй творчості віднайти першопричини виникнення соціальних загострень в країні.

Про це свідчать високі ранги революційної (2), історичної (3-4) та селянської (3-4) тематик. У творчості письменників цієї категорії відсутні емігрантська, священницька та військова тематики. Викликає здивування ігнорування громадськими діячами життя українців за межами країни. Можливе пояснення цьому – намагання зайвий раз не дратувати владу. Також є пояснення цього феномену, що це були діячі нового формату – активісти та глашатаї нового ладу та влади – і вони, виконуючи соціальне замовлення, писали твору на задану керівництвом країни тему.

Детальний аналіз уподобань робітників та представників інших професій не проводиться у зв'язку з тим, що, по-перше, робітники-письменники представлені малою кількістю (4% від усіх письменників) і, по-друге, письменники-представники інших професій не можуть виступати гомогенною групою, а, отже, й бути об'єктом аналізу.

За даними дослідження тематика творчої діяльності митця мала суттєвий вплив на його взаємовідносини з владою. Нагадаймо, що автори художніх творів були поділені на дві групи – 1) письменники, про негаразди з владою яких не згадується у їхніх біографіях (можливо, якісь сутички й були, але не отримали розголосу – напр., у О. Корнійчука, П. Тичини) та 2) письменники, про негативного спрямування взаємовідносини з владою яких принаймні згадується у біографіях (напр., Остап Вишня 10 років перебував у спецтаборах, неможливість вести активне літературне та громадське життя примусила піти з життя М.Хвильового) та ін.

Розгляньмо більш детально взаємини українських письменників 20-х років ХХ ст. з владними структурами через призму тематик їхніх творів.

У нашій вибірці кількість репресованих і нерепресованих митців майже однакова – 45% і 55% відповідно. Побудуймо таблицю, в якій зазначимо ранги тематичних напрямків у цілому та за переслідуванням/непереслідуванням авторів творів цієї тематики з боку владних структур.

Таблиця 3**Взаємозв'язок між творчістю та увагою з боку владних каральних органів**

Ранг	Назва тематичного напрямку	Переслідування з боку влади	
		Так	Ні
1	Філософський	1	2
2	Історично-біографічний	4	1
3	Соціальний	3	3
4	Революційний	2	4
5	Селянський	6-7	5
6	Прорадянський	8-9	6-7
7	Військовий	10-11	6-7
8	Інтелігентський	6-7	8
9	Сатирично-гумористичний	5	12
10	Міський	10-11	11
11	Священицький	12	9-10
12	Жіночий та дитячий	13-14	9-10
13	Туристичний	8-9	-

Ранг	Назва тематичного напрямку	Переслідування з боку влади	
		Так	Ні
14	Емігрантський	13-14	13

З таблиці 3 можна припустити, що твори на туристичну (особливо закордонну) тематику найретельніше переглядалися в профільних органах влади, а стосовно їхніх авторів робилися певні висновки, котрі могли суттєво вплинути на подальшу долю письменника. Хоча у ранговому відношенні ця тематика знаходиться на одному місці з прорадянською (8-9), це єдина тематика, за яку письменники майже завжди потрапляли під нагляд правоохоронних органів. Причина, найвірогідніше, полягала в тому, що під час подорожей письменник бачив що відбувається насправді, а що є лише пропагандистським лозунгом – переважно це актуально в світлі колективізації, розкуркулення, а також голодомору. Особливо це стосується закордонних подорожей. Письменник міг написати про свою подорож під правильним кутом зору (з радянської точки зору) твір, зробити потрібні наголоси, але в кулуарних бесідах (коли рідше, коли частіше) впливали на поверхню правдиві враження, котрі були небезпечними для тогочасного ладу як в Україні так і в СРСР у цілому.

А от пишучи твори на філософську та соціальну проблематику, можна було з однаковим успіхом або потрапити під пильний нагляд владних структур, або продовжувати спокійно створювати свої твори. Поясненням цього, на нашу думку, виступає той фактор, що тоді ще не мали повної сили принципи соцреалізму, і вони мали змогу використовувати не лише езопову мову для передачі наболілого.

Історично-біографічна, як і революційна, тематика дає більший простір для інтерпретування. Історично-біографічна тематика демонструє, що вдалий вибір прототипу для написання твору міг забезпечити відносно спокійне подальше літературне життя (1 ранг). А невдалий – до близького знайомства з репресивним апаратом держави – від «відвертої» розмови (із неоднозначно широким спектром

подальших «творчих»/«кар'єрних» перспектив – від співробітництва з «органами» до арешту) до фізичного знищення.

Революційна тематика, як і історично-біографічна, також була досить непевною для майбутнього життя письменника тематикою. Можна припустити, що на початку становлення радянської влади, коли країною правили більшовики з досвідом підпільної та революційної боротьби, писати про нещодавнє минуле було не лише дозволено, а й престижно. Пізніше, в останні роки правління країною Леніним та після його смерті, коли більш масово «викривалися» «вороги народу» не лише серед рядових громадян, а й у середніх та вищих ешелонах влади, то більш-менш об'єктивний опис реальних заслуг (скажімо, М. Щорса або Г. Котовського, не кажучи вже про Н. Махна), міг привести до в'язниці або й до вищої міри покарання. А визнання геройських вчинків не лише за бійцями Червоної армії взагалі стало табу. Хоча частина письменників брали участь в національно-визвольних змаганнях на боці різних політичних сил (наприклад, А.Головко – служив в Армії Української Народної Республіки, потім в лавах Червоної армії), бачили на власні очі звірства як одних, так і інших.

На той час в Україні ще були сильними відгомони революційних подій – від кримінальних угруповань до «ідейно незгодних» (антирадянських). Протистояння було настільки серйозним з обох боків, що часто закінчувалося стратами, яке носили в т.ч. елементи ритуалізації, – активістів-комнезамників, голів колгоспів «годували» землею. Із подібними явищами новостворювана радянська влада боролася більш ніж рішуче – аж до спалення цілих сіл: *«А в Перівці вони дівчину на дуба спяли та й повісили. ... Вона була комуністка та й видала їхнім більшовикам. ... А ти чув, що десь, де багато лісовиків було, так там повипалювали всі села: одні бовдури стоять»*. («Ліс») [Вражливий, 1925:79]

Викриття недоліків у сатирично-гумористичному ключі було також небезпечним заняттям (5 ранг серед тематик, за твори на які автори переслідувалися владними структурами та 12 ранг серед тематик, за твори на які автори не переслідувалися владними структурами). Викриття недоліків чи знецінювання чогось засобами гумору та сатири жорстко контролювалося владними органами,

призводячи і до закриття журналів і до арештів літредакцій (журнал «Червоний перець» [Фесуненко, 2017; Пілюк, 2018]). Зрозуміти причини цього неважко, адже кому хочеться пізнати себе у герої фейлетону чи гуморески?

Проаналізуймо, чи могла літературна творчість, зокрема вибір тематичного спрямування творів, вплинути на постійне місце проживання письменника протягом більшої частини життя. Одразу ж зауважимо, що нас не цікавить конкретне місце проживання митця (місто, село, область, регіон), лише – чи він проживав постійно в Україні, чи все ж таки обставини життя змусили покинути Україну і протягом більшої частини життя проживати в еміграції.

Згідно з результатами дослідження, в Україні проживало постійно 76% митців.

Таблиця 4**Постійне місце проживання письменника**

Ранг	Назва тематичного напрямку	Постійне місце проживання протягом 1920-1930-х років	
		Україна	За межами України
1	Філософський	1	1-2
2	Історично-біографічний	4	1-2
3	Соціальний	2	3-4
4	Революційний	3	5-6
5	Селянський	6	5-6
6	Прорадянський	5	-
7	Військовий	7	9
8	Інтелігентський	8	7-8
9	Сатирично-гумористичний	9	12
10	Міський	10	10-11
11	Священницький	13	3-4
12	Жіночий та дитячий	11	10-11
13	Туристичний	12	-
14	Емігрантський	-	7-8

Як бачимо, до переліку тем письменників, котрі жили постійно в Україні, не увійшла емігрантська тематика. Відсутність цієї тематики закономірна, адже як можна писати про те, що ніколи не бачив, сам не відчув? Навіть з переписки з друзями-емігрантами можна скласти хибне враження щодо закордонного (капіталістичного) життя. Може виникнути запитання – а як же бути з тими творами, котрі описували «радісне життя» в Радянській Україні і «безрадісне» на Заході (наприклад в «панській Польщі»)? Ці твори, на нашу думку, були пропагандистськими, а тому потрапили у категорію «прорадянські».

У письменників, котрі творили в еміграції, до переліку не увійшли туристична та прорадянська тематики. Ці тематики виявилися суто радянськими. Твори, у яких описувалися подорожі за межами України та й у самій Україні, були подорожами емігрантів, у них превалював, переважно, мотив суму за втраченою батьківщиною, а такого ґатунку твори увійшли до рубрики “емігрантська”. Опис переваг радянського устрою та безтурботного життя тих, котрі залишилися на теренах України, – не для тих, хто до еміграції бачив голодні очі рідних та близьких, хто втратив усілякі ілюзії стосовно свого майбутнього в соціалістичній Україні, хто читав емігрантські видання тощо.

В нашому дослідженні до уваги не беруться суб’єктивні чинники письменників, оскільки вони, по-перше, не входять до предметної області дослідження, а по-друге, неможливо безпосередньо отримати відомості від авторів художніх творів стосовно їхнього психологічного стану на час написання твору.

Таким чином, можна стверджувати, що були тематичні напрямки, котрі характерні або лише для емігрантів, або для тих, хто усе (більшу частину) життя прожили в Україні. Твори на ці тематичні напрямки виступають одним з аспектів характеристики соціального життя письменника.

В цілому переважна більшість українських письменників 1920 – 1930-х років за своїм походженням отримали свій культурний капітал завдяки своєму габітусу, зокрема походженню та (само)освіті.

Не зважаючи на те, що написання замовних ідеологічно правильних творів було вигідно як матеріально, так і символічно (визнання, престиж), прорадянська тематика не займає перше місце в творчості українського письменства. Вірогідною причиною цього є як і функціонування у 1920-х років різноманітних літературних об'єднань і пошуків свого стилю, так і прагнення до реалістичного висвітлення подій.

Вибір тематики творів не був зумовлений лише соціальними та суспільними запитамі, а більшою мірою покликом серця. Тим не менше, тематичне спрямування творчості могло як привернути до себе увагу владних органів (впритул до рішення емігрувати чи покінчити з життям), так і убезпечити від пильного нагляду (хоча б гласного).

3.3.1. Українські радянські авторки 1920-30-х років в контексті соціально-професійної спільноти

Як вже відзначалося раніше, на початок ХХ століття українські авторки, – такі як Марко Вовчок, Леся Українка, О.Кобилянська, – вже дали поштовх до визнання жінок-письменниць повноцінними учасниками літературного поля і почали формуватися як соціально-професійна група та небезуспішно конкурували з чоловіками на ниві художньої літератури (а це вже є соціальним фактом в термінах Е.Дюркгейма), тому поряд з основними тенденціями та напрямками творчості проаналізованих авторів необхідно виокремити деякі моменти щодо ситуації в жіночому сегменті художньо-літературного середовища. Адже буремні події початку ХХ століття зачепили всі грані суспільного і приватного життя українців. Наскільки змінилося становище літераторок зі зміною правлячого ладу в Україні?

Встановлення радянської влади в Україні в цілому позитивно вплинуло на соціальне становище жінок як дедалі «повноцінніших» членів радянського суспільства [Маркова, 2009], або «товаришок спеціального устрою» (за метафорою письменника Андрія Платонова). Зміни в суспільстві передбачали принциповий розрив та переформатування усіх видів соціальних відносин, як економічного, так і культурного характерів [Пор. Блонина, 1920]. Більше того, роль жінки в державі нового суспільства ставала принципово новою – на неї покладалися нетипові до цього ролі [Aristarkhova, 1995] – активної учасниці трудової діяльності – як фізичної, так і інтелектуальної [Козлова, 2011]. Про це, зокрема, говорив і В.Ленін в своїй промові перед жінками Москви [Ленін, 1919], а також нормативно-директивні документи, зокрема Постанови ЦК ВКП(б) «Про чергові завдання партії з роботи серед робітниць та селянок» (1926-1929 рр.).

IX З'їзд РКП(б) (весна 1920) закликав проводити належну роботу між селянками та робітницями з ліквідації безграмотності через школи грамоти, облаштування спільних читалень [Дев'ятий съезд, 1934]. Про це була і Постанова РНК УСРР «Про боротьбу з неписьменністю» (21 травня 1921).

Більше того, з листопада 1920 р. почав виходити профільний журнал «Комунарка України» (пік популярності припав на 1924 рік, коли його тираж досягнув 25 тис. екземплярів), а протягом 1924-31 років у Харкові видавався журнал «Селянка України» [Див. Лабур, 2012].

З точки зору гендерної приналежності, за результатами нашого дослідження, домінували в тогочасній українській літературі чоловіки (92%). Жінки як активна соціальна група ще не сприймалися суспільством за норму і, не зважаючи на вже тоді визнаних літераторок на кшталт Ольги Кобилянської та Лесі Українки, швидше були виключенням з правил. Хоча, варто зауважити, з початком формування нового літературного героя – радянської людини, з втіленням в життя партійних закликів про ширше залучення жінок до суспільної праці, а також заклику Леніна, який ще у 1917 році говорив у своїй статті «Чи утримають більшовики свою владу?» [Ленин, 1981:289-339], про необхідність навчання нових кадрів для керування країною (пізніше цю фразу повторив Л.Троцький, а В.Маяковський використав у своїй поемі «Володимир Ілліч Ленін»: «кожну кухарку ми навчимо керувати країною») жінкам стало легше пробитися до радянського літературного середовища, яке – в свою чергу – поступово трансформувалося в певний «елітний клуб», – ставши членом (суч. – членкинею) відповідної Спілки письменників, з похідними бонусами та привілеями від цього (в т.ч. в термінах відносин «поля літератури» та «поля влади» за П. Бурдьє).

Літераторки, які потрапили до вибірки²¹, і чия творчість припадала на 1920-30-ті роки, трохи «вибиваються» із загальної тенденції розвитку тогочасного українського письменства. Адже вони були переважно з родин службовців (42%), в яких розуміли значення освіти для дітей, а також з високоосвічених інтелігентських родин (16%), для яких письменство було звичною справою в родині.

Представниці так званого «нижчого» стану – з селянських, ремісничих чи робітничих сімей – мали менше шансів на отримання гідної освіти та закінчення навчальних закладів на кшталт гімназії, університетів. Тому їхня представленість

---

²¹ Наведені дані стосуються саме цієї вибірки без екстраполяції на всіх українських письменниць того часу.

серед високоосвічених дуже мала. Низький рівень освіти жінок-письменниць відповідає загальному рівню освіченості жінок того часу в радянській державі. Так, згідно з переписом 1926 року 65,5% жінок були неписьменними [Природний рух, 1927-1932; Наслідки репродукції, 1933].

Жінки-письменниці не виділяються за видами зайнятості з загальної тенденції – суміщення літературної та іншої (переважно редакторської, видавничої) діяльності. Адже прожити на одні літературні гонорари ані самій, ані сім'єю – як у випадку з сім'єю Наталі Забіли та Сави Божка – було майже нереально, тим більше, що гонорари виплачувалися нерегулярно (якщо виплачувалися). Тому переважна більшість з жінок-письменниць суміщала творчу діяльність з іншою роботою, передусім у видавництвах та/або редакціях газет, журналів.

Не зважаючи на те, що після всіх закликів до єднання літераторів та доволі послаблені умови для вступу, членами професійних літературних угруповань була одна жінка на чотирьох чоловік (принаймні, з тих, хто потрапили до нашої вибірки). Приналежність до плюралістичних і моністичних літературних організацій у жінок приблизно однакова, але потрібно зауважити, що більшість з них були поза будь-якими літературними організаціями. І це не лише свідомий вибір, а й маємо справу як з об'єктивними чинниками – наприклад, вищим рівнем неграмотності серед жінок так і з укоріненими стереотипами з ознаками сексизму.

Окрім того, жінка як соціальний актор і жінка-літератор як професіонал:

1) не сприймалася масами як повноцінний член агітбригади, членами якої часто були літератори. Жінка-агітатор сприймалася неоднозначно, часто її сприймали як «пропащу» особу, яка не змогла вберегти себе для чоловіка і змушена займатися нетиповою для жінки справою [Цимбал, 2017];

2) повинна була витримати шквал критики не лише з «зовнішнього контуру», а й «внутрішнього» – колег-чоловіків і не зламатися [Цимбал, 2017];

3) ще не було літературно «легітимізовано» в свідомості людей, що жінка може претендувати на керівні посади [Земзюліна, 2009:324-329] та чоловічі професії (адже ще не був настільки розповсюджений метод «соцреалізму», де жінки працюють нарівні з чоловіками і навіть перевершують їх). Згадаймо хоча б відомих стахановок

Парасковію Ангеліну (Паша Ангеліна), Марію Демченко [Див. Шмерлинг, 1936] з їхньою ударною працею і викликом чоловіків на соціалістичне змагання. Відомо, що Валентин Катаєв, Ілля Еренбург та інші писали на державне замовлення твори-есе саме про героїнь нового формату – трактористок, льотчиць, машиністів і т.д ;

4) на жінку ще не було «офіційно» покладено *double burden* (подвійне навантаження), коли жінка повинна бути «на висоті» вдома і на роботі, виконувати подвійні норми на виробництві і вести зразкове домашнє господарство. Більше того, жінка повинна була опікуватися не лише своїми дітьми, а й контролювати соціальний розвиток усіх дітей, займатися соціальним вихованням [Лабур, 2010]. Адже потрібно пам'ятати, що тотальне державне залучення жінок до соціально значущої праці почалося наприкінці 1920-х років – з початком загальнодержавної програми «індустріалізації», курс на яку було проголошено на XIV з'їзд ВКП(б) у грудні 1925 р.) [Пор. Женщины в социалистическом строительстве, 1933]. А для її реалізації не вистачало кадрово-трудоових ресурсів на будівництво таких масштабних об'єктів як Дніпрогес (1927-32 рр.), Харківський тракторний завод (1930), Краматорський машинобудівний завод та ін. Зокрема, у 1931 р. було опубліковано «список професій і посад, на яких застосування жіночої праці має бути дозволено», в подальшому оновлюваний.

Репресивна машина не оминула своєю увагою і українських літераторок. Вже згадувана вище Л. Старицька-Черняхівська та письменниця Л. Бєднова проходили як учасниці процесу СВУ. Не зважаючи на те, що вирокони вони отримали відносно м'які – до 3-х років умовно, – це поклало кінець їхнім літературним кар'єрам, адже про авторські публікації вже навіть не доводилося мріяти. Якщо про подальшу долю Л.Старицької-Черняхівської хоч щось відомо, то про долю Л. Бєднвої нема жодних відомостей.

Арешти рідних та близьких, друзів та сусідів призвели до того, що авторки припинили свою активну літературну творчість взагалі чи писали в кращому випадку «в стіл» до кращих часів чи перекваліфікувалися. Так, Олена Шпотько після арешту свого чоловіка М. Минька припинила свою літературну діяльність, Маргарита Сенгалевич знову почала публікуватися лише в часи т.зв. хрущовської

«відлиги» 1960-х рр., Гаїна Коваленко, перша дружина М.Бажана, повністю переключилася на суто перекладацьку діяльність; Наталя Забіла також припинила публікувати свої соціально-активні поезії – і присвятила майже усю свою творчу діяльність виключно дитячим творам.

Якщо розглянути творчість жінок з точки зору тематики творів, то не викликає подиву переважання жіночої/дитячої тем (хто ж краще знає про ці соціальні прошарки і їхні потреби, прагнення краще, аніж жінки?). Водночас потрібно зауважити, що авторки, чії біографії потрапили до вибірки, дивилися на жінку як на особистість, з власними потребами/бажаннями, а не як на «гвинтик» в державному колесі, що протирічило загальній спрямованості політики більшовиків щодо жінок [Див. Лабур, 2010:205-213].

На другому місці стоїть захоплення історичною/мемуарною прозою. Вибір цієї тематики теж не викликає жодних зауважень – авторки протягом навчання отримували глибокі знання з історії, а родинні спогади, перекази, зв'язки також були чудовою темою для творчості (напр., Л. Старицька-Черняхівська була дочкою М. Старицького, одного з основоположників українського сучасного театру). Також ця тематика була та віддушину, в якій літераторки могли йти за покликом серця, а не вказівками партійних органів як і що і про кого писати.

Репресії в країні, неможливість виїхати, покинути близьких і тому подібні причини могли бути одним з найвагоміших чинників того, що досліджувані жінки-літераторки відходили від соціально значущих тем і зосереджувалися на дитячій тематиці, ліриці тощо.

Тому й не дивно, що незначну зацікавленість викликали агітаційно-прорадянські теми. Найбільш вірогідною причиною є походження та виховання авторок – шляхетне, інтелігентське, в якому прищеплювалася повага до людини як особистості, а не соціальної істоти. І тому їхня творчість часто йшла в розріз з вимогами оспівування жінки-трудівниці, в якій громадські і суспільні інтереси стоять вище за особистісні, приватні. Радянську владу не дуже цікавив внутрішній світ героїні: їй головне було створити образ жінки-працівниці, яка нарівні з чоловіком працює на роботі, вдома веде домашнє господарство, а у вільний час –

опікується суспільними, громадськими справами – неписьменними, дітьми з дитбудинків, проводить профілактичні бесіди і т.д. Саме тому в «правильних» творах радянських письменників в цілому і жінок зокрема, внутрішні конфлікти, монологи, пошуки себе та свого місця в житті могли бути прийнятними лише в розрізі становлення жінки як члена суспільства, того гвинтика системи, яка не сумнівається в правильності заданого генерального шляху партією та її керівництвом. Усі інші прояви особистості таврувалися як недостойні радянської жінки і різко засуджувалися як іншими героями творів, так і читацькою аудиторією і спільнотою критиків.

Підсумовуючи, можна сказати, що професіоналізація авторок була подібною до загальноукраїнської. Проте, не зважаючи на проголошене рівноправ'я між чоловіками та жінками, останні піддавалися переважно сексистським закидам щодо визнання їх як професіоналів.

Також, з одного боку, українським авторкам 1920-30-х років було легше в плані визнання в усіх планах, аніж їхнім попередницям. А з розповсюдженням грамотності в країні в цілому авторкам стало легше знаходити читацьку аудиторію. Тим не менше, вони також мали свої наріжні камені й перепони до визнання себе як професіоналів, а саме: невизнання серед колег; подвійне навантаження (суспільна й домашня робота).

Висновки до розділу 3.

Одним з найголовніших методологічних висновків до Розділу 3 є той, що теорія капіталів П.Бурд'є не спрацьовує у новостворених суспільствах (особливо внаслідок силової зміни влади), де набуті за попереднього політичного режиму капітали (в усіх сенсах) втрачають свою вагу і знецінюються. Це знайшло підтвердження в проведеному авторкою дослідженні походження українських письменників, які творили у 1920 – 1930-х роках.

В той же час прагнення поля влади розширити свої межі й поглинути повністю (чи майже повністю) поле літератури, контролювати його, бути домінантним – знайшло підтвердження в авторському дослідженні. Цей феномен не є унікальним для новостворених суспільств, більше він притаманний для більшості (якщо не всіх) тоталітарних режимів незалежно від фази їхнього існування. Водночас в межах поля літератури поділ на масове та елітарне мистецтво стає чітким, хоча почасти й соціально небезпечним. На прикладі зародження та становлення канонів соцреалізму показано, що елітарне мистецтво перейшло в нішове, зайняття яким було не вигідно ані економічно, ані соціально. Водночас написання ідеологічно правильних текстів могло принести визнання в усіх сферах (позитивне накопичення усіх видів капіталів).

Метод колективної біографії варто застосовувати в соціології та міждисциплінарних дослідженнях для вже сформованих соціально-професійних груп, оскільки цей метод передбачає аналіз групи як такої, а не окремих її представників. Водночас, традиційний біографічний метод приносить більшу користь у випадку вивчення становлення та інституціоналізації соціальних, професійних і т.д. груп.

1920-ті рр. стали часом небаченого розвитку української культури, періодом культурної революції або, в певному сенсі, «українським відродженням». Це стало можливим завдяки тому, що після революційних подій в Російській імперії і

національно-визвольних змагань в Україні (кінець 1910-х рр.) діячі культури могли сподіватися на підтримку державних органів, вільно проголошувати свої програми розвитку культури та сподівання. Багато видатних діячів виїхало в еміграцію, але почала з'являтися нова плеяда діячів культури, вихованих на революційних переконаннях, свідомих комуністів. Втім, необхідно зауважити, що багато молодих письменників та поетів були доволі аполітичними.

Революційні події зруйнували соціально-станову ієрархічну структуру Російської імперії. Почалася вертикальна міграція, котра суттєво підтримувалася владою, а в багатьох випадках навіть стимулювалася нею: зокрема, робітник-ударник, відповідаючи на відповідний заклик партії, міг швидко стати письменником/літератором.

В загальних рамках вертикальної міграції підвищувався загальний рівень освіченості населення, змінювалося матеріальне та соціальне становище великої кількості населення. Зростав попит на літературну продукцію, оскільки збільшувалася кількість письменних людей, – а, отже, виникала потреба у збільшенні кадрів виробників цієї продукції – письменників (показовою є кампанія «призову робітників-ударників до літератури»). Основна професійна діяльність тогочасних митців мала значний вплив на вибір ідей/сюжетів та тем/тематик серед письменників.

Різноманіття літературних напрямів та течій, яке було характерне для України початку ХХ століття, було згорнуте внаслідок дій партійних та державних органів у 1930-х роках. Утвердження канонів «соцреалізму» остаточно поставило крапку в творчих пошуках літераторів, які з митців слова та провісниками соціальних настроїв перетворилися на один з т.зв. «гвинтиків» радянської системи і писали тексти тематично вивірені та ідеологічно правильні.

Суттєвої різниці між набором тематик творів у представників різних літературних об'єднань не було виявлено. Різниця між ними полягає у глибині зацікавленості проблематиками. В обох літературних таборах зацікавленість тематичними напрямками творчості була за рангами майже ідентичною, проте

необхідно відмітити, що моністичні об'єднання зосереджували свою увагу на історично-біографічній тематиці.

Не зважаючи на те, що номінально жінка мала ті ж самі права і стартові можливості, в літературі переважали чоловіки, так само як і в професійних літературних угрупованнях. Адже жінки несли на собі подвійне навантаження – суспільне (вимога часу) та домашнє (споконвічне заняття), яке часто не давало повною мірою займатися творчістю і розвиватися як літераторці.

Жінки-літераторки як професійна група почали своє формування ще у ХІХ столітті, а остаточно закріпилися у 1920-1930-х роках, коли на більшій території України було встановлено радянську владу.

Задекларована радянською владою боротьба з неписьменністю позитивно вплинула як на рівень освіченості в цілому по Україні, так і серед жінок зокрема. Також позитивно на становлення та закріплення статусу повноцінних учасниць літературного процесу вплинули різні постанови радянського уряду щодо ширшого залучення жінок в усі сфери народного господарства.

Походження та (само)освіта були одними з визначальних факторів, які допомогли жінкам зайняти свою нішу в полі літератури. Урівняння жінок та чоловіків в правах закріпило за жінками право на отримання гонорарів за свою літературну та іншу працю. Тим не менше, жінкам (як і чоловікам) доводилося суміщати літературну творчість з іншою роботою, щоб забезпечувати себе та сім'ю.

В творчому доробку літераторок того часу переважає жіноча та дитяча тематики. В якомусь сенсі це є феміністичним викликом, оскільки переважна більшість головних соціально активних героїв творів того і ранішого часів були чоловіками, а жінки або доповнювали їх, або лише формувалися як особистості, часто маючи лише завдатки до саморозвитку і соціальної активної позиції. Саме тому роль Жінки з великої букви в творах письменниць того періоду є одним з проявів боротьби жінок за свої права (пом'якшений варіант руху суффражисток). Оскільки самим жінкам-авторесам довелося пройти через немало життєвих колізій (від об'єктивних до суб'єктивних), то зацікавленість жіночою тематикою є закономірним. Також тоді, як і наразі, більша частина часу, присвяченого на

виховання дітей, покладена на жінку, то розуміння і глибоке знання дитячої психології та етапів їхнього розвитку (як соціального, так і фізіологічного) допомагало письменницям глибоко й переконливо описувати дитячі проблеми та мрії, а також писати глибокореалістичні твори про дітей.

Своєрідна віддушину була для них в історично-біографічній тематиці, оскільки частина з них походила з освічених сімей, які внесли свій вклад в розвиток України.

Не зважаючи на позитивні зрушення в соціальному становищі та житті жінок, вони все ж таки мали менше шансів пробитися на вершину літературного Олімпу, аніж чоловіки. Нарівні з чоловіками вони потрапляли під лещата репресивного пресу і були змушені рятувати своє життя чи рідних шляхами еміграції чи повної/часткової відмови від літературної діяльності.

ВИСНОВКИ

Загальне уявлення щодо проробленої роботи та отриманих висновків можна отримати на підставі наступних висновків:

1. У дисертаційному дослідженні здійснено аналіз теоретичних наробок з соціології культури та соціології літератури зокрема, а також аналіз застосування біографічного методу в соціології та суміжних наукових галузях.

2. У представлений роботі запропоновано та відпрацьовано один з різновидів реконструювання соціального минулого (становлення та утвердження) доволі специфічної соціально-професійної групи (в термінах Veruf M.Вебера) – українського письменства.

3. У той час як для літературознавства та історії культури (літератури) використання особистих документів, зокрема щоденників та приватного листування, є доволі звичним та відносно надійним джерелом інформації, в соціології мало наробок в цьому напрямку. Для заповнення цієї лакуни в якості джерельної бази були взяті листи українських письменників кінця XVIII – початку XX століття, в яких підіймалися питання оплати за їхні твори.

4. На засадах використаних в дисертації теоретичних наробок аргументовано, що отримання матеріальних благ за відповідну діяльність (грошових коштів, зокрема гонорарів) є однією з ознак професійної групи. За результатами проведеного якісного контент-аналізу листів українських письменників досліджуваного періоду можна зробити висновок, що українські літератори вже у XIX столітті сформувалися як соціально-професійна група, а остаточне її закріплення відбулося у 1920-1930-х роках, коли радянський уряд визнав письменство як професію на державному рівні.

5. Під час роботи над дисертацією було з'ясовано, що теоретичні наробки постструктуралістів частково можна застосовувати для аналізу і вивчення становлення українського письменства як соціально-професійної групи. Передусім це соціо-політичні причини: проаналізовані у першому розділі праці

постструктуралістів стосуються панівної у відповідному суспільстві літератури та її продукту, в той час як українська література – література колоніальної країни, яка розвивалася в інших умовах, аніж та ж французька чи англійська чи навіть російська.

6. Взаємодія полів влади і літератури в українській літературі кінця XVIII – початку XX століття (до 1917 року) була неоднозначною: з одного боку, постійні заборони на використання української мови, з іншого – відносно толерантне ставлення та мінімізоване невтручання в процеси становлення українського письменства як соціальної групи. А ось після встановлення на території України радянської влади прагнення поля влади розширити свої межі й поглинути повністю (чи майже повністю) поле літератури, контролювати його, бути домінантним – знайшло підтвердження в авторському дослідженні.

7. Виявлено, що теорія капіталів, особливо символічного та культурного, гарно накладається на контекст дискурсу українського письменства кінця XVIII – початку до 1910-х – переважна більшість письменників того часу отримали як мінімум домашню освіту, як максимум – мали наукові звання. І економічний (матеріальний) капітал також відігравав суттєву роль як у становленні окремої особистості як письменника, так і українського письменства в цілому, оскільки видання творів українською мовою було переважно економічно не вигідним. Водночас теорія капіталів П.Бурд'є не повністю спрацьовує у трансформаційних суспільствах (особливо внаслідок силової зміни влади), де набуті за попереднього політичного режиму капітали (в усіх сенсах) втрачають свою вагу і знецінюються. Це знайшло підтвердження в проведеному авторкою дослідженні походження українських письменників, які творили у 1920 – 1930-х роках.

8. Метод колективної біографії варто застосовувати в соціології та міждисциплінарних дослідженнях для вже сформованих соціально-професійних груп, оскільки цей метод передбачає аналіз групи як такої, а не окремих її представників. Водночас, традиційний біографічний метод приносить більшу користь у випадку вивчення становлення та інституціоналізації соціальних, професійних і т.д. груп.

9. До XIX століття українське письменство не існувало як соціально-професійна група (в класичному розумінні цього терміну). Звісно, були вже передумови для цього, але консолідованою силою, зв'язками між собою, об'єднаними спільною ідеєю українське письменство стало лише у XIX столітті завдяки виданню українських періодичних видань. Найбільш знаковими такими періодичними виданнями стали: «Основа», «Літературно-науковий вісник», «Киевская Старина». Не зважаючи на доволі невеликий період існування більшості українських періодичних видань (причини закриття були від нестачі коштів на видання до прямої заборони з боку цензури), вони були «центрами тяжіння» для письменників, їхніми творчими платформами. Видання творів в книжках та у періодичних виданнях українською мовою протягом всього XIX століття було майже неприбутковою справою для авторів (за виключенням перерахованих вище журналів), проте вони дозволили їм згуртуватися і утворити свою соціальну групу – українське письменство. Гонорари дописувачів служили більше як додаткове джерело прибутку, хоча в житті проаналізованих авторів вони були основним доходом у визначені періоди життя, що дає змогу говорити про формування професійної страти – українського письменства. Окрім того, українські письменники гуртувалися навколо видань, утворювали своєрідну професійну спільноту, допомагаючи один одному як з рецензуванням творів, так і їхньої публікацією.

10. 1920-ті рр. стали часом небаченого розвитку української культури, періодом культурної революції або т.зв. «українським відродженням». Це стало можливим завдяки тому, що після національно-визвольних змагань в Україні (кінець 1910-х рр.) та встановлення радянської влади (з 1921 р.) діячі культури могли, з одного боку, сподіватися в т.ч. на підтримку державних органів, а з іншого – відносно вільно проголошувати свої програми розвитку культури та сподівання. Різноманіття літературних течій та професійних літературних угруповань було примусово зупинено на початку 1930-х років. Багато видатних діячів виїхало в еміграцію, але почала з'являтися нова плеяда діячів культури, вихованих на революційних переконаннях, свідомих комуністів.

11. В загальному контексті вертикальної мобільності у 1920-30-х рр. підвищувався загальний рівень освіченості населення, змінювалося матеріальне та соціальне становище великої кількості його прошарків. Зростав попит на літературну продукцію, оскільки збільшувалася кількість письменних людей, – а, отже, виникала потреба у збільшенні «виробників» цієї продукції – письменників (показовою є кампанія тих років з "призову робітників-ударників до літератури"). Основна професійна діяльність тогочасних митців мала значний вплив на вибір ідей/сюжетів та тем/тематик серед письменників. Різноманіття літературних напрямів та течій, яке було характерне для України початку ХХ століття, було згорнуте внаслідок дії партійних та державних органів. Утвердження канону соцреалізму (з 1934 р.) і створення єдиної літературної організації в СРСР (з філіями в республіках) остаточно поставило крапку в творчих пошуках літераторів, які з «митців слова» та «провісників» соціальних настроїв перетворилися на «інженерів людських душ» (в термінах «гвинтиків» радянської системи) – і писали відповідно вивірені (в т.ч. на рівні самоцензури) літературно-художні тексти.

12. Жінки-літераторки як дедалі значущий, поступово демаргіналізований елемент соціально-професійної групи, почали своє формування ще у ХІХ столітті, а остаточно закріпилися у 1920-1930-х роках, коли на більшій території України було встановлено радянську владу.

13. Задекларована радянською владою боротьба з неписемністю позитивно вплинула як на рівень освіченості в цілому по Україні, так і на її рівень серед жінок зокрема. Також позитивно на становлення та закріплення статусу повноцінних учасниць літературно-художнього процесу вплинула практична діяльність радянського уряду щодо ширшого залучення жінок в усі сфери народного господарства. Походження та (само)освіта були одними з визначальних факторів, які допомогли жінкам зайняти свою нішу у відповідному полі художньої літератури. Урівняння жінок та чоловіків в соціально-економічних правах остаточно закріпило за жінками право на отримання гонорарів за свою літературну та іншу працю. Тим не менше, жінкам (як і чоловікам) зазвичай доводилося суміщати літературну творчість з іншою роботою, щоб забезпечувати себе та сім'ю.

14. Не зважаючи на те, що номінально жінка мала ті ж самі права і стартові можливості, в українській художній літературі загалом переважали чоловіки, в т.ч. і в професійних художньо-літературних угрупованнях. В творчому доробку жінок-літераторок тих часів переважає жіноча та дитяча тематики. В історико-соціальному сенсі це є в т.ч. певним «феміністичним викликом», оскільки переважна більшість головних соціально активних героїв творів того і ранішого часів були чоловіками, а жінки або доповнювали їх, або лише формувалися як особистості, часто маючи лише завдатки до саморозвитку і соціальної активної позиції. Саме тому роль Жінки з великої букви в творах письменниць того періоду є одним з проявів боротьби жінок за свої права (пом'якшений варіант руху суфражисток). Оскільки самим жінкам-авторесам довелося пройти через немало життєвих колізій (від об'єктивних до суб'єктивних), то зацікавленість жіночою тематикою є закономірним. Також тоді, як і наразі, більша частина часу, присвяченого на виховання дітей, покладена на жінку, то розуміння і глибоке знання дитячої психології та етапів їхнього розвитку (як соціального, так і фізіологічного) допомагало письменницям глибоко й переконливо описувати дитячі проблеми та мрії, а також писати глибокореалістичні твори про і для дітей.

15. Не зважаючи на позитивні зрушення в соціальному становищі та житті жінок, вони все ж таки мали менше шансів пробитися до «літературного клубу» як формалізованої соціально-професійної групи, аніж чоловіки. Нарівні з чоловіками вони потрапляли під лещата репресивного пресу і були змушені рятувати своє життя чи рідних шляхами еміграції чи повної/часткової відмови від літературної діяльності.

16. Українське письменство XIX – початку XX ст. йшло в загальному руслі тогочасних світових соціально-культурних, зокрема художньо-літературних процесів, а саме: все активніше долучало до публічності (публікувало) твори, написані жінками. Відповідно, гендерний вимір такої проблематики становить окремий перспективний, але поки що вкрай малодосліджений, пласт історико-культурних (в т.ч. історико-соціологічних) досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Alexander J. C. What social science must learn from the humanities. *Sociologia & Antropologia*. 2019. Vol. 9. no 1. P. 43-54.
2. Aristarkhova I. Women and government in bolshevik Russia. *Comparative Labour Studies Working Papers*. 1995. №4. 27 P.
3. Bakashova J. K. The writer who created the portrait of his era (based on the works of Kazat Akmatov). *Russian Linguistic Bulletin*. 2020. №2 (22). P. 158-162.
4. Bourdieu P. L'illusion biographique. *Actes de la recherche en science sociales*. 1986. Vol. 62-63. P. 69-72.
5. Bourdieu P. Le champ littéraire. *Actes de la Recherche. Sciences Sociales*. 1991. Vol. 89. P. 3-46.
6. Bourdieu P. Les Regies de Tart. Genese et structure du champ litteraire. Paris: Seuil, 1992. 480 p.
7. Bourdieu P. The Biographical Illusion. *Identity: A Reader*. - London: Sage Publications, 2000. P. 297-304.
8. Brockmeier, J. and Carbaugh D., eds. Narrative and identity. *Studies in autobiography, self and culture*. 2001. Vol. 1. John Benjamins Publishing. 337 p.
9. Chamberlayne, P., Bornat J., and Wengraf T. The turn to biographical methods in social science. *Comparative issues and examples*. Psychology Press, 2000. 368 p.
10. Chernysh N. A Brief History of Russian Soviet and Post Soviet Sociology University of Kansas Press. Lawrence, 1999.
11. De Gier, E. Modernist industrial novels and industrial sociology. A comparison between Weimar Germany and Post-WWII Italy. *Przeгляд Socjologiczny*. 2018. Issue 3 (67). P.179-196.
12. Denzin N.K. The landscape of qualitative research. N.K. Denzin, Y.S. Lincoln (eds). 3rd ed. Sage Publications, Inc. 2008. 620 p.

13. Evetts J. Organizational and occupational professionalism. The challenge of NPM: Paper presented at the 16th ISA World congress of sociology. Durban, 23– 29 July 2006. 29 p.
14. Florida R. The rise of the creative class and how it's transforming work, leisure, community and everyday life. N.Y.: Basic books, 2002. 512 p.
15. Giantsidis, Ch. Re-Evaluating "Authenticity" In Holocaust Literature–Memory And Trauma In Recent Holocaust Fiction. Diss., 2018. 70 p.
16. Heinritz, A. Burying the Undead: Coming to Terms with the Soviet Past in Novels by Ol'ga Slavnikova and Sergei Lebedev. *Acta Universitatis Carolinae Studia Territorialis*. 2017. №17.2. p. 59-78.
17. Horbatsch, A-H. Die Ukraine im Spiegel ihrer Literatur. Reichelsheim, 2002. 155 p.
18. Josselson, R. and Lieblich A., eds. Interpreting experience. The narrative study of lives. Sage Publications, 1995. Vol. 3. 244 p.
19. Karwacka M. Zahar Prilepin's blogs as the new modern literary creativity measurement. *Slavia Centralis*. 2020. №1. P.232-243.
20. Montgomery J. Medicine, Accountability, and Professionalism. *Journal of Law and Society*. 1989. Vol. 16, – №. 3. P.319-339.
21. Nowak M. Teorie i koncepcje wychowania. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne Spółka z.o.o., 2008. 580 p.
22. Parsons, J. M., and Chappell A. The Palgrave Handbook of Auto/Biography. Springer International Publishing, 2020. 692 p.
23. Radchenko, S. Metamodern Gaming: Literary Analysis of The Last of Us. *Interlitteraria*. 2020. №25.1. P. 246-259.
24. Roberts B. Biographical research Principles and Practice in Survey Research. Buckingham, Philadelphia: Open University Press, 2002. 230 p.
25. Rogacheva M. A., Soviet Scientists Remember: Oral Histories of the Cold War Generation. Lanham: Lexington Books, 2020. 203 p.
26. Romero, R. Poetic Transcription in the Sociology Classroom: Developing Empathy, Analytical Skills, Creativity, and Engagement. *Teaching Sociology*. 2020. vol. 48. №3. P. 209-219.

27. Ruder, C. A. From Furmanov to Sholokhov: An Anthology of the Classics of Socialist. *The Slavic and East European Journal*. 1990. Vol. 34. Issue 1.
28. Wallerstein Immanuel. Historical Capitalism. London: Verso, 1983. 110 p.
29. Yatvetska, A. and Kryvosheia T. An overview of sociolinguistic methods of leadership analysis. *International Scientific Journal of Universities and Leadership*. 2015. №1. P.79-82.
30. Znaniecki F., Thomas W.I. The Polish Peasant in Europe and America. / William Thomas, Florian Znaniecki. Vol.1-2. Boston, 1918-1920.
31. Агеева В.П. Жіночий простір: феміністичний дискурс українського модернізму. Київ: Факт, 2003. 360 с.
32. Адорно Т., Хоркхаймер М. Диалектика просвещения. Москва : Наука, 1998. 310с.
33. Айзешток І. До соціології повістей Квітчиних. *Червоний шлях*. 1928. №12. С. 133–150.
34. Алексеев А. Н., Ленчовский Р. И. Профессия – социолог (Из опыта драматической социологии: события в СИ РАН – 2008 / 2009 и не только). Документы, наблюдения, рефлексии. Санкт-Петербург: Норма, 2010. Т. 2. 568с.
35. Алякринская М.А. Постмодернистский проект в культуре соцреализма: балет «Светлый ручей». *Вестник Академии Русского балета им. А.Я. Вагановой*. 2013. №1. С. 319-328.
36. Анашенков Б.А. Формируемый процессами труда... *Литература и социология*. Сборник статей. Москва, 1977. с. 227 – 268.
37. Андрущенко Е. Марія Сосюра: муза, дружина, агент НКВС. / Едуард Андрущенко URL:<https://was.media/uk/2018-09-18-marija-sosjura/>. (Дата звернення: 05.01.2021)
38. Антонович Д. Автори, друкарі та меценати. Українська культура: лекції за редакцією Дмитра Антоновича / укл. С.В. Ульяновська; вст. ст. І. М. Дзюби; перед. сл. М. Антоновича. Київ: Либідь, 1993. 592 с.

39. Антонович М. П. О. Куліш і О. Я. Кониський (їх взаємини за 1860-х років). *Український історик*. 1970. Ч. 1-3. С. 38-53.
40. Антропология профессий, или посторонним вход разрешен / Под редакцией П. Романова, Е. Ярской-Смирновой (Библиотека Журнала исследований социальной политики). Москва: ООО «Вариант», ЦСПГИ, 2011. 356 С.
41. Антропология профессий: границы занятости в эпоху нестабильности / Под редакцией П. Романова, Е. Ярской-Смирновой (Библиотека Журнала исследований социальной политики). Москва: ООО «Вариант», ЦСПГИ, 2012. 236 С.
42. Багмут І. А. Червоні кутки на селі (куткові хати-читальні). / Іван Багмут. Київ: Держвидав України, 1927. 72 с.
43. Бажан О. М. Кримінальний сюжет і гендерні проблеми психоприроди художнього характеру (за матеріалами малої прози Марка Вовчка «Павло Чорнокрил», «Свекруха», «Одарка»). *Літературознавчі студії*. Зб. наук. праць. Київ: ВД Дмитра Бураго, 2005. Вип. 14. С. 140-150.
44. Баран О. Я. Сім'я української сільської інтелігенції у Галичині наприкінці ХІХ-30-х роках ХХ ст. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 6: Історичні науки*. 2008. С. 230-235.
45. Баринов Д. А. Коллективная биография студенчества Санкт-Петербургского университета 1884-1917 гг.: статистический анализ. *Клио*. 2013. №10. С. 42-49.
46. Барт Р. От науки к литературе. // Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. - М., 1994 - С. 375-383
47. Барт Р. Смерть автора. // Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. М., 1994 с. 384-391.
48. Бартіш С. Романтичні засади творення часопису «Молода Україна» Олени Пчілки. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство*. 2013. №13. С. 11-15.

- 49.Безручко О. Справа-формуляр «Запорожець»: нові документи про режисера Олександра Довженка. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2009. №2 (33). С.327-352.
- 50.Берто Д., Берто-Вьям И. Семейное владение и семья: трансмиссии и социальная мобильность, прослеживаемые на пяти поколениях. *СоцИс: Соц. исслед.* 1992. №12. С. 132-140.
- 51.Беспалова Ю.М. Западносибирские предприниматели второй половины XIX - начала XX вв.: имена биографии, судьбы (качественные исследования в социологии культуры). Тюмень: ТюмГУ, 2002. 156 с.
- 52.Бикова Т. Втілення просвітницьких ідей у художніх творах початку ХХ ст. на гуцульську тематику: нарративні стратегії. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2018. Вип 20. том 1. С. 46-50.
- 53.Білан Т. «Жіноча» рецепція національної культури (феміністична ідея в творчості Олени Пчілки, Лесі Українки, Ольги Кобилянської). *Український жіночий рух : здобутки і проблеми*. Зб. наук. праць за матер. першої Всеукр. наук.-практ. конф. м. Дрогобич, 19-20 жовт. 2001 р. Дрогобич : Коло, 2002. – Вип. 1. – С. 234– 237.
- 54.Білокін С.«Стрела» про архів Гната Хоткевича і взагалі. *Слово Просвіти*. 2017. 12-18 січня. Ч. 2 (898). С. 4-5.
- 55.Блонина Е. Почему я стала защитницей Советской власти? Харьков, 1920. 16 с.
- 56.Блохин Д. Духовний світ Ольги Кобилянської та вплив німецької культури та літератури на її творчість (До 150-річчя від дня народження). *Науковий вісник Чернівецького національного університету. Слов'янська філологія*. 2014. №732-733. С.54-66.
- 57.Бойченко М. Професія. *Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін.* Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис, 2002. С.531-532.
- 58.Борисёнок Е. Феномен советской украинизации 1920–1930-е годы. Москва: Европа, 2006. 256 с.

- 59.Борисова С.Н. Изучение профессиональных групп в отечественной социологии: основные теоретико-методологические подходы. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия: Социальные науки*. 2016. №2 (42). С. 144-148.
- 60.Боровой Н. Ударники в литературу. *Смена*. Октябрь. 1930. №169-170.
- 61.Борщенко В. Методологічне обґрунтування дослідження динаміки ціннісних орієнтацій за особистісними документами: дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.02. Київ, 2009. 209 с.
- 62.Боскетти А. Социология литературы: цели и достижения подхода Пьера Бурдьё. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2004. №5. С.115-125.
- 63.Бурдьё П. Поле литературы. / Пер. с фр. М. Гронаса. *НЛО*. 2000. №45. С. 22-87.
- 64.Бурдьё П. Рынок символической продукции. / Пер. с франц. Е.Д. Вознесенской. *Вопросы социологии*. 1993. №1/2.
- 65.Бурлачук В. Острів Сахалін і соціологічні етюди письменника Антона Павловича Чехова. З нагоди 150-ліття від дня народження. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2010. №1. С. 188-196.
- 66.Вебер М. Покликання до політики. // Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. [пер. з нім. О. Погорілий]. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 1998. С. 171-193.
- 67.Вебер М. Про внутрішнє покликання до науки. // Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика [пер. з нім. О. Погорілий].–Київ: Видавництво Соломії Павличко" Основи (1998). С.311-337.
- 68.Вервес Г. Іван Франко і питання українсько-польських літературно-громадських взаємин 70-90-х років XIX ст. Київ: Видавництво АН УРСР, 1957. 363 с.
- 69.Винниченко В. Щоденники /упор. Г.Сиваченко. *Київська старовина*. 2001. №1. С. 80-88.

70. Власть и художественная интеллигенция. Документы ЦК РКП(б) – ВКП (б), ВЧК – ОГПУ – НКВД о культурной политике. 1917-1953. Москва: Международный фонд "Демократия", 1999. 872 с.
71. Воспоминания русских крестьян XVIII - первой половины XIX века 1856-1860. [URL:https://statehistory.ru/books/9/Vospominaniya-russkikh-krestyan-XVIII---pervoy-poloviny-XIX-veka/42](https://statehistory.ru/books/9/Vospominaniya-russkikh-krestyan-XVIII---pervoy-poloviny-XIX-veka/42)<https://statehistory.ru/books/9/Vospominaniya-russkikh-krestyan-XVIII---pervoy-poloviny-XIX-veka/42>. (дата звернення 05.01.2021).
72. Вражливий В. Земля. Харків: Книгоспілка, 1925. 127 с.
73. Вулф В. Власний постір /пер. з англ. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. 111 с.
74. Галатенко Ю.Н. Женская литература как «гендерная маска» – к вопросу о конструировании творческого субъекта. *Филология: научные исследования*. 2017. №2. С. 77-89.
75. Галицкая Ю. Псевдоним в женской литературе: феминистские аспекты в гендерном контексте. *Грани*. – 2020. т. 23. Вып. 4. С. 28-35.
76. Гальченко С. Володимир Винниченко: доля політика, митця і людини. // Винниченко В. Щось більше за нас. Харків, 2020. С. 5-12.
77. Гарт : альманах. Харків: Держвидав України, 1924. 70 с.
78. Гендова М.Ю. «Время, вперед!». К проблеме социокультурного контекста советских балетов 1930-х. *Вестник Академии Русского балета им. А.Я. Вагановой*. 2015. №4. С. 122-134.
79. Герасименко В. Анатолий Свидницький: Літературний портрет. Київ, 1959. 133с.
80. Гнатчук О.О. Кобилянська і жіночий рух на Буковині. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 1999. №58-59. С. 100-105.
81. Гоголь Н. В. Письмо Гоголь М. И., 30 апреля 1829 г. С.-Петербург. // Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений: В 14 тт. Т. 10. Письма, 1820-1835 / Ред. В. В. Гиппиус. 1940. С. 138-142.

- 82.Голик Р. «Геніальний дух»: Образ Івана Франка в літературі та культурі Галичини ХІХ – початку ХХІ століття. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2011. Вип. 55. С.195-208.
- 83.Голофаст В. Концепции индивида и пространство биографий. URL : http://www.pseudology.org/Golofast/Golofast_indivd.htm. (дата звернення: 05.01.2021).
- 84.Голофаст В.Б. Многообразие биографических повествований. *Социологический журнал*. –1995. –№1. С. 11-23.
- 85.Голубович И.В. Биография: силуэт на фоне Humanities (методология анализа в социогуманитарном знании). Одесса: ФЛП Фридман, 2008. 372 С.
- 86.Голубович І. Біографія як соціокультурний феномен. Філософсько-методологічний аналіз. - Автореферат дис.... д-ра філос.н.; 09.00.03. Одеса, 2009. 35 с.
- 87.Гордійчук, Г. Чому повість І. Я. Франка "Борислав сміється" залишилася незавершеною?! *Іван Франко у творенні української національної ідентичності*: збірник наукових праць м.Київ / голов. ред.: О. О. Рафальський, П. М. Чернега. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2016. С. 353-362.
- 88.Горинь В. Поет Маркіян Шашкевич і митрополит Михайло Левицький (хроніка однієї цензури). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2015. №27. С. 27-50.
- 89.Горький М. - Пешковой Е.П. (22 марта [3 апреля] 1899, Ялта). URL:<http://gorkiy-lit.ru/gorkiy/pisma/pismo-62>. (дата звернення 05.01.2021).
- 90.Грабович Г. Гоголь і міф України. *Сучасність*. 1994. №9-10. С. 76-81.
- 91.Гринів О. Закони національної пам'яті. Львів, 2017. 267 с.
- 92.Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ-ХХ ст. Київ, 2000. 656 с.
- 93.Грінченко Г. (Авто)біографічне інтерв'ю в усноісторичних дослідженнях: до питання про теорію наративного аналізу. *Схід-Захід: Істор.-культурол. збірн.* 2008. Вип. 11-12. С. 59-76.

- 94.Грінченкова М. Спогади про Івана Нечуй-Левицького. *Україна*. Наук. трьохміс. Українознав. /під заг.ред. М.Грушевського. Кн. 4. К., 1924. С. 111-127.
- 95.Грушевський М. Спомини. / Упоряд. С.Білокінь. *Київ*. 1989. №8. С. 115-140.
- 96.Грушевський М. Історія української літератури: у 6 т., 9 кн. Київ: Либідь, 1993 – 1996.
- 97.Гудков Л., Дубин Б. Литература как социальный институт. Москва: Новое литературное обозрение. 1994. 352 с.
- 98.Гудков Л.Д., Дубин Б.В., Страда В. Литература и общество: введение в социологию литературы. - Москва: Издат. центр РГГУ, 1998. 80 с.
- 99.Гулак П. Не дратуйте редакторів! URL:<https://petro-gulak.livejournal.com/1812795.html>. (дата звернення 05.01.2021).
100. Гундорова Т. «Малоросійський маскарад»: колоніальний дискурс в «Енеїді» Котляревського і навколо неї. *Українська мова та література*. 2004. №25-28 (377-380). С. 41-45.
101. Гундорова Т. Микола Гоголь і колоніальний кіч. *Гоголезнавчі студії*. Ніжин. 2009. Вип. 1(18). С. 17-40.
102. Гіденс Е. Соціологія. / пер. з англ. Київ: «Основи», 1999. 726 с.
103. Данилюк-Кульчицька О. Українські літературознавці Східної Словаччини та їхні наукові інтереси (після 1945 р.). *Україна у світовій історії*. - 2014. - № 3. С. 198-209.
104. Девятко И.Ф. Методы социологического исследования. Екатеринбург: Изд-во Урал.Ун-та, 1998. 208 с.
105. Девятый съезд РКП(б). Март-апрель 1920 г. М., 1934. 612 с.
106. Дей О.І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI - XX ст.). Київ: Наукова думка, 1969. 559 с.
107. Державне управління фрілансовою діяльністю в умовах розвитку національного ринку: монографія / О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник, О. С.Скибінський, Л. О. Саталкіна, Н. Ю. Реверенда; Нац. ун-т «Львів. політехніка». Львів: Центр Європи, 2016. 166 с.

108. Дзюба І. Українізація та її розгром. Інтернаціоналізм чи русифікація? – Мюнхен, 1968. 264 с.
109. Добренко Е. Политэкономия соцреализма. Москва: Новое литературное обозрение, 2007. 592 С.
110. Добренко Е. Сталинская культура: двадцать лет спустя. Москва: Новое литературное обозрение. 2009. №1. С. 300-327.
111. Добржанський О. Культурно-освітні товариства і українське національне відродження на Буковині (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: Зб. наук. пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2010. Вип. 19. С. 507-510.
112. Докторов Б. Биография – это рассказ о прошедшем, но написанный сегодня. Комментарии к интервью с И.Ф.Петровской. URL:http://cdclv.unlv.edu/archives/articles/doktorov_popova.html. (дата звернення 05.01.2021).
113. Домбровська Л. В. Олександр Якович Кониський (1836–1900) – видатний український просвітник, культурно-громадський діяч, письменник, педагог. *Українська біографістика*. 2013. №10. С. 198-211.
114. Драгоманов М. Література російська, великоруска, українська и галицька. Львів: В друкарни Інститута Ставропігійського, 1873. Т. 1. 62 с.
115. Дризен Н.В. Проект вознаграждения сочинителей и переводчиков драматических пьес и опер (1847 г.). // Дризен Н.В. Материалы к истории русского театра. 2-е изд. М., 1913.
116. Дроздов К. С. Украинский язык и особенности его преподавания в школах РСФСР в период проведения политики украинизации в 1920-1930-е гг. *Славянский альманах*. 2017. №3-4. С. 294-314.
117. Дудко В. Из коментаря до листів Анатолія Свидницького. *Сіверянський літопис*. 2007. №5. С. 102-110.
118. Дудко В. Аудиторія журналу «Основа» (1861-1862): кількісний вимір. *Київська старовина*. 2001. №6. С. 73-85.

119. Дудко В. Марко Вовчок у журналі «Основа»: реалії і міфи. *Спадщина: Літературне джерелознавство. Текстологія*. 2007. Т. 3. С. 7-56.
120. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. / пер. с фр. и послесл. А. Б. Гофмана.. Москва: Наука, 1990. 576 с.
121. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / Пер. с фр., составление, послесловие и примечания А.Б. Гофмана. Москва: Канон, 1995. 352 с.
122. Евдокимова Т. В., Стризое А. Л. Метод «Коллективной биографии» и исторический портрет политической элиты Веймарской республики. *Вестник Томского государственного университета. История*. 2012. №3 (19). С. 87-92.
123. Єсипенко Д. Повість Бориса Грінченка "Під тихими вербами": історія створення, перші публікації. *Сіверянський літопис*. – 2012. №3-4. С. 146-160.
124. Єфименко Г. Коренізація, українізація, націоналізм. Голодомор як цілеспрямований результат політики Кремля. *Сучасність*. 2008. №11. С. 46-52.
125. Єфремов С. Про дні минулі. *Молода нація*. 2004. №1 (30). С. 160-229.
126. Женщины в социалистическом строительстве СССР. Стенограмма совещания женщин-членов ЦИК и ВЦИК 23-26 января 1933 г. М., 1933. 14 с.
127. Жеребкина И. «Прочти моё желание...». Постмодернизм. Психоанализ. Феминизм. Москва: Идея-Пресс, 2000. 256 С.
128. Животко А. Нарис історії української преси (курс лекцій). / Аркадій Животко. Подєбради. 1937. 111 с.
129. Жулинський М. Із забуття – в безсмертя // Володимир Винниченко. Заповіт борцям за визволення. К.: Видавниче товариство „Криниця” книголюбів України, 1991. С. 122-127.
130. Задорожна О. С. Жінка в літературі і феміністичний рух в Україні. *Мова і культура*. 2014. Вип. 17, т. 1. С. 466-470.
131. Захаров А. В. К вопросу о возникновении термина «социалистический реализм». *Вестник Санкт-Петербургского университета. История*. 2006. №1. С. 107-117.

132. Захарченко М. В., Погорілий О. І. Історія соціології: Від античності до початку ХХ ст. Київ: Либідь. 1993. 336 с.
133. Збірник Законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1929 р. Народний комісаріат юстиції. Харків: Укрголовліт, 1929. 802 с.
134. Збірник наказів та розпоряджень Народного комісаріату освіти УРСР. 1938. №33. 289 с.
135. Земзюліна Н. Шляхи соціалізації жінок в Радянській Україні 20-х-30-х ХХ ст. *Гуржіївські історичні читання: зб.наук.праць* 2009. вип. 3.с. 324-329.
136. Зорькина Н. Цены и зарплаты в СССР в 1920 годах. [URL:https://osssr.ru/life/tseny/tseny-v-sssr-v-1920-godah/](https://osssr.ru/life/tseny/tseny-v-sssr-v-1920-godah/). (дата звернення 05.01.2021).
137. Зуляк М. Співпраця Антона Крушельницького з українськими видавничими товариствами у Відні (1919 – 1920). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* 2013. Вип. 1(1). С. 109-114.
138. Иоффе И. Новый стиль.. Москва; Ленинград: Государственное издательство изобразительных искусств. 1932. 160 С.
139. История рабочих Донбасса: В 2 т. Т. 1: Рабочие Донбасса в эпоху капитализма и в переходный период от капитализма к социализму / АН УССР. Ин-т истории; Редкол.: Ю. Ю. Кондуфор (гл. ред.) и др.; Редкол. тома: С. В. Кульчицкий (отв. ред.) и др. Киев: Наук. думка, 1981. 326 с.
140. Історія української літератури. ХХ століття. У 2 кн. Кн. 1.: 1910-1930-ті роки: Навч. посібн. /За ред.В. Г. Дончика. Київ: Либідь, 1993. 784 с.
141. Канторович В.Я. Глазами литератора. Социологические очерки. Москва, 1970. 319 с.
142. Канторович В.Я. Литература и социология: Статьи, воспоминания. Москва, 1984. 400 с.
143. Карпенко В. Т.Г. Шевченко і меценатська діяльність родини Симиренків. *Наукові записки Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія: Історія.* 2014. Вип. 1(1). С. 3-7.

144. Кастельс М. Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу та суспільства. Київ: Ваклер, 2007. 304 С.
145. Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму: Монографія. Київ: Либідь, 1999. 349 с.
146. Кирчів Р. Меценат «Русалки Дністрової». *Жовтень*. 1988. №9. С. 111-114.
147. Киселев В.С., Васильєва Т.А. «Под отечественным небом странствую с мирною душою»: образ України в русских травелогах начала XIX в. (В. В. Измайлов, П. И. Шаликов, А. И. Левшин). *Имагология и компаративистика*. 2015. №2. С. 20-42.
148. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (другої половини XIX – початку XX ст.). Львів: Інститут народознавства НАН України, 2012. 287 с.
149. Кісь О. Колективна пам'ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор. *У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод, джерело*: Зб. наук. праць / За ред. Г.Грінченко, Н.Ханенко-Фрізен. Харків: Східний інститут українознавства ім. Ковальських, 2010. С. 171—191.
150. К-й Ів. До життєпису П.Куліша. *Червоний Шлях*. 1924. №8-9. С. 268-286.
151. Клименко О. М. Конструювання пам'яті «нової дюдини» у 1920-х – 1930-х рр. (на матеріалах УСРР): Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2019. 257 С.
152. Кобринська Н.І. Про первісну ціль товариства руських жінок в Станіславові. // Кобринська Н.І. Вибрані твори. К., 1958. С. 357-362.
153. Кобченко К.А. Київські вищі жіночі курси в контексті боротьби за освіту жінок в Україні (1878-1920). : Автореф. дис... канд. іст. наук: 09.00.12. Київ, 2004. 20 С.
154. Ковалів Ю. Винагорода, або Гонорар. *Літературознавча енциклопедія* : у 2 т. / авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т. 1 : А-Л. С. 177.

155. Козлова Л. А. Биографическое исследование российской социологии: предварительные теоретико-методологические замечания. *Социологический журнал*. 2007. №2. С.59-87.
156. Козлова Н.Н. Гендерная модернизация советской политической системы: институциональный аспект. *Женщина в российском обществе*. 2011. №4. С. 38-42.
157. Комаров Р.В. Закон Э.Геннекена-Н.А.Рубакина: критические замечания. *Молодые ученые – столичному образованию: материалы VIII гор. науч.-практ. конф. молод. учен. и студ. учрежд. высш. и средн. обр-ния гор. подчинения*. Москва: МГППУ, 2009.
158. Кон И.С. Социология личности. Москва: Политиздат, 1967. 383 с.
159. Корнилов А.А. Исторический очерк эпохи 60-х гг. // История русской литературы XIX в. / под ред. Д.Н. Овсяннико-Куликовского. Москва: Изд-во Г-ва «Мир», 1908-1910. Т. III. 503 С.
160. Костик Є. Функціонування центрального управління у справах друку (ЦУД) в 20-х рр. ХХ ст. в УСРР. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*: Міжвід. зб. наук. пр. 2005. Вип. 13. С. 238-249.
161. Котляревский И.П. *Виргилиева Энеида на малороссийский язык переложенная И. Котляревским. Ч. I-VI.* / Иван Котляревский.– Харьков: В Университетской типографии, 1842. 426 с.
162. Кохановська О. В. Становлення та розвиток природничо-математичної освіти дівчат в Україні XIX – початку ХХ століття : монографія. Херсон, 2018. 367 с.
163. Кравцов С.О. Професійні групи як соціальна система: проблеми інтеракції. *Український соціум* – 2013. №1. С. 141-156.
164. Кравченко С.А. Развитие предмета социологии: от монодисциплинарности к меж- и постдисциплинарности. *Социологические исследования*. 2020. №3. С. 16-26.

165. Крижний С. Г. Застосування методів усної історії в соціологічному дослідженні явища колабораціонізму в Харкові під час окупації 1941 - 1943 рр. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2007. Вип. 1. С. 177-188.
166. Кузня героїв. Збірник робітників-ударників Тракторобуду, покликаних до літератури. Харків: Видавництво пролетарських письменників «ГАРТ», 1931. 124 с.
167. Кулиш П. Обзор украинской словесности. И. Котляревский. Основа. 1861. №1] Январь. С. 235-269.
168. Кульминская А.В., Кораблева Г.Б. Интернет-дискуссии как инструмент формирования общественного мнения. *Дискуссия. Журнал научных публикаций*. 2011. №9 (17). С. 143-148.
169. Кульчицький С. Останні роки життя Володимира Винниченка. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*: Міжвід. зб. наук. пр. 2003. Вип. 10. С.3-30.
170. Куренная Н. М. Социалистический реализм: историко-культурный аспект: из опыта восточноевропейских литератур 1930-1970-е годы. Москва: Российская академия наук, Ин-т славяноведения, 2004. 188 с.
171. Лабур О. «Нова жінка»: унормовані образи жінки-суспільниці і жінки-трудівниці в радянській літературі України 1920–1930-х років. *Краснознавство*. 2010. №3. С. 205-213.
172. Лабур О. В. Деякі прояви войовничості українських шляхтянок щодо маєткових справ (XVI-XVIII ст.). *Наукові праці МДГУ ім. Петра Могили* : наук.-метод. журнал. Миколаїв: Вид-во МДГУ, 2002. Вип. 4. Т. 17. С. 12-16.
173. Лабур О. В. Жіночий фактор в системі суспільних відносин в Україні (XVI – XVIII ст.) : Дис... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 1998. 179 с.
174. Лабур О. В. Масові жіночі видання «Комунарка України» та «Селянка України»: джерелознавчий аспект. *Гуржіївські історичні читання*. 2012. №5. С. 91-93.
175. Лавріненко Ю.А. Розстріляне відродження: Антологія 1917-1933. Київ: Просвіта, 2001. 794 с.

176. Лакан Ж. Функция и поле речи и языка в психоанализе. Москва: Гнозис, 1995. 192 с.
177. Ланевський. Знаходка нового листа Т.Г.Шевченка. *Червоний Шлях*. 1926. –№2. С. 162-166.
178. Лапан Т. Особливості спогадів жителів Західної України про рабську та примусову працю в нацистській Німеччині. *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей*. Вип. 12. 2009. №12. С. 73-86.
179. Ленин В. И. Партийная организация и партийная литература. 13 ноября 1905. *Новая Жизнь*. 1905. №12.
180. Ленин В. И. Удержат ли большевики государственную власть? // «Просвещение»: журнал. октябрь 1917. №1-2. // Ленин В. И. Полное собрание сочинений, изд. 5-е. Москва: Издательство политической литературы, 1981. Т. 34. С. 287-330.
181. Ленин В.И. О задачах женского рабочего движения в Советской республике. Речь на IV Московской общегородской беспартийной конференции работниц 23 сентября 1919 г. //Ленин В. Полн. собр. соч. Т. 37. С. 198-205.
182. Леонов Л. О призыве ударников в литературу. *Литературная газета*. 1931. 25 сентября.
183. Лещенко М.П. Педагогічний наратив Лесі Українки: поки інших учити, себе перше треба умити: монографія. Київ. 2011. 152 с.
184. Лист Правління УТОДІК В. Винниченку з питань виплати гонорару. Маш. 26 липня 1928 р. Фотокопія, копія. ЦДАМЛМ України, ф. 1179, оп. 1, спр. 19, арк. 1.
185. Листи М. Коцюбинського до Панаса Мирного. *Червоний Шлях*. 1923. №9. С. 193-200
186. Листи Михайла Коцюбинського до Миколи Чернявського. *Червоний Шлях*. 1926. №10. С. 230-239.

187. Листи Панаса Мирного
[URL:http://ocls.kyivlibs.org.ua/mirnii/tvori/Listi_Mirnii/Listi_Mirnii.htm](http://ocls.kyivlibs.org.ua/mirnii/tvori/Listi_Mirnii/Listi_Mirnii.htm). (дата звернення 05.01.2021).
188. Лотман Ю. Семиотика культуры и понятие текста. // Лотман Ю.М. Избранные статьи в 3-х томах. Т. 1. Таллинн: Александра, 1993. С. 129-133.
189. Лотман Ю.М. Массовая литература как историко-культурная проблема. // Лотман Ю.М. Избранные статьи в 3-х томах. Т. 3. Таллинн: Александра, 1993. С. 380-389.
190. Лотман Ю.М. Проблема художественного пространства в прозе Гоголя. // Лотман Ю.М. Избранные статьи в 3-х томах. Т. 1 – Таллинн: Александра, 1993. С. 413-448.
191. Майстренко І. Історія мого покоління. Спогади учасника революційних подій в Україні. Едмонтон, 1985. 416 с.
192. Малес Л.В. Вивчаючи тексти культури: соціокультурний аналіз як пізнавальна стратегія соціології: монографія. Київ: Видавництво " KIS", 2011. 325 с.
193. Марінеско В.Ю. Літературна біографія як жанрова модель: особливості еволюції, атрибутивні та модусні ознаки. *Наукові праці. Філологія. Літературознавство*. 2012. №193. С. 59-63.
194. Маркова С.В. «Жіноче питання» як фактор розширення соціальної бази радянської влади (20-30-ті роки ХХ ст.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2009. вип. XXVII. С. 197-201.
195. Мартинов А. Ю. Історична соціологія. *Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наук. думка, 2005. Т. 3 : Е-Й. 672 с.*
196. Маршева Б., Окунева И. Женский труд в условиях социалистического строительства. *Большевик*, 1932. №11-12. С. 111-120.

197. Матвіїшин В.Г. Творчість О. Кобилянської у контексті українсько-французьких літературних зв'язків. *Питання літературознавства*. 1996. Вип. 3. С. 71-77.
198. Матеріали з історії національної журналістики Східної України початку ХХ століття / уклад. Н.М. Сидоренко, О.І. Сидоренко. Київ: Дослідницький центр історії укр. преси, 2001. 448 с.
199. Меженко Юр. Українська книжка часів великої революції Київ: Держтрест "Київдрук", 1928. 32 с.
200. Мельничук Я. Хвалебні статті Ольги Кобилянської про радянську владу не належать її перу. Інтерв'ю газеті «Факти». URL:<https://ridna.ua/2012/03/hvalebni-statti-olhy-kobylyanskoji-pro-radyansku-vladu-ne-nalezhat-jiji-peru/>. (дата звернення 05.01.2021).
201. Мережковский Д. Гоголь и чорт. Исследование. Москва, 1906. 219 с.
202. Меринов В. Культурологическая реконструкция тоталитарного хронотопа в контексте русской литературной традиции. Дис... к-та филос.н.:24.00.01. Белгород, 2004. 156 с.
203. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура. / пер. с англ. Москва: Хранитель, 2006. 873 с.
204. Микитась В. Ваганти та мандрівні дяки. *Київська старовина*. 1992. №5. С.99-108.
205. Мовчан О.М. Ліквідація неписьменності (лікнеп), кампанії лікнепу в УСРР–УРСР. *Енциклопедія історії України*: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во "Наукова думка", 2009. - 790 С.
206. Мозер М. Історія української мови. 2018. 27 с. URL:www.likbez.org.ua. (дата звернення 05.01.2021).
207. Молчанов В. Б. Життєвий рівень населення м. Києва у другій половині ХІХ ст. *Проблеми історії України ХІХ–початку ХХ ст.* : зб.наук.праць. Київ, 2015. С. 56-80.
208. Морозов А.И. Соцреализм и реализм. Москва: Галарт, 2007. 271 с.

209. Мур Б. Социальные истоки диктатуры и демократии. Роль помещика и крестьянина в создании современного мира. Москва: Высшая школа экономики, 2016. 488 с.
210. Нагорний Б. Література як конспект із соціології. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2012. №1. С. 156-174.
211. Наливайко Д. Замітки щодо генези й типології соціалістичного реалізму. *Слово і Час*. 2008. №9. С.46-52.
212. Наслідки репродукції людності УСРР за роки 1926–1931. Харків, 1933. 62с.
213. Невідомий Іван Тобілевич (Карпенко-Карий): листи, п'єси // Упор. і вст. стаття С.Бронза. Вид.2-е, перероб. і доповн. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012. 506с.
214. Недруковані листи Ів.Франка. *Червоний Шлях*. 1923. №2. С. 226-230.
215. Немировский В. Г. Социология личности: теория и опыт исследования. Красноярск, 1989. 193 с.
216. Нестерцова-Собакарь О.В. Державно-правовий статус жінки в Російській імперії у другій половині XIX – на початку XX ст.: на матеріалах українських губерній. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. №37. С. 54-61.
217. Нечуй-Левицький І.С. Непотрібність великоруської літератури для України і для Слов'янщини (Сьогочасне літературне прямування). // Нечуй-Левицький І.С. Українство на літературних позвах з Московщиною. Культурологічні трактати. –Львів, 1998. С. 64-126.
218. Нікітенко А.І. Подружнє життя народоловної інтелігенції Наддніпрянської України (60-80-ті рр. XIX ст.). Дис.... канд. істор. Наук:07.00.01. Дніпропетровськ, 2016. 241 с.
219. Ніколаєць Ю. О. Поселенська структура населення Донбасу : (етнополітичний аспект динаміки). Монографія. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2012. 187 с.

220. Німчук В.В. Про українську псевдонімію та криптонімію. *Українська мова*. 2002. №2. С. 30-58.
221. Огаркова Н.А. Композитор в России XIX в.: Профессия, служба, досуг // Музыка в культурном пространстве Европы-России / Отв. ред. и сост. Н.А. Огаркова. СПб.: РИИИ, 2014. С. 83-101.
222. Огурцов А.П. Т.Кун между агиографией и просопографией. *Вопросы философии*. Вып. 10. 2013. С. 3-28.
223. Оксамитна, С., Стукало С. Престиж професій та занять у соціальному просторі міста. *Українське суспільство*. 2012. С.429-435.
224. Олещук П. Біографічний нарратив як складова політичного дискурсу. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2010. Вип. 20. С.27-36.
225. Оссовский В. Л. Ценности профессиональной деятельности. Опыт и методология проблем социологических исследований. Автореф. дис. ... д-ра филос. наук: 09.00.09. Киев, 1986.– 32 с.
226. Павличко С. Байрон. Нарис життя і творчості. Київ, 1989. 196 с.
227. Палієнко М. Словник псевдонімів та криптонімів авторів «Киевской старины» // «Киевская старина» (1882–1906) : систематичний покажчик змісту журналу. –К.: Темпора, 2005. 480 с.
228. Панасенко Т. Марко Вовчок.К.: Фоліо, 2010. 100 С.
229. Паперный, В. Культура два. Москва: Новое литературное обозрение, 2016. 416 с.
230. Пахолків С. Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації / Пер. з нім. Николин Х.. Львів: ЛА «Піраміда», 2014. 612 с.
231. Первый Всесоюзный съезд советских писателей, 15-26 февраля 1934 г.: стенографический отчет. М., 1934. 718 с.
232. Перевалова Е.В. В борьбе за литературные таланты: гонимая политика журнала "Русский вестник" в 1850-1880-е гг. *Текст. Книга. Книгоиздание*. 2018. №18. С.65-90.

233. Пержун В.В. Історична соціологія як галузь соціологічного знання. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи.* 2010 . №889. С. 50-52.
234. Перші будителі України у Львові
URL:https://nashlviv.io.ua/s2646671/pershi_buditeli_ukraeni_u_lvovi. (дата звернення 05.01.2021).
235. Петляк А. Твори Ігнація Красіцького та Адама Міцкевича у вільних перекладах Петра Гулака-Артемівського. *Проблеми слов'янознавства.* 2011. Вип. 60. С. 123-130.
236. Петришина Л. Гендерні тенденції українського національного руху ХІХ – початку ХХ століть. // Петришина Л. Пошуки гендерної паритетності: український контекст. [монографія / упорядник та загальна редакція І. Грабовська]. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, Д. С.Міланік, 2007.
237. Петров В. Микола Зеров та Іван Франко. *Рідне слово.* 1949. — Ч. 6. Травень-червень. – С. 31–46
238. Петрова М. С. Просопографія как специальная историческая дисциплина на примере авторов поздней античности: Макробий Феодосий и Марциан Капелла. Санкт-Петербург: Алетейя, 2004. 232 С.
239. Петровська Н. В. Історія Української академічної гімназії у Львові: навч. посіб. для учнів 5-го (1-го гімназійного) класу. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2013. 80 С.
240. Пилипенко С. Вибрані твори / упоряд. Р. Мельникова. К.: Смолоскип, 2007. 896 с.
241. Пілюк І. Як вареники Остапа Вишні ледь не стали фінальним «десертом» для журналу «Перець». *Цікава газета на вихідні.* 2018. 27 вересня.
242. Подзігун В.І. Проза Ганни Барвінок у руслі «кордоцентризму» (на матеріалі оповідань «Не було змалку, не буде й до станку» та «Восени літо»). *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах.* 2005. Випуск 10. С. 282-287.

243. Політика партії в справі української художньої літератури: Постанова Політбюро ЦК КП(б)У. *Вісті ВУЦВК*. Харків. 1927. 17 травня.
244. Полтораков О.Ю. Деметафоризація в термінологічних контекстах теоретичної соціології. *Український соціум*. – 2020. №1(72). С. 52-61.
245. Полтораков, О. Ю.; Щиголь, І. В. «Великі дані» та методологічні перспективи соціально-структурних досліджень. *Проблеми розвитку соціологічної теорії: Структурні зміни і соціальна напруженість* : Матеріали XIV Міжнар. наук.-практ. конф. м. Київ, 25-26 травня 2017 року. Київ, 2017. С. 130-132.
246. Попик В. Під софітами ВЧК-ДПУ-НКВС-КДБ. *Дніпро*. 1995. №9-10. С.21-59.
247. Попович М. В. Нарис історії культури України. Київ, 1998. 728 С.
248. Постанова ЦК ВКП(б) "Про перебудову літературно-художніх організацій" 23 квітня 1932 р. // Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. 1898 – 1970. / за заг. ред. Федосєєва П. М. і Черненко К. У. Київ : Політвидав України, 1980. Т. 5.
249. Природний рух людності УСРР у 1924-1929 рр. *Статистика України*. №№106, 117, 154, 169, 193, 213. Х., 1927-1932.
250. Профессиональные группы: динамика и трансформация / Под ред. В.А. Мансурова. Москва: Изд-во Института социологии РАН, 2009. 419 С.
251. Рейтблат А.И. Как Пушкин вышел в гении: Историко-социологические очерки о книжной культуре Пушкинской эпохи. Москва: Новое литературное обозрение, 2001. 336 с.
252. Рождественская, Е. Ю. Биографический метод в социологии. Москва: Изд. дом Высшей школы экономики, 2012. 381 с.
253. Розман І.І. Феномен біографічного методу та особливості його застосування у вивченні педагогічних персоналій. *Інноватика у вихованні*. 2017. Вип. 6. С. 156-165.

254. Романюк М. М., Галушко М. В. Українські часописи Львова 1848-1939 рр.: Історико-бібліографічне дослідження: У 3 т. Т. 1. 1848-1900 рр. Львів: Світ, 2001. 744 С.
255. Росляк Р. Агент "Уманський" фальшивит, неискренен как обычно... *Кіно-Театр*. 2020. №1. С. 34-37.
256. Росляк Р. В разоблачении двурушнической, националистической линии и поведения Довженко в значительной мере способствовали материалы агента "Стрела". *Кіно-Театр*. 2019. №6. С. 42-45.
257. Рубль - что можно было купить на него в начале 18, 19 и 20 веках. URL: http://status-coins.ru/statji/article_post/rubl-что-mozhno-bylo-kupit-na-nego-v-nachale-18-19-i-20-vekakh. (дата звернення 05.01.2021).
258. Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939). К., 2004. 629 с.
259. Рубльов О. С., Якубова Л. Органи етнополітичного регулювання в контексті політики коренізації: український досвід. Київ: Інститут історії НАН України, 2014. 406 с.
260. Рудяченко О. Кохання і страждання Марка Вовчка. *Свобода*. 2019. 9 серпня.
261. Русалка Дністровая / НАН України, Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича, Львів. Національний університет ім. Івана Франка, Наукова бібліотека, Шашкевичівська комісія. Львів, 2007. Русалка Дністровая. Кн. 1 : Репринтне відтворення з видання: «Русалка Дністровая. Ruthenische Volkslieder. У Будимь: Письмом Корол. Всеучилища Пештанского, 1837». – Львів, 2007. 136 С.
262. Русская поэзия детям: В 2-х т. Т. 2. Сост. Е. О. Путиловой. Санкт-Петербург: Академический проект, 1997.
263. Рыбников Н. А. Автобиографии как психологические документы. *Психология*. 1930. вып. 4. №3.
264. Рыбников Н.А. Биографии и их изучение. Москва, 1920.

265. Савченко Ф. І.П.Котляревський в обороні своїх авторських прав. // За сто літ. Матеріали з громадського й літературного життя України ХІХ і початку ХХ століття. Під ред. М. Грушевського. Кн. 4. 1929. С. 3-4.
266. Сапиро Ж. Французское поле литературы: структура, динамика и формы политизации. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 2004. №5. С. 126-143.
267. Свидницький А. Великдень у подолян: (По поводу «Быта подолян» Шейковского. Выпуск 1-й. 1860 г. Киев). *Основа*. 1861. Октябрь. С.26-71.
268. Середяк А. «Просвіта» і радикальне середовище Галичини (До історії взаємин Івана Франка з Товариством). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: Зб. наук. пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2010. №19. С. 394-413.
269. Середяк А. Іван Франко у видавничих планах товариства «Просвіта» (прижиттєвий період). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: Зб. наук. пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2012. –Вип. 21. С. 693-704.
270. Симонова О.А. Социология профессий в эпоху нового профессионализма. *Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Сер. 11, Социология: Реферативный журнал*. 2014. №3. С. 5-22.
271. Симончук О. Взаємозв'язок професії і соціально-статусних характеристик. // *Українське суспільство 1992–2009: динаміка соціальних змін / за ред. В. Ворони, М. Шульги*. К.: ІС НАН України, 2009. С. 48-59.
272. Сімович В. Кулішівка. URL:<https://zbruc.eu/node/75045>. (дата звернення 05.01.2021).
273. Скокова Л. Біографічні дослідження в соціології: традиція і сучасний досвід. К.: Інститут соціології НАН України, 2004. 204 с.
274. Скокова Л. Біографічні дослідження у сучасній соціології. *Соціальні виміри суспільства*: Зб. наук. роб. мол. наук.. К.: Інститут соціології НАН України. 1998 – вип. 2.

275. Скокова Л. Г. Проблеми нарративного інтерв'ю. *Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. Психологія. Педагогіка.* 1997. вип. 3. С. 72-82.
276. Скокова Л.Г. Релігійна ідентичність в автобіографічних повідомленнях молоді: спроба соціологічної інтерпретації. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* 2003 – №2. С. 98-121.
277. Слобін Д., Грін Дж. Психолінгвістика. Москва, 1976. 336 с.
278. Смолич Ю. Мої сучасники. Київ: Рад. письменник, 1978. 376 с.
279. Смолінчук Л. Біографічний метод як засіб вивчення особистості. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика / Київський ун-т ім. Бориса Грінченка.* 2002. Вип. 3. С. 144-149.
280. Смоляр Л. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX - поч. XX ст. Сторінки історії : Монографія. Одеса: Астропринт, 1998. 408 С.
281. Соболевська М.О. Класична спадщина як джерело та стимул розвитку сучасної соціологічної теорії. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна.* 2012. Вип. 6. С. 203-210.
282. Сорокин П.А. Влияние профессии на поведение людей и рефлексология профессиональных групп // Сорокин П.А. Общедоступный учебник социологии. Статьи разных лет. Москва: Наука, 1994. С. 333-356.
283. Сорокина Н.Д. Образование как фактор социальной дифференциации и социальной мобильности в российском обществе. *Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология.* 1996. №3.
284. Социология культуры и социокультурная ситуация в СССР (материалы «круглого стола»). *Социс.* 1991. № 11. с. 53–65.
285. Соцреалистический канон: сб. ст. Санкт-Петербург: Гуманитарное Агентство «Академический проект», 2000. 1040 с.
286. Союз писателей СССР- союз фальсификаторов истории и растлителей народа. [URL:https://bogomilos.livejournal.com/501995.html](https://bogomilos.livejournal.com/501995.html). (дата звернення 05.01.2021).

287. Спенсер Г. Синтетическая философия. / пер. с англ. Киев: Ника-Центр, 1997. 512 с.
288. Станиславський В. Листи Панаса Мирного до М.Старицького. *Записки Історично-Філологічного Відділу Української Академії Наук*. Київ: 3 друк. УАН. Кн. 5 (1924-1925) / К. Квітка. 1925. 349 с.
289. Старицька-Черняхівська Л. Хвилини життя Лесі Українки. *Літературно-науковий вісник*. 1913. т.Х. с. 21-29.
290. Старцева Н.Н. Социология профессий и профессиональных групп: учебное пособие. Екатеринбург: УрГУПС, 2017. 162 с.
291. Статистический ежегодник России. 1913 г. Издание ЦСК МВД. СПб., 1914. 113 с.
292. Стус В. Феномен доби (Сходження на голгофу слави). Київ: Товариство "Знання" України, Видавничо-поліграфічний центр "Знання", 1993. 73 С.
293. Судьбы людей: Россия XX век: Биографии семей как объект социологического исследования. Москва: Институт социологии РАН, 1996. 426с.
294. Сухенко Т. Інститути шляхетних дівчат в Україні в ХІХ столітті. *Етнічна історія народів Європи*. 2000. №7. С. 80-84.
295. Сяньчжун Л. Плюсы и минусы политики «коренизации» СССР в 1920-е годы. *Ойкумена. Регионоведческие исследования*. 2014. №1 (28). С.41-49.
296. Тарасенко В. Реторспективне пізнання в соціології: деякі гносеологічні та методологічні проблеми. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2009. №4. С.5-18.
297. Тесленко А. Ю. Твори. Київ, 1956. 540 с.
298. Тилли Ч. От мобилизации к революции. / Пер. с англ. Д. Карасева; под науч. ред. С. Моисеева. Москва: Изд. дом Высшей школы экономики», 2019. 432 с.
299. Тимошик М. Видавнича справа в Україні за радянської доби (1920-1990): ідеологічний та творчий аспекти. *Вісник Книжкової палати*. 2003. №9. С. 35-39.

300. Ткачук О. Інтертекст поеми «Кавказ» Тараса Шевченка: прометеїзм в орієнтальному дискурсі: навч. посібн. Тернопіль: Медобори, 2012. 131 с.
301. Тургенев И.С. Полн. собр. соч. и писем: В 30 т. Письма: В 18 т. Изд.2-е, испр. и доп. Т. 4 / Подгот. текстов и примеч. А.И. Батюто, Ю.П. Благоволиной, К.Ф. Бикбулатовой и др. М., 1987. 687 с.
302. Турчин О. Данило Братковський – поет українсько-польського культурного помежів'я епохи бароко. *Сучасні літературознавчі студії. Літературний дискурс: транскультурні виміри* : зб.наук.пр. 2015. Вип. 12. С.559-568.
303. Тягло К. Дискурс-аналіз як засіб дослідження соціальних стереотипів у культурних текстах (на прикладі сучасних українських романів). *(Пост)сучасність і наука: соціологія у пошуках себе та суспільства* : Зб. тез доповідей учасників V Міжнар. наук. конф. студентів та аспірантів, Харків, 19 – 21 квіт. 2007 р. Харків: Видавн. центр Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. 2007.
304. У пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод та джерело. зб.наук. ст. / за ред. Г.Г.Грінченко, Н. Ханенко-Фрізен. Харків: ПП «Торгсінплюс». 2010. 248 С.
305. Українка Л. Недруковані листи. *Червоний шлях*. 1923. №6-7. С. 187-197.
306. Українка Л. Недруковані листи. *Червоний шлях*. 1923. №8. С. 241-253.
307. Фарман И.П. Воображение в структуре познания. Москва. 1994. 215 с.
308. Фесуненко А. «Перець» знав, для кого бути пекучим, а для кого – солодким... *Високий Замок*. 2017. 18 травня.
309. Фирсов Б. История социологии «в лицах»: биография и/или биокритика *Телескоп*. 2011. №6(90). С.11-15.
310. Фігурний Ю. Націєтворчий аспект діяльності Кирило-Мефодіївського товариства. *Українознавство*. 2016. №4. С.162-173.
311. Філіпчук Н. Якщо діти доносять на батьків, значить, це комусь потрібно. *Голос України*. 2009. 30 вересня.
312. Флоровский Г. Из прошлого русской мысли. Москва: Аграф, 1998. 432 с.

313. Франко І. Діло. Інститут літератури. 1883. №9/10. С.1-2.
314. Франко І. Енциклопедія життя і творчості. [URL:https://www.ifranko.name/uk/Prose/BoryslavSmijetsja.html](https://www.ifranko.name/uk/Prose/BoryslavSmijetsja.html). (дата звернення 05.01.2021).
315. Франко І. Література, її завдання і найважливіші ціхи // Франко І. Твори в 20-ти томах. Том XVI. К., 1955. С. 5-13.
316. Фриче В. Социология искусства. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ». 2011. 208 С.
317. Фройд З. Історії хвороб: Дора. Шребер. Чоловік-щур. / пер з нім.: Роман Осадчук. Київ: Комубук, 2019. 344 с.
318. Фуко М. История безумия в классическую эпоху / пер. с фр. И.Стаф. - СПб.: Университетская книга, 1997. 576 с.
319. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. /пер. на рус.: В. П. Визгин, Н. С. Автономова. Москва: «Прогресс», 1977. 407 с.
320. Хархун В. Соцреалістичний канон в українській літературі: генеза, розвиток, модифікації. Ніжин: ТОВ «Гідромакс», 2009. 505 с.
321. Хвильовий М. Про "сатану в бочці", або про графоманів, спекулянтів та інших "просвітян" (Перший лист до літературної молоді) // Хвильовий М. Твори у 2-х т. Т.2. К., 1990. С. 391-403.
322. Хвильовий М. Україна чи Малоросія? *Вітчизна*. 1990. №1. С. 181-188. №2. С. 168-178.
323. Химович О. С. Роль трудової міграції у формуванні етнічних та національних стереотипів сучасних заробітчанин : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04. Харків. 2015. 19 с.
324. Ходюк О. Українська жіноча література кінця ХІХ – початку ХХ століття та тема жінки у творчості Галини Комарівни. *Літературознавчі обрії*. Київ, 2010. Вип. 17. С. 153-159.
325. Хофман Т. Литературные этнографии Украины: проза после 1991 года / пер. с нем. Т. Набатниковой. Санкт-Петербург.: Алетейя. 2016. 448 с.

326. Цимбал Я. Артистка, пуристка і «радянська жінка». *ЛітАкцент*. 16.03.2017. URL:<http://litakcent.com/2017/03/16/artystka-purystka-i-radjanska-zhinka/>. (дата звернення 05.01.2021).
327. Цимбал Я. Літо, спека, море, #Кримнаш. *ЛітАкцент*. 02.07.2016. URL:<http://litakcent.com/2016/07/02/lito-speka-more-krymnash>. (дата звернення 05.01.2021).
328. Цимбал Я. Мій улюблений сексот: 10 фактів про Юрія Смолича. *ЛітАкцент*. 31.07.2020. URL: <http://litakcent.com/2020/07/31/miy-ulyubleniy-seksot-10-faktiv-pro-yuriya-smolicha>. (дата звернення 05.01.2021).
329. Цимбал Я. Слово мають товариші цифри, або Це солодке слово «гонорар». *ЛітАкцент*. 11.02.2016. URL: <http://litakcent.com/2016/02/11/slovo-majut-tovaryshi-cyfry-abo-ce-solodke-slovo-honorar>. (дата звернення 05.01.2021).
330. Цимбал Я. Хороші люди і квартирне питання. *ЛітАкцент*. 16.05.2016. URL:<http://litakcent.com/2016/04/16/horoshi-ljudy-i-kvartyrne-pytannja>. (дата звернення 05.01.2021).
331. Черкаська Г. Перша леді УНР Розалія Яківна Винниченко (Ліфшиць). URL:http://uahistory.com/topics/famous_people/13095. (дата звернення 05.01.2021).
332. Черненко О. Історичне тло створення поеми «Кавказ». *Дивослово*. 2004. №6. С. 20-24.
333. Черняк В. Д., Черняк М. А. Литературные негры // Массовая литература в понятиях и терминах. Москва: Наука, Флинта. 2015. С. 93-94.
334. Черняхівська В.В. Історичний досвід становлення української моделі гендерного паритету. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2016. №10. URL: www.economy.in.ua (дата звернення 05.01.2021).
335. Чишко В.С. Біографістика як галузь історичної науки: історіографія та методологія. Автореф. дис.... докт. іст. наук: 07.00.01. Київ, 1997.
336. Чумак В.М. Політика українізації в УСРР і КПЗУ (1927-1928). *Записки історичного ф-ту Одеського держ. ун-ту ім. І.І. Мечникова*. Одеса. 1999. Вип. 10. С. 193-201.

337. Шаповал Ю.І. Фатальна амбівалентність (Микола Хвильовий у світлі документів ГПУ). *Чорноморський літопис*. 2010. Вип. 2. С. 41-56.
338. Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малой России, из частей коей оное наместничество составлено, сочиненное в 1786 году. Киев. 1851. 724 с.
339. Швець А. Жінка з хистом Аріадни : Життєвий світ Наталії Кобринської в генераційному, світоглядному і творчому вимірах : монографія. Львів: Інститут Івана Франка НАН України ; Лекторій СУА з жіночих студій УКУ; ВГО «Союз Українок». Львів, 2018. 752 с.
340. Шевелева О. В. Специфіка структурування українського поля літератури. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2013. №59-60. С. 145-151.
341. Шевельов Ю.В. Традиція і новаторство в лексиці і стилістиці І.П. Котляревського. / упоряд. Л. Тарновецька. Чернівці: Рута. 1998. 79 с.
342. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1901 – 1941): стан і статус. Чернівці: Рута. 1998. 207 с.
343. Шевчук В.О. Вершинний твір українського бароко: Літературознавче дослідження «Енеїди» І. Котляревського. Київ: Веселка. 2003. 38 С.
344. Шленштедт Д. Произведение как потенциал восприятия и проблемы его усвоения. // *Общество. Литература. Чтение: Восприятие литературы в теоретическом аспекте*. Москва. 1978. С. 138-204.
345. Шляхи розвитку сучасної літератури: Диспут 24 травня 1925 р. Київ. 1925. 82 С.
346. Шмерлинг В. Мария Демченко. Москва: Молодая гвардия, 1936.
347. Шуст Я. Псевдоніми та криптоніми Івана Франка // Іван Франко: Статті і матеріали. Львів, 1960. Зб. 7. С. 438-457.
348. Шюккинг Л. Социология литературного вкуса. Ленинград. 1928. 179 С.
349. Шюц А. Структура повседневного мышления / пер. Е. Д. Руткевич. *Социологические исследования*. 1988. №2. С. 129-137.

350. Щиголь І.В. Особливості відображення соціальної реальності в літературних творах. *Вісник Київського університету: Соціологія. Психологія. Педагогіка*. 2003. Вип. 18. С. 87-90.
351. Щиголь І.В. Реконструкція соціальної реальності методом вивчення біографій авторів літературних творів. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2005. Вип. 3. С. 57-63.
352. Щиголь І.В. Застосування біографічного методу для реконструкції життєвого та творчого шляху письменника (за матеріалами біографічно-літературознавчих розвідок). *Вісник Київського університету: Соціологія. Психологія. Педагогіка*. 2006. Вип. 25. С. 73–76.
353. Щиголь І.В. Парадигмальні зміни в механізмах соціокультурних детермінацій процесу літературної творчості. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2009. Вип. 9. С. 176–183.
354. Щиголь І.В. Художня література та реконструкція історико-соціальної реальності: соціологічна перспектива. *Габітус*. 2019. Вип. 8. С. 90–94.
355. Щиголь І.В., Полтораков О.Ю. Історико-соціальна специфіка становлення українського письменства як соціально-професійної групи (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Intercultural Communication*. 2019. Vol. 1(6). С. 161–186.
356. Щиголь І.В. Соціальна реальність та її відображення в творах художньої літератури (за матеріалами літературних дискусій 20 – 80-х рр. ХХ ст., які відбувалися в Радянському Союзі). *Соціологія: минуле, сьогодення, майбутнє* : Тези Всеукр. студент.-аспір. конф., м. Львів, 17–18 жовт. 2003 р. Львів, 2003. С. 164-165.
357. Щиголь І.В. Соціальне та індивідуальне в творчості митця. *Перспективи розвитку соціогуманітарних наук у класичних університетах*: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (соціологія, психологія, педагогіка) : Зб. наук. пр. м. Київ, 14–15 трав. 2004 р. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. С. 252-257.

358. Щиголь І.В. Реконструкція життєвого та творчого шляху письменника методом дослідження біографічно-літературознавчих розвідок. *Творчість та освіта у вимірах ХХІ століття*: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. м. Київ, 12 – 13 трав. 2005 р. Київ: ІВЦ «Видавництво «Екмо», 2005. С. 139–141.
359. Щиголь І.В. Принципи використання художньої літератури в соціальній політиці держави. *Проблеми розвитку соціологічної теорії: соціальна інтеграція та соціальні нерівності в контексті сучасних суспільних трансформацій*: матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. м. Київ, 16 – 17 трав. 2008 р. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. С. 584 – 592.
360. Щиголь І.В. Становлення українських літераторок як соціально-професійної групи (біографічно-текстовий аналіз). *Людське співтовариство: актуальні питання наукових досліджень*: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. м. Дніпро, 15 – 16 лют. 2019 р. Дніпро: НО «Відкрите суспільство», 2019. С. 60 – 64.
361. Щиголь І. Журнал "Червоний шлях" як джерело історико-соціологічної реконструкції соціальних відносин. *Проблеми розвитку соціологічної теорії: суспільна уява і практики конструювання* : Матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. конф. м. Київ, 18-19 квіт. 2019р. Київ: Логос. 2019. С. 76 – 78.
362. Щиголь І.В. Українські літераторки як соціально-професійна група (біографічний аналіз миткинь др. пол. ХІХ- поч. ХХ ст.). *Соціологія у (пост)сучасності* : XVII Міжнар. наук. конф. студ., аспір., доктор. і мол. вчен. м. Харків 14 – 19 березня 2019 р. Харків, 2019. С. 91 – 92.
363. Щиголь І.В., Жулькевська О.В. Текст у знаковому спілкуванні. *Соціологія. Короткий енциклопедичний словник.* / ред. Волович В.І. Київ: Український центр духовної культури, 1998. С. 624 – 626.
364. Щиголь І.В. Соціальне в художньому: соціально-сміслова реконструкція. *Studia Methodologica* : наук. збірн. 2009. Тернопіль. Вип. 29. С. 41-45.

365. Щиголь І. Становлення українських письменниць як соціально-професійної групи (кінець ХІХ-початок ХХ вв.): біографічно-текстовий аналіз. *Форум нової східноєвропейської історії та культури*. 2020. № 1-2. с. 237 – 251.
366. Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі. 1898-1998 : До сторіччя заснування / ред.: С.Ярема; НТШ у Львові. Тернопіль; Львів, 1998. 731 с.
367. Юдин Г. Соціологія професій та соціологія як професія. Гефтер. 10 квітня 2013г. [URL:http://gefter.ru/archive/8295](http://gefter.ru/archive/8295) (дата звернення 05.01.2021).
368. Юмашева Ю.Ю. Історіографія професії. *Вісник Уральського державного університету*. 2005. №39. С.95-127.
369. Юнг, К.Г. Архетипи і колективне несвідоме. Львів: Астролябія. 2012. 588с.
370. Якубовський Ф. «Fata morgana» М.Коцюбинського та наше «сьогодні». *Червоний шлях*. 1926. №11-12. С.165-176.
371. Яців Р. Українське мистецтво ХХ століття: ідеї, явища, персоналії. Львів, 2006. 349 с.

ДОДАТКИ

Додаток А. Відомості про життєвий і творчий шлях українських письменників, котрі творили у 20-30-х рр. ХХ ст., і чії біографії використані у дослідженні²².

№ п/п	ПІБ	Роки життя	Походження	освіта	місце роботи	тематика	Літгрупа	Примітка
поети								
1.	Антонич Богдан-Ігор	1909 1937	-сільський священик	вища, магістр	літератор, журналіст	Філософська		
2.	Бажан Микола	1904 1983	-військовий топограф	незакінче на вища	громадський діяч, науковець, держслужбовець	прорадянська, філософська	"Аспанфут", "Комункульт", "ВАПЛІТЕ"	
3.	Бобинський Василь	1898 1938	- залізничник	гімназія	редактор	революційна, філософська		репресований
4.	Влизько Олекса	1908 1934	- дяк	вища	газетяр	Революційна, сатирично- гумористична	"Нова генерація", ВУСПП	репресований
5.	Вороний Микола	1871 1938	- Ремісник	вища	Газетяр, перекладач, викладач, актор	Філософська, міська, сатирично- гумористична		репресований

²² Біографічні відомості взяті з пос. «Історія української літератури» під ред. В.Дончика ([Історія, 1998]). Соціальний (класовий) статус родини (походження) визначався за родом діяльності батька. Якщо відомостей про батька не було – за матір'ю.

№ п/п	ПІБ	Роки життя	Походження	освіта	місце роботи	тематика	Літгрупа	Примітка
6.	Гординський Святослав	1906 1993	-вчений та педагог	вища	живописець, науковець	філософська, соціальна		емігрант
7.	Дорошко Петро	1910	селянин	вища	журналіст	селянська, революційна, історична	"Трактор"	
8.	Драй-Хмара Михайло.	1889 1938	- козак	вища	викладач	філософська	"Неокласика"	репресований
9.	Загул Дмитро	1890 1944	- селянин	вища	санітар, канцелярист, бухгалтер, вчитель, держслужбовець	філософська, революційна	"Західна Україна"	репресований
10.	Зеров Микола	1890 1937	- вчитель	вища	вчитель, дослідник літератури, викладач вузу	філософська	"неокласика", "Аспіс"	репресований
11.	Клен Юрій (Бургардт	1891 1947	- купець	вища, доктор	викладач вузу	філософська	"Неокласика"	емігрант

№ п/п	ПІБ	Роки життя	Походження	освіта	місце роботи	тематика	Літгрупа	Примітка
	Освальд)			філології				
12.	Лятуринська Оксана	1902 – 1970	Поміщики	Вища	Літератор	Історична, філософська		емігрант
13.	Маланюк Євген	1897 - 1968	чумаки, козак	вища	офіцер	революційна	“Празька школа”, “Танк”	емігрант
14.	Малишко Андрій	1912 - 1970	сільський швець	вища	вчитель, газетяр	Філософська, історична		
15.	Олійник Степан	1908 - 1982	селянин	вища	вчитель, журналіст	Сатирично- гумористична, прорадянська		
16.	Ольжич Олег	1907 - 1944	поет	вища	науковець, політик	революційна, історична	“Празька школа”	емігрант
17.	Орест Михайло	1901 - 1963	педагог	вища	вчитель	філософська, священицька, історична		репресований, емігрант

№ п/п	ПІБ	Роки життя	Походження	освіта	місце роботи	тематика	Літгрупа	Примітка
18.	Поліщук Валер'ян	1897 - 1937	- селянин	вища	газетяр	революційна, філософська		репресований
19.	Рильський Максим	1895 - 1964	- поміщик	Незакінченна вища	вчитель	прорадянська, філософська	"Неокласика"	репресований
20.	Свідзинський Володимир	1885 - 1941	- Священик	Вища	газетяр	філософська		репресований
21.	Семенко Михайль	1892 - 1937	- мати письменниця-самоучка ²³	вища	публіцист, редактор, громадський діяч	філософська, соціальна	"Аспанфут"	репресований
22.	Стефанович Олекса	1899 - 1970	- священик	вища, доктор літературознавства	домашній вчитель, різнороб	Філософська, історична, емігрантська, священицька	"Празька школа"	емігрант
23.	Теліга Олена	1907 - 1942	-інженер-гідролог	вища	Публіцист, громадський	філософська, інтелігентська,	"Празька школа",	емігрант

²³ Оскільки для аналізу було свідомо обмежено джерельну базу біографічно-літературознавчих довідок, то дані подаються лише за цим джерелом, навіть якщо інші джерела дають розширену інформацію.

№ п/п	ПІБ	Роки життя	Походження	освіта	місце роботи	тематика	Літгрупа	Примітка
					діяч	жіноча	“Танк”	
24.	Терещенко Микола	1898 1966	- селянин	вища	держслужбовець	філософська, соціальна, революційна	ВУСПП, “Аспанфут”, “Жовтень”	
25.	Гичина Павло	1891 1967	- сільський дяк	вища	газетяр	соціальна, прорадянська, військова, філософська	“Арена”, “Гарт”, ВАПЛІТЕ	
26.	Фальківський Дмитро	1898 1934	- селянин	Незакінче на гімназія	держслужбовець , газетяр	революційна, соціальна	"Плуг", "Гарт", "Ланка"	репресований
27.	Филипович Павло	1891 1937	- священник	вища	викладач	філософська	“Неокласика ”	репресований
28.	Філянський Микола	1873 1938	- священник	вища	лісник, співробітник музею	філософська, історична, священицька		репресований

№ п/п	ПІБ	Роки життя	Походження	освіта	місце роботи	тематика	Літгрупа	Примітка
29.	Чупринка Григорій	1879 1921	- селянин	незакінче на гімназія	редактор	філософська		Репресований
прозаїки								
30.	Антоненко- Давидович Борис	1899 1984	- машиніст- залізничник	незакінче на вища	держслужбовець	соціальна, інтелігентська	"Ланка", МАРС, "Аспис"	репресований
31.	Божко Сава	1901 1947	- Селянин	Вища	Журналіст, викладач	історична	"Плуг", ВУСПП	репресований
32.	Бузько Дмитро	1890 1937	- священик	незакінче на вища	Революціонер, газетяр	історична, революційна	"Нова генерація"	репресований
33.	Вишня Остап	1889 1956	- селянин	незакінче на вища	журналіст, літератор	Сатирично-гуморис- тична, історична		репресований
34.	Вільде Ірина	1907 1982	- інтелігент	незакінче на вища	редактор	жіноча		
35.	Вражливий Василь	1903 1937	- селянин	робітничий технікум	літератор	селянська, соціальна, міська, інтелігентська	"Плуг", "ВАПЛІТЕ", "Пролітфронт"	репресований

№ п/п	ПІБ	Роки життя	Походження	освіта	місце роботи	тематика	Літгрупа	Примітка
							"	
36.	Вухналь Юрій	1906 1937	— селянин	Вища	Газетяр	сатирично- гумористична	“Плуг”, “Молодняк”, ВУСПП	репресований
37.	Гедзь Юхим	1896 1937	- тесляр	незакінче на вища	Службовець, журналіст	сатирично- гумористична	“Плуг”	репресований
38.	Гриневичева Катря	1895 1947	- службовець	вчительсь -ка семінарія	газетяр	дитяча, військова, історична		емігрант
39.	Гуменна Докія	1904	селянин	вища	перекладач, репетитор	селянська, соціальна	"Плуг"	емігрант
40.	Досвітній Олесь	1891 1934	- крамар	незакінче на вища	підпільник, революціонер, газетяр	історична, революційна, міська	ВАПЛІТЕ, “Пролітфронт ”	репресований
41.	Дукин Микола	1905 1943	— Крамар	педагогіч- ний технікум	журналіст, літератор	селянська, інтелігентська	“Плуг”	репресований

№ п/п	ПІБ	Роки життя	Походження	освіта	місце роботи	тематика	Літгрупа	Примітка
42.	Епик Григорій	1901 1937	- робітник	школа	держслужбовець , газетяр	революційна, інтелігентська, прорадянська	“Плуг”, ВАПЛІТЕ	репресований
43.	Журба Галина	1888 1979	— Поміщик		літератор, викладач	революційна		емігрант
44.	Івченко Михайло	1890 1939	- козак	вчительсь -ка школа	статист	філософська, селянська, соціальна	“Ланка”	
45.	Кобилянська Ольга	1863 1942	— службовець	школа	літератор	історична, військова, соціальна, селянська		
46.	Козланюк Петро	1904 1965	- селянин	гімназія	наймит, робітник, політичний діяч	селянська	“Західна Україна”	
47.	Копиленко Олександр	1900 1958	- селянин	вища	вантажник, вчитель	військова, соціальна, інтелігентська	"Плуг", “Гарт”, "ВАПЛІТЕ"	
48.	Королева Наталена	1888 1966	- аристократ	вища	археолог	історична, священицька		емігрант

№ п/п	ПІБ	Роки життя	Походження	освіта	місце роботи	тематика	Літгрупа	Примітка
49.	Косинка Григорій	1899 1934	- селянин	незакінче на вища	Канцелярист, газетяр	соціальна, селянська	“Аспис”, “Ланка”	репресований
50.	Кундзич Олексій	1904 1964	- селянин	вища	газетяр	військова, революційна, прорадянська, історична	“Молодняк”	
51.	Ле Іван	1895 1978	- селянин	вища	газетяр	Історична, прорадянська, соціальна, жіноча	“Жовтень”, “Гарт”, ВУСПП	
52.	Любченко Аркадій	1899 1945	- селянин	гімназія	літератор	філософська, соціальна, інтелігентська	"Гарт", "ВАПЛІТЕ", "Пролітфронт" "	
53.	Панч Петро	1891 1978	- селянин	артилерій ське училище	землемір- таксатор	військова, історична, прорадянська, історична	"Плуг", ВАПЛІТЕ	

№ п/п	ПІБ	Роки життя	Походження	освіта	місце роботи	тематика	Літгрупа	Примітка
54.	Петров (Домонтович) Віктор	1894 1969	- священик	вища	літературознавець, етнограф, фольклорист, філософ, історик...	філософська, інтелігентська, історична		емігрант
55.	Підмогильний Валер'ян	1901 1937	- селянин	вища	вчитель, газетяр	соціальна, військова, революційна	"Аспис", "Ланка", МАРС	репресований
56.	Сенченко Іван	1901 1975	- селянин	чотирикласне училище	бібліотекар, вчитель робітничого гуртка	прорадянська, міська, соціальна, історична, філософська	"Плуг", "Гарт", "ВАПЛІТЕ"	
57.	Стефаник Василь	1871 1936	- селянин	вища	літератор, землероб	соціальна, селянська, інтелігентська, дитяча		
58.	Тудор Степан	1892 1941	- селянин	вища, доктор філософії	боєць ревбригади, працівник народосвіти, організатор коопера-	міська, селянська, прорадянська, інтелігентська	"Горно"	

№ п/п	ПІБ	Роки життя	Походження	освіта	місце роботи	тематика	Літгрупа	Примітка
					тивів, вчитель			
драматурги								
59.	Буревій Кость	1888 1934	- селянин	Вища	газетяр	Сатирично-гумористична, історична, революційна	“Нова генерація”	репресований
60.	Кочерга Іван	1881 1952	- залізничник	вища	службовець, театральний критик, літредактор	соціальна, історична, філософська		
61.	Куліш Микола	1892 1937	- селянин	гімназія	газетяр, держслужбовець	селянська, філософська, сатирично-гумористична, революційна	ВАПЛІТЕ	репресований
Поети і прозаїки								

№ п/п	ПІБ	Роки життя	Походження	освіта	місце роботи	тематика	Літгрупа	Примітка
62.	Барка Василь	1909	військовий	вища, кандидат філологічних наук	вчитель	святицька, соціальна, філософська, селянська		емігрант
63.	Вирган Іван	1908 - 1975	селянин	вища	Вчитель, військовий	філософська, прорадянська		репресований
64.	Головко Андрій	1897 - 1972	селянин	реальне училище	військовий, вчитель	військова, історична, прорадянська, селянська, соціальна	"Плуг"	
65.	Гренджа-Донський Василь	1897 - 1974	лісоруб	неповна середня школа	журналіст	соціальна, філософська, історична		емігрант
66.	Еллан-Блакитний (Елланський) Василь	1894 - 1925	священик	незакінчена вища	публіцист, редактор, громадський діяч	революційна, соціальна; селянська	"Гарт",	
67.	Йогансен Майк	1896 - 1937	вчитель	вища	журналіст	революційна, філософська	ВАПЛІТЕ, "Гарт"	

№ п/п	ПІБ	Роки життя	Походження	освіта	місце роботи	тематика	Літгрупа	Примітка
68.	Капельгородський Пилип	1882 1938	- селянин	незакінче на семінарія	вчитель, директор училища, редактор	Туристична, військова, революційна		репресований
69.	Качуровський Ігор	1918	інтелігент, поміщик	вища, доктор філології	літератор	революційна, селянська, історична, емігрантська		емігрант
70.	Лепкий Богдан	1872 1941	- священник	вища	викладач	військова, селянська, священицька, історична		емігрант
71.	Липа Юрій	1900 1944	- письменник	гімназія	викладач	історична		репресований
72.	Мисик Василь	1907 1983	- селянин	технікум східних мов	літератор, перекладач, бухгалтер	селянська, туристична	"Плуг"	репресований
73.	Мосендз Леонід	1897 1948	- службовець	вища, доктор наук	науковець, учитель, військовий	священицька, історична, військова		емігрант

№ п/п	ПІБ	Роки життя	Походження	освіта	місце роботи	тематика	Літгрупа	Примітка
74.	Муратов Ігор	1912 1973	- революціоне ри	школа	технік-ливарник	міська, соціальна	ВУСПП	
75.	Осьмачка Тодось	1895 1962	- селянин	вища	вчитель	революційна, соціальна, емігрантська	МАРС, "Ланка"	репресований, емігрант
76.	Слісаренко Олекса	1891 1937	- майстер на лимарні	технікум	агроном	соціальна, філософська, міська, революційна, сатирично- гумористична, військова	"Сюжетник", "Гарт", "ВАПЛІТЕ"	репресований
77.	Сосюра Володимир	1898 1965	- учитель	двокласне училище	літератор	соціальна, філософська, історична	"Пролеткульт", "Плуг", "Гарт", "ВАПЛІТЕ", "ВУСПП" та ін.	

№ п/п	ПІБ	Роки життя	Походження	освіта	місце роботи	тематика	Літгрупа	Примітка
78.	Гарнавський Остап	1917 - 1993	-	вища, доктор філософії	робочий, викладач	революційна		емігрант
79.	Тенета Борис	1903 - 1935	-	вища		філософська, соціальна, революційна	МАРС	самогубство у в'язниці
80.	Хвильовий Микола	1893 - 1933	вчитель	гімназія	публіцист, редактор, громадський діяч	революційна, сатирично-гумористична, соціальна	"Урбіно", "Гарт", ВАПЛІТЕ, "Пролітфронт"	самогубство
81.	Черемшина Марко	1874 - 1927	Селянин	вища	громадський діяч, юрист	історична, селянська, соціальна		
82.	Шкурупій Гео	1903 - 1937	-машиніст-залізничник	незакінчена вища	журналіст	соціальна, туристична	"Аспанфут", "Нова генерація"	репресований

№ п/п	ПІБ	Роки життя	Походження	освіта	місце роботи	тематика	Літгрупа	Примітка
83.	Шпол Юліан (Яловий Михайло)	1895 1937	- селянин	незакінче на вища	газетяр	прорадянська, філософська	"Аспанфут", "Гарт", "ВАПЛІТЕ", "Пролітфронт" "	репресований
84.	Яцків Михайло	1873 1961	- селянин	незакінче на гімназія	актор, монах, службовець	військова, свяще- ницька, інтелігент- ська, селянська, філософська		
поет і драматург								
85.	Карманський Петро	1878 1956	- ремісник	вища	викладач	філософська, сатирично- гумористична		емігрант
86.	Крушельницький Іван	1905 1934	- інтелігент, письменник	вища	викладач	філософська	ЗУМО	репресований
87.	Мамонтов Яків	1888 1940	- селянин	вища, кандидат економіч-	викладач	філософська, соціальна, революційна		

№ п/п	ПІБ	Роки життя	Походження	освіта	місце роботи	тематика	Літгрупа	Примітка
				них наук				
88.	Пачовський Василь	1878 1942	- священник	вища	викладач	історична, філософська, революційна		
прозаїк і драматург								
89.	Васильченко Степан	1879 1932	- Селянин	учительська семинарія	викладач	дитяча, революційна, історична		
90.	Винниченко Володимир	1880 1951	- селянин	незакінчена вища	політик	соціальна, філософська, інтелігентська		емігрант, репресований
91.	Галан Ярослав	1902 1949	-судовий чиновник	вища	політичний діяч, письменник	сатирично- гумористична, соціальна, інтелігентська		
92.	Довженко Олександр	1894 1956	- селянин	вища	вчитель, кінорежисер,	військова, революційна,	“Гарт”, ВАПЛІТЕ	

№ п/п	ПІБ	Роки життя	Походження	освіта	місце роботи	тематика	Літгрупа	Примітка
					держслужбовець	історична, прорадянська		
93.	Корнійчук Олександр	1905 1972	- слюсар	вища	літератор, політичний діяч	селянська, прорадянська		
94.	Могілянський Михайло	1873 1942	- юрист	вища	адвокат, публіцист, вчений-філолог	філософська		
95.	Самчук Улас	1905 1987	- селянин	вища	літератор	міська, емігрантська, селянська		емігрант
96.	Смілянський Леонід	1904 1966	- робітник	вища	літератор	міська, революційна, історична	ВУСПП, "Молодняк", ЛОЧАФ	
97.	Смолич Юрій	1900 1976	- вчитель	незакінче на вища	санітар, актор, критик, газетяр	соціальна, інтелігентська, сатирично- гумористична, прорадянська, історична,		

№ п/п	ПІБ	Роки життя	Походження	освіта	місце роботи	тематика	Літгрупа	Примітка
						революційна		
поет, прозаїк, драматург								
98.	Багрянний Іван	1906 1963	- муляр	вища	літератор, декоратор, редактор	соціальна, селянська	МАРС	репресований, емігрант
99.	Гаврилюк Олександр	1911 1941	- селянин	незакінче на школа	Громадський діяч, літератор	історична, революційна, соціальна		
100.	Дніпровський Іван	1895 1934	- селянин	гімназія	літератор	філософська, соціальна	“Гарт”, ВАПЛІТЕ	
101.	Ірчан Мирослав	1897 1937	- сільський наймит	гімназія	літератор	соціальна, прорадянська, туристична	Аспанфут, “Західна Україна”	репресований
102.	Косач Юрій	1909 1988	- інтелігент	вища	літератор, редактор	історична, емігрантська,		емігрант

№ п/п	ПІБ	Роки життя	Походження	освіта	місце роботи	тематика	Літгрупа	Примітка
						інтелігентська		
103.	Костецький Ігор	1913 1983	- викладач	театральна освіта	літератор, перекладач	міська, священницька, філософська		емігрант
104.	Микитенко Іван	1897 1937	- селянин	вища	революціонер, зав.лікпунктом	туристична, революційна, соціальна, історична	"Потомки Октября", "Гарт", ВУСПП	репресований
105.	Первомайський Леонід	1908 1973	- ремісник- палітурник	школа	зав. бібліотекою, секретар редакції	соціальна, революційна, військова, історична, філософська	"Молодняк", ВУСПП	
106.	Плужник Євген	1898 1936	- прикажчик	незакінчена вища	вчитель	філософська, військова, інтелігентська	"Ланка"	репресований
107.	Старицька- Черняхівська Людмила	1868 1941	- науковець	Гімназія	службовець, літератор	історична, жіноча		репресована

№ п/п	ПІБ	Роки життя	Походження	освіта	місце роботи	тематика	Літгрупа	Примітка
108.	Стельмах Михайло	1912 - 1983	робітник	вища	газетяр	історична, селянська, революційна		
109.	Черкасенко Спиридон	1876 - 1940	селянин	вчительська семинарія	вчитель	соціальна, революційна, історична		
110.	Яновський Юрій	1902 - 1954	селянин	вища	канцелярист, критик, рецензент, редактор	військова, революційна, історична, прорадянська	ВАПЛІТЕ	

Додаток В. Список українських літературних організацій 20-30-х років XX ст., членами яких були досліджувані письменники:

Моністичні (Пропролетарські):

1. “Горно”,
2. “Західна Україна”
3. “Комункульт”
4. “Молодняк”
5. “Нова генерація”
6. “Плуг”
7. “Пролеткульт”,
8. “Трактор”,
9. ВУСПП
10. “Жовтень”
11. “ЛОЧАФ”
12. “Потомки Октябрю”

Плюралістичні:

1. “Арена”
2. “Аспанфут”
3. “Аспис”
4. “Гарт”
5. “Ланка”
6. “Неокласика”
7. “Празька школа”
8. “Пролітфронт”,
9. “Сюжетник”
10. “Танк”
11. “Урбіно”
12. ВАПЛІТЕ
13. ЗУМО
14. МАРС

Додаток С. Список опублікованих наукових праць за темою дисертації

- 1) Щиголь І.В. Особливості відображення соціальної реальності в літературних творах. *Вісник Київського університету: Соціологія. Психологія. Педагогіка*. 2003. Вип. 18. С. 87-90.
- 2) Щиголь І.В. Реконструкція соціальної реальності методом вивчення біографій авторів літературних творів. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2005. Вип. 3. С. 57-63.
- 3) Щиголь І.В. Застосування біографічного методу для реконструкції життєвого та творчого шляху письменника (за матеріалами біографічно-літературознавчих розвідок). *Вісник Київського університету: Соціологія. Психологія. Педагогіка*. 2006. Вип. 25. С. 73 – 76.
- 4) Щиголь І.В. Парадигмальні зміни в механізмах соціокультурних детермінацій процесу літературної творчості. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2009. Вип. 9. С. 176 – 183.
- 5) Щиголь І.В. Художня література та реконструкція історико-соціальної реальності: соціологічна перспектива. *Габітус*. 2019. Вип. 8. С. 90– 4.
- 6) Щиголь І.В., Полтораков О.Ю. Історико-соціальна специфіка становлення українського письменства як соціально-професійної групи (кінець XIX – початок XX ст.). *Intercultural Communication*. 2019. Vol. 1(6). С. 161 – 186. DOI:10.13166/inco/103770.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

- 7) Щиголь І.В. Соціальна реальність та її відображення в творах художньої літератури (за матеріалами літературних дискусій 20 – 80-х рр. XX ст., які відбувалися в Радянському Союзі). *Соціологія:*

минуле, сьогодні, майбутнє : Тези Всеукр. студент.-аспірант. конф., м. Львів, 17–18 жовт. 2003 р. Львів, 2003. С. 164-165.

- 8) Щиголь І.В. Соціальне та індивідуальне в творчості митця. *Перспективи розвитку соціогуманітарних наук у класичних університетах*: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (соціологія, психологія, педагогіка) : Збірка наукових праць. м. Київ, 14–15 трав. 2004 р. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. С. 252-257.
- 9) Щиголь І.В. Реконструкція життєвого та творчого шляху письменника методом дослідження біографічно-літературознавчих розвідок. *Творчість та освіта у вимірах ХХІ століття*: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. м. Київ, 12 – 13 трав. 2005 р. Київ: ІВЦ «Видавництво «Екмо», 2005. С. 139–141.
- 10) Щиголь І.В. Принципи використання художньої літератури в соціальній політиці держави. *Проблеми розвитку соціологічної теорії: соціальна інтеграція та соціальні нерівності в контексті сучасних суспільних трансформацій*: матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. м. Київ, 16 – 17 трав. 2008 р. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2009. С. 584 – 592.
- 11) Щиголь І.В. Становлення українських літераторок як соціально-професійної групи (біографічно-текстовий аналіз). *Людське співтовариство: актуальні питання наукових досліджень*: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. м. Дніпро, 15 – 16 лют. 2019 р. Дніпро: НО «Відкрите суспільство», 2019. С. 60 – 64.
- 12) Щиголь І. Журнал "Червоний шлях" як джерело історико-соціологічної реконструкції соціальних відносин. *Проблеми розвитку соціологічної теорії: суспільна уява і практики конструювання* : Матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. конф. м. Київ, 18-19 квіт. 2019р. Київ: Логос. 2019. С. 76 – 78.

- 13) Щиголь І.В. Українські літераторки як соціально-професійна група (біографічний аналіз миткинь др. пол. ХІХ- поч. ХХ ст.). *Соціологія у (пост)сучасності* : ХVІІ Міжнар. наук. конф. студентів, аспірантів, докторантів і молодих вчених. м. Харків 14 – 19 березня 2019 р. Харків, 2019. С. 91 – 92.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

- 14) Щиголь І.В., Жулькевська О.В. Текст у знаковому спілкуванні. *Соціологія. Короткий енциклопедичний словник.* / ред. Волович В.І. Київ: Український центр духовної культури, 1998. С. 624 – 626.
- 15) Щиголь І.В. Соціальне в художньому: соціально-сміслова реконструкція. *Studia Methodologica* : наук. зб. 2009. Тернопіль. Вип. 29. С. 41-45.
- 16) Щиголь И. Становление украинских писательниц как социально-профессиональной группы (конец ХІХ-начало ХХ вв.): биографически-текстовой анализ. *Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры.* 2020. № 1-2. с. 237 – 251.